tarih VE toplum

10.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ ARALIK1991

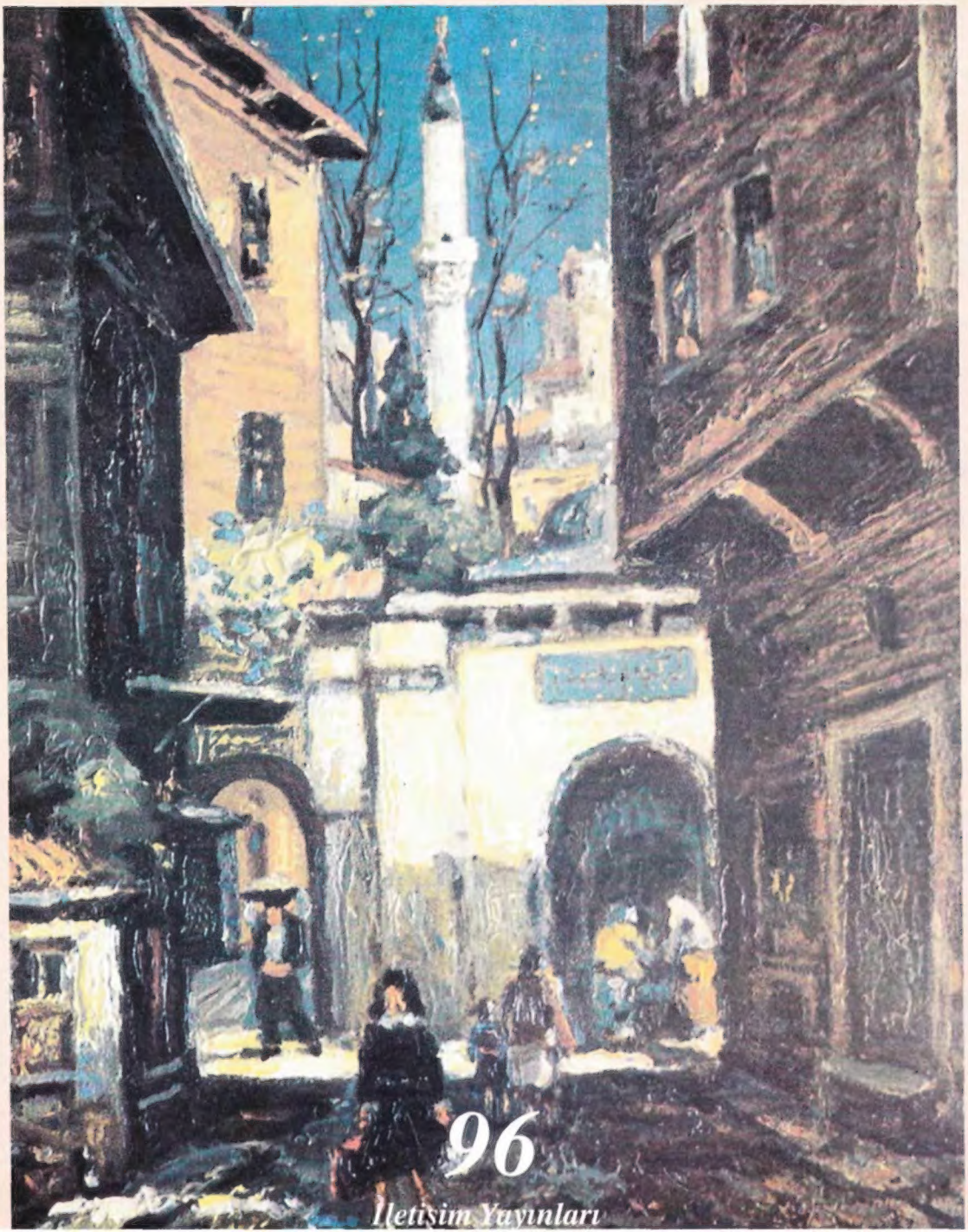

96

İletişim Yayınları

tarih ve toplum

İsmet İnönü	*Cemil Koçak*	**2**
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	**4**
"Fonograf mı Gramofon mu?" Sorusuna Bir Açıklama	*Süleyman Şenel*	**6**
Osmanlı Gazetelerinde Kitap Haber ve İlânları	*S. Hikmet Karahasanoğlu*	**8**
Tapu Defterleri ve Bilgisayar	*Zeki Arıkan*	**9**
Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra'da Şehit Edilmesi (1913)	*Nihat Alpar*	**13**
Adliye Hizmetinden Anılar II	*Reşat D. Tesal*	**17**
Cem Sultân'ın Yeni Bulunan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân adlı eseri	*M. Okur -Meriç*	**24**
Fransız Sosyalistlerine Göre İttihatçı Devrimi	*Orhan Koloğlu*	**28**
ABD Yüksek Komiserliği'nin Washington'daki Dışişleri Bakanlığına Gönderdiği Dört Yazı	*Mete Tunçay*	**32**
Osmanlılarda Serbest Ticaret Konusunda Bir Lâyiha	*Serap Yılmaz*	**34**
İsrail'de A. Galante Sinagogu ve Sokağı	*Yaakov Barha*	**43**
Sabetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir	*Avram Galante [Bodrumlu]*	**44**
Türken-Tractatus III	*Onur Bilge Kula*	**50**
Batum'da Bir Adlî Vak'a (1919)	*Bülent Gökay*	**55**
Kitabiyat		**57**
Anadolu İnkılâbı ve İki Düzeltme	*H. Uyar-B. Eyüp Ertürk*	
Kaygusuz Abdâl'ı Kaygulandıracak Bir Eser	*Mehmet Bekiroğlu*	
Yanlış Bir Kitap Daha	*Atillâ Şentürk*	

Kapak: İstanbul'dan Peyzaj İbrahim Safi 49x65 cm. Yağlıboya tuval. (Özel Koleksiyon)

ARALIK 1991 • CİLT 16 • SAYI 96

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak,Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 120.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 10.000 TL.

İsmet İnönü

Milli Şef döneminde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çok sayıda biyografisi yazıldı. Tabiî bunların tamamında Millî Mücâdele'deki ve Lozan'daki rolü vurgulanıyordu. İnönü'nün Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı olduğu da okuyucuya defâlarca hatırlatılıyordu.

Bir süre önce bir sahafta, Türk Dil Kurumu eski uzmanlarından Şâkir Ülkütaşır'a hitâben yazılmış iki mektup buldum.

Ülkütaşır, Cumhurbaşkanı Millî Şef İsmet İnönü'nün biyografisini kaleme almış ve eserini görüş ve müsaadelerini almak üzere Cumhurbaşkanına takdim etmiştir. Cumhurbaşkanına takdim etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Umûmi Kâtibi Kemal Gedeleç imzâlı mektup bunu gösteriyor. Yazarın, dönemin Millî Müdafaa Vekili Nâci Tınaz'dan aldığı cevâbı mektup da, Vekilin bu tür eserler için mütalâa beyan etmek istemediğini ortaya koyuyor.

CEMİL KOÇAK

T. C.
Millî Müdafaa Vekâleti
HUSUSİ
78

Ankara
17/2/'939

Pek Muhterem Bay Şakir Ülkütaşır.

Yazılmasına teşebbüs buyurulan kiymetli eserden dolayı zatı âlilerini candan tebrik ederim.Ancak henüz yaşayanlar için benim hatıra ve kalemim-den bilgi verilmesi tuttugum meslеke uymadığından beni mazur görmenizi rica eder saygılarımı sunarım.

K.K.V.

RİYASETİ CÜMHUR
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ
Hususi

8/2/1940

Bay Şakir Ülkütaşır
Türk Dil Kurumu Uzmanlarından
Ankara

Reisicümhur Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün hayatları hakkında yazıp iki klasör içinde gönderdiğiniz eseri okuduk. Ancak bunun müşarileyh tamütalеasına ve arzunuz veçhile tashih,tay veya ilâveler yapılmasına imkân görülemediği gibi bizim de bu hususta mütalaa serdine salahiyetimiz olmadığından eseriniz aynen geri sunulmuştur Bu vesile ile de saygılarımın kabulünü rica ederim.

Umumî Kâtip
K. gedeleç

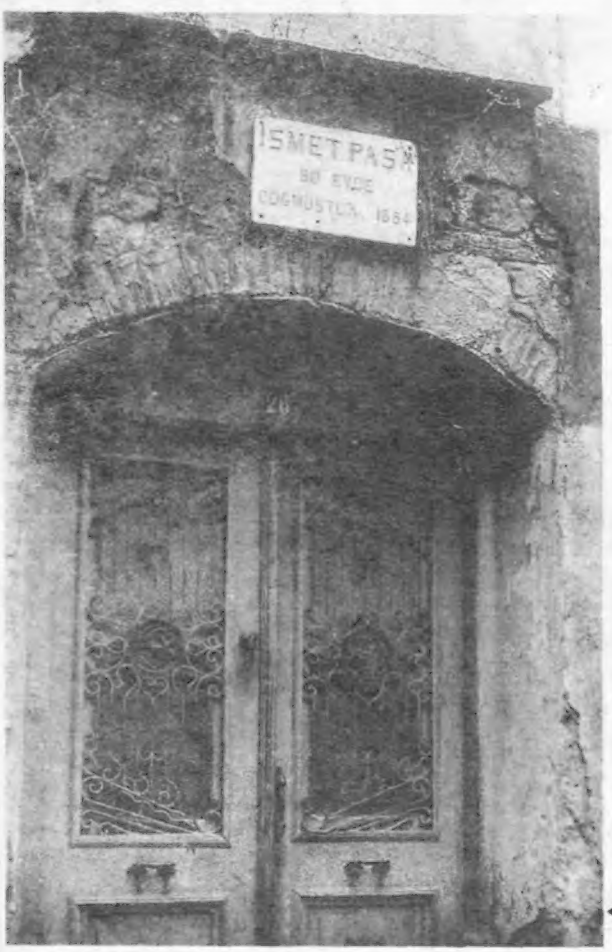

Sayın Cumhur Reisimiz Millî Şef İsmet İnönü'nün doğdukları bu ev, müze yapılmak üzere, İzmir Belediyesince istimlak edilmiştir. Evin şimdiki sahibi bulunan yüzbaşı Bahri Büyüksen İzmir şehri namına yapılacak istimlak kararını memnuniyetle karşılıyarak satış muamelesi yapılmış ve belediye reisi Dr. Behçet Uz, İzmir belediyesi namına bu evin ferağ muamelesini imza ve ikmal eylemiştir.
Bu ev, halen harap bir halde bulunduğundan şekli aslîsine dokunulmadan esaslı bir surette tamir ettirilerek-İnönü'ye ait eserlerin toplandığı bir- müze haline getirilecektir. Bu suretle meydana getirilecek olan İnönü müzesinin, İzmir şehrinin sinesinde kıymettar bir eser ve hatıra olacağı şüphesizdir.
[Bu kıymettar resim, İzmir Belediye Reisi Dr. Behçet Uz tarafından, kitabımız için lütfen aldırılıp gönderilmiştir.]

Elinizdeki sayıyla Tarih ve Toplum'un 16'ncı cildi tamamlanıyor. (Cilt dizini de bir aya kadar çıkacak.) Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın "Tapu Defterleri ve Bilgisayar" yazısı, çağdaş teknolojik ilerlemenin tarih çalışmalarına sağladığı kolaylıkları vurguluyor. Nihat Alpar beyefendi, babası Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra'da şehit edilişinin perdearkasını anlatıyor. Prof. Reşat Tesal'ın Adliye anılarının ikinci (ve son) bölümü, yine zevkle okuyacaksınız. Orhan Koloğlu dostumuzun yazdığı, Fransız Sosyalistlerinin İttihatçılara bakışıyla ilgili makale de, mutlaka ilginizi çekecektir.

Cem Sultan'ın Çiçek Falı şiirinin yazma nüshaları hakkında, Münevver Okur hanımefendinin yaptığı inceleme, edebiyat tarihimize bir katkı niteliğinde. Onur Bilge Kula'nın "Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi" yazı dizisinde, geçen iki aydır anlattığı Georg'un Türk Risalesi bu ay tamamlanıyor. Behzat Üsdiken'in Beyoğlu otelleri dizisinin Hotel d'Angleterre bölümünü bu ay veremedik. Onu ve Dr. Turgut Akpınar'ın Tarihimizde İslâmiyet başlıklı yazılarının sondan bir öncekini gelecek sayımızda bulacaksınız.

Dr. Serap Yılmaz, şimdilerde güncelleşen, geçen yüzyıl Osmanlı iktisat tarihi bakımından önemli bir belgeyi, üstünde pek durulmamış bir Serbest Ticaret lâyihasını tartışarak ve açıklayarak aktarmakta. Ben de, Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, Mütareke İstanbulu'na ilişkin gizli iki ABD raporunu Türkçeye çevirerek sunuyorum. Bülent Gökay arkadaşımız ise, İngiliz belgelerine dayanarak, aynı dönemde cereyan etmiş "Batum'da Bir Adlî Vak'a"yı anlatıyor.

Süleyman Şenel'in "Fonograf mı, Gramofon mu?" iletişisi, Cemal Ünlü'nün dergimizde çıkan son katkısından önce, Dr. Robert Anhegger'le birlikte yayımladıkları incelemeleri irdeliyor.

Gelecek yıl, Türkiye Yahudilerinin (aslında "çoğunun" diye eklemek gerekir; çünkü daha önce de bu ülkede yaşayan -ve daha sonra İspanyollaşan-Yahudiler olduğunu unutmamalı!) Osmanlı İmparatorluğuna gelmeye başlamalarının 500'üncü yıldönümünü kutlayacağız. O vesile-i hasene ile, biz de şimdiden Prof. Avram Galanti Bodrumlu hakkında bir yazı ile kendisinin Fransızca bir incelemesinin (Pars Tuğlacı tarafından yapılmış) çevirisini yayımlıyoruz. Gelecek sayılarımızda da, Galanti'nin Türkçe bir makalesinin çevrimyazısını basacağız.

Kitabiyat bölümümüzde, yeni çıkan Anadolu İhtilâli'nin daha önceki Latin harfli basımları hakkında bir notla, Kaygusuz Aptal ve Namık Kemal üstüne iki araştırma kitabıyla ilgili sert eleştiri yazıları var. Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından yeni seçmeler sunuyoruz. Subutay H. Karahasanoğlu'nun hazırladığı son dönemler Osmanlı kitap reklâmları da bu bölümde eklemlenmekte. Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemiz, bu ay arka kapakta: Harb-i Umumî'nin son yılında Balkan Treni için bir geçiş belgesi.

Gelecek yıl buluşmak üzere, hepinize saygı, sevgi ve selâmlar.

METE TUNÇAY

Geçen sayımızda büyük bir yanlışlık yapmış, Ayşın Candan'ın hazırladığı "Türk Sahnelerinde Faust" yazısını Neşe Erdok'un adıyla yayımlamışız. Her ikisinden ve bütün okuyucularımızdan özür dileriz.

Hasan Rıza Paşa'yı öldürten Karadağ (Montenegro) Kralı I. Nikola ile Kraliçe Milena.

Yazısı 13. sayfada.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

« Tarik» ten Seçmeler (Aralık 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Kayzer'in Rus Albaylığından İstifa Edeceği Söylentisi

✦ Arasıra havadis-i müheyyice neşriyle iştigal eden Standard gazetesi bu defa dahi Petersburg'dan almış olduğunu beyan ile bir şâyia-i garibe çıkarmıştır.

Almanya İmparatoru hazretleri Rusya alaylarından birisinin fahri miralaylığını hâiz olduğu halde âhiren Rusya ile Almanya arasındaki münasebâtın kesb etmiş olduğu renk ve suretin ilcâsıyla imparator müşarünileyh hazretlerinin gûyâ hâiz oldukları bu rütbeyi Rusya'ya iâde eylemek fikrinde bulunmuş ve keyfiyeti Almanya'nın Petersburg sefiri Kont dö Şvaynbah vasıtasıyla Rusya hükümetine tebliğ ettirmiş olduklarına dair Petersburg şehrinde meydana çıkan bir şâyıa üzerine borsada bir heyecan-ı azim hasıl olmuş idi.

Standard gazetesi yalnız bu şâyıayı neşr ile iktifa etmeyip Almanya imparatoru hazretlerinin hakikaten öyle bir fikir ve emelde bulunduklarını ve henüz bu fikirden fârig olmamış oldukları zannında bulunduğunu dahi ilâveten der-miyan eylemiştir.

Gerek Petersburg şehrinde zuhur etmiş olan bu şâyıa ve gerek Standard gazetesinin der-miyan eylediği zann ü zehâb devletlerce mer'i bulunan merasim-i hâtır-şinâsâneye gayet mugâyir olduğu cihetle ukul-i selime erbâbı [sağduyu sahipleri] tarafından şâyân–ı nazar görülmeyeceğini der-kârdır.

Hükümdarân-ı âzâm hazerâtı arasında yek-diğerine ihtiramen veyahut iki devlet miyanında mevcut bulunan hüsn-i münasebât ve vifâkı [barışı, uygunluğu] te'yiden bu yolda fahri ünvanlar verilmesi öteden beri kavâid-i mer'iyyeden olup muahharen sâik-i vukuât ile iki devlet arasında bir harp zuhur eylemiş olsa bile bu gibi fahri ünvanların iâdesine kalkışılmadığı herkesçe malûm bulunduğu Rusya ile Almanya arasındaki münasebât ise henüz muharebe zuhurunu değil büyücek bir husûmeti bile tevlid eyleyecek halde olmadığı bedihî bulunur iken Almanya imparatorunun böyle bir muamelede bulunacağına ihtimal vermek merasim-i düveliyyeye en az vukûfu olanlar için bile kabil olmadığından Standard gazetesinin neşriyât-ı vâkıasını efsane-i mahsus olmak üzere telâkki eylemek emr-i zarurîdir... (6 Kânun-u evvel 1891)

TEVCİHÂT

(Mülkiye)

- Memuriyet-

Atamalar

✦ Mardin sancağı mutasarrıflığı Süleymaniye sancağı mutasarrıflığından munfasıl [ayrılmış] saadetlû Behram Paşaya,

Konya vilâyeti dahilinde Akşehir kazası kaymakamlığı Koçhisar kaymakamı Edip beye,

Vilâyet-i mezkûre dahilinde Koçhisar kazası kaymakamlığı Akşehir Kaymakamı Tevfik efendiye,

Kırşehir sancağı müdde-i umumi muavinliği Hamidâbâd sancağı müdde-i umumi muavini Sadık Şehabeddin beye,

Hamidâbâd sancağı müdde-i umumi muavinliği Kırşehir müdde-i umumi muavini Şevket efendiye... (10 Kânun-u evvel 1891)

-Rütbe-

Viyana sefaret-i seniyye baş kâtibi saadetlû Mustafa Efendiye umûr-i memuresini [yapılması emr olunan işleri] ifâda müşâhid olan mesâiyesine mükâfaten ve terfian ûlâ sınıf-ı sânîsi,

Dersaadet polis meclisi reisi saadetlû Hüsnü Efendiye mesai-i vâkıasına mebni terfian ûlâ sınıf-ı sânisi,

Kastamonu sancağı defter-i hakani memuru izzetlû Reşid Beye hidemât-ı memdûhasına mükâfaten sâniye sınıf-ı mütemâyizi,

Hazine-i hassa-i Şâhâne meclis idaresi kâtib-i sânisi olup devletlû Zekiye Sultan aliyyet'üş-şân hazretleri kethüdâlarının hidmet-i kita-

betinde bulunan izzetlû Hakkı beye mesai ve ikdamâtına mebnî terfian saniye sınıf-ı sânisi rütbeleri.

Bâbıâlı tulumba müdürü ve tulumba meclisi reis-i sânisi izzetlû İsmail Efendiye emekdarlığına ve ikdamât-ı vâkıasına mükâfaten terfian ıstabl-i amire [padişah sarayının ahırı] pâyesi tevcih buyurulmuştur... (11 Kânun-û evvel 1891)

TELGRAF

Yeni Bulgar Sikkeleri

✦ Bulgaristan hükûmetinin hesabına olmak üzere Viyana darbhânesinde darb ettirilen gümüş meskûkât bu kere Sofya'ya vâsıl olmuş olduğundan Teşrin-i sâni-i Efrencinin yirmi yedinci günü mevki-i tedavüle çıkarılmış olduğu ve vevm-i mezkûrun akşamı Prensin ikametgâhında büyük bir ziyafet keşîde kılınarak bunda Sofya'da mevcut olan Sobranya [meclis] âzâsıyla Sofya memurin-i mülkiyye ve askeriyyesi hazır bulunduğu şehr-i mezkûrdan iş'âr kılınmıştır... (1 Kânun-u evvel 1891)

Vize Şöyle Dursun, Pasaport Bile Gereksiz

✦ Sırbistan dahilinde seyr ü seyahat edecek tebaa-i Devlet-i Aliyyenin üzerlerinde pasaport bulundurmaya mecbur tutulmaları hakkındaki havadis mahâfil-i resmiyyece tekzib olunuyor. İşbu tedbir emniyet-i umumiyyeyi muhafazaten Osmanlı ve Sırplı yolcuları daha ahsen [güzel] surette teftiş ve muayene etmek üzere Devlet-i Aliyye ve Sırp hükümeti beyinlerinde [aralarında] husûle getirilen bir ittifakın neticesi bulunmuştur.

Monitör Oryantal ... (3 Kânun-u evvel 1891)

DAHİLİYE

Hırsızlık

✦ Dün gece Galata'da Sofi nâmında bir kadının hânesine girip bazı eşyasını ahz ü sirkat ederek firar etmiş olan uygunsuz makûlesinden Yani nâm şahıs voyvoda merkezi polis memurları tarafından olunan takîbât ve taharriyât-ı seria neticesinde merkum Yani'nin sirkat etmiş [çalmış] olduğu eşya nezdinde mevcut bulunduğu halde rû–yi deryâda lengerendâz [demir atmış] olan bir kömür kayığında muhtefî olduğu [gizlendiği] tahakkuk edip oraya gönderilen polis memurları kendisini ahz ü girift ederek bâ–jurnal Beyoğlu mutasarrıflığına irsal eylemişlerdir... (21 Kânun-u evvel 1891)

Bıçakla Öldürme

✦ Kasımpaşalı Çakır Emin ile refiki Kürt Hido evvelki gece saat altı raddelerinde Galata'da Karaoğlan Sokağından geçerken miyânelerinde [aralarında] münâzaa zuhur ederek Hido hâmil olduğu kamasını keşide ile Çakır Emin'in karnından darp ve cerh edip bağırsaklarını dışarı çıkarmış ve mecruh derhal yere serilmiştir.

Vak'a-i mezkûre voyvoda polis komiseri rif'atlu Hayri Bey ile komiser-i sâlis Mustafa ve polis çavuşu Osman Haşim Efendiler tarafından haber alınır alınmaz derhal mahall-i vâkıaya şitâb olunup [koşulup] mecruh daire-i sâdise [altıncı daire] hastahanesine nakl edilmiş ve fakat iki saat sonra vefat etmiştir.

Evvel emirde fürce-yâb–ı firar olmuş [kaçış aralığı bulmuş] olan kâtilin Kemeraltında bir umumhânede muhtefî [gizlenmiş] olduğu mumaileyh Hayri bey tarafından haber alınması üzerine mahall-i mezkûr usulen bi't-taharrî [araştırılmakla] katil ele geçirilmiş ve taht-el-hıfz [gözetim altında] Beyoğlu mutasarrıflığına gönderilmiştir... (22 Kânun-u evvel 1891)

MÜTENEVVİA

"En büyük satranç oyunu"

Simultane

✦ Geçen Çarşamba akşamı Paris'te satranç oynamaya mahsus olan salonda şimdiye kadar hiçbir memlekette emsali görülmemiş büyü bir satranç oyunu icra eylemiştir. Mezkûr salon dahilinde bulundurulan otuz sahadan her birisinin üzerine birer satranç tahtası konulup bu tahtaların bir tarafına otuz oyuncu oturduğu halde bir cihetinde dahi satranç ustaları miyanında en ziyade sahib-i maharet olmakla maruf bulunan mösyö Rozental bulunmakta idi.

Otuz satranç tahtasında dahi byazlar mösyö Rozental tarafında bulunup en evvel oyuna da mumaileyh başlamıştır.

Mösyö Rozental herbir taşı sürmek için ancak bir dakika mühlete malik olduğu halde gariptir ki kendisi bir taş sürmek için bir dakikaya muhtaç olmayıp hep bir dakikadan evvel taşları sürmüştür.

Mumaileyh baştan birinci tahtaya müracaat edip taşını sürdükten sonra ikinci tahtaya geçer ve otuzuncuya kadar bu suretle devam ederek ba'deha gerisin geri dönüp oynayarak yine otuzuncu tahtaya kadar gider idi.

Oyun sabahın saat ikisine kadar devam eylediği halde mösyö Rozental'ın on beş hasmı mağlûb olmuş ve fakat karşısında diğer on beş hasım daha mevcut olduğundan onlarla da uğraşmak zaruret hükmünü almıştır.

Nihayet saat üçte oyunlar hitam bularak mösyö Rozental yirmi yedi parti kazanmış ve bir parti kaybetmiş ve iki parti de kaîm [berabere] olmuştur... (9 Kânun-u evvel 1891)

"Diş Tabibi Abdülaziz Bey"

Takma Dişler

✦ Mukaddemâ İtalya'da ikmal-i tahsil ile Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhânede bi'l-imtihan diplomayı hâiz bulunan diş tabibi Abdülaziz bey gayet zarif ve metin âriyyet dişleri imâl ederek çürük dişleri dahi bir daha ağrımamak üzere beyaz altınla doldurmakta ve diş ağrılarını birkaç dakika zarfında teskin ederek diş ve etlere ârız olan her nevi emrâzı suret-i mahsusada kemal-i hazâkatla [ustalıkla] tedavi etmekte ve tedavisi kabil olmayan çürük diş ve kökleri dahi fennin keşfiyât-ı âhiresi mucibince muâlecât-ı mahsusa istimâliyle belli olmayarak çıkarmakta olduğu ve yeni âlâtlar ve diş etlerinde bulunan hastalıklar için her nevi fırçalar ve her nevi diş sabunlarını Avrupadan bu defa müceddeden celb etmiş olduğu gibi tasdik-i müddeâ için ahalî-i kiramın Sultan Bayezid'de Tramvay mevkifinde [istasyonunda] köşe başında üç numaralı mahalli-i mahsusa teşrif buyurmaları ilân olunur... (15 Kânun-u evvel 1891) ☆

"Fonograf mı Gramofon mu?" Sorusuna Bir Açıklama

SÜLEYMAN ŞENEL

Sayın Robert Anhegger ve Sayın Cemal Ünlü'nün müşterek imzasıyla, Tarih ve Toplum dergisinin 86. sayısında (Şubat/1991), "Sözlü Taş Plaklar II" başlıklı bir makale neşredilmiş ve bu makalede, 1987 yılında *Türk Folkloru Belleten 1987/1-2*'de yayınlanan, "Dârü'l-Elhân Heyeti Tarafından Fonografla Derlenen İlk Türkü" başlıklı makaleme, "Fonograf mı Gramofon mu?" çerçeve yazısıyla yer verilmiştir. Yoruma açık ifadelerin yer aldığı bu çerçeve yazıya bir açıklamada bulunmak ihtiyacı vardır. Aslında daha önce yapılması gereken bu açıklama, bir süredir yurt dışında bulunmam sebebiyle gecikmiş sayılabilir. Bu gecikmeye karşılık sayın yazarlardan ve okuyuculardan beni mazur karşılamalarını dilemekten başka çarem bulunmamaktadır.

Öncelikle belirteyim ki, *Türk Folkloru Belleten 1987/1-2*'de yayınlanan makalemi hazırlarken, Dârü'l-Elhân Heyeti tarafından, Anadolu'da Halk Musikisi numûneleri derlemek amacıyla kullanılan cihazın "Fonograf mı Gramofon mu?" olabileceği konusunda, uzun süre, ben de düşündüm. Sonunda "fonograf" olabileceğine karar vererek, makale başlığını da ona göre seçtim. Beni bu karara götüren, elbette bazı sebepler oldu. Bu sebepleri aşağıda açıklamaya gayret göstereceğim. Ancak, özellikle, şu hususu belirtmeliyim ki, makalemde, iki konuya dikkat çekmeyi arzu ettim. Birincisi, "Türkiye'de Halk Musikisi derleme faaliyetlerinin başlamasıyla, elde edilen ilk halk türküsünün kimliğini açıkça ortaya çıkarmak; İkincisi ise, Halk Musikisi için, araştırma ve değerlendirme açısından, en sağlıklı çalışma biçimi sayılan ses kayıt ve dinleme cihazlarının kullanılması yolunun, Türkiye'de başladığı ilk yıllardan itibaren, ele geçen malzemelerin, Türk Müzik Tarihi açısından taşıdığı önemi ve güvenilirliğini ortaya koymak... Dolayısıyla, bu malzemelerin fonograf yada gramofon vasıtasiyla elde edilmiş olması, sadece küçük bir detay olarak görülebilir, hatta konu ile doğrudan ilgisi olmadığı da düşünülebilir. Buna karşılık, aşağıda vermeye çalışacağım notlarla, küçük bir katkı sağlayabilirsem, bundan mutluluk duyacağım.

1. Dârü'l-Elhân adına, bir ses kayıt ve dinletme cihazıyla birlikte, Anadolu'nun muhtelif yörelerinde yapılan derleme çalışmalarında "Fonograf" kullanıldığını bildiren pek çok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların ilki, Dârü'l-Elhân müdürü Yusuf Ziya (Demirci) Bey'in, Mahmut Ragıp (Gazimihal) Bey'e verdiği bilgilerdir. Yusuf Ziya Bey, halk musıkısı derleme faaliyetlerinin nasıl başlatıldığını şöyle anlatıyor:

"... Nihayet 1926 senesinde müdürlüğe geçerek, daha iyi çalışabilecek vaziyete geldim. Herşeyden evvel başka memleketlerde, halkıyat yolunda neler yapıldığını araştırdım. Berlin'de bulunan müsteşrik doktor Ruber Lahman (?) ile o zaman Paris'te bulunan Cemal Reşit (Rey) Bey, en ciddi tarzın fonograf ile çalışmak olduğunu bildirdiler. Plakları ile birlikte bir makine göndermesi hususunda Cemal Bey'e yazdım.(...)

30 Temmuz 1926'da (Pate(?)) fabrikası ma'mulatından bir makine İstanbul'a geldi..." (Mahmut Ragıp, *Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbalimiz*, İst., 1928, Maarif Mat., s.157-158).

Yusuf Ziya Bey, ayrıca; bir makalesinde bu konuda şunları yazıyor:

"... Avrupalı ve âlim müsteşriklerle yapılan muhaberede en iyi musıkı halkıyyatı tesbitinin fonografla yapılabileceği neticesine varmış bulunuyordum. O zaman Paris'te bulunan Cemal Reşit Bey'e ses alan bir makine siparişi ve türküleri mahallerinde tespit için, bir heyet teşkili düşünüldü..." (Yusuf Ziya Demirci, "Memleketimizde Musıkı Folklor Hareketleri", *Musıkı Ansiklopedisi*, s.4,18 Nisan 1947, s.2)

Anadolu'daki derleme faaliyetleri hakkında bilgi veren, pek çok makale ve kitapta, bu faaliyet esnasında "Fonograf" kullanıldığını belirten notlar bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçını da buraya alalım;

"... Dahiliye ve Maarif Vekaleti celileleri yola çıktığımızdan her yeri haberdar etmişti. Mahalli musıkişinasları her yerde kolayca elde edebildik; bazı tesadüfler neticesinde geçtiğimiz mıntıka haricindeki Anadolu'dan da bir hayli parçalar topladık. Bir kısmı "fonograf" ve bir kısmı "nota" ile alınan 300 kadar parça ele geçti... "(Mahmut Ragıp, "Dördüncü Musıkı Folklor Seyahati", *Halk Türküleri*, İst., 1930, Evkaf Mat., İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, Kitap: 13, s.4).

"... Bayburtlu Mehmet Turan Bey'i işte burada tesadüfen tanıdık. Bir iş için geldiğini söyledi. Bu havalinin yegane folklorcusu olduğunu derhal anladık. Memnuniyetle yardıma başladı... Bayburt'un halk adet, masal, lügat, şiir v.s.ini toplamış, fakat musıkı ve oyunlara el sürmemişti, nota bilmiyordu. Bazı fikirler verdik; (fonograf) mesaisini gördü..."(Mahmut Ragıp, *Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları*, İst., 1929, Evkaf Mat., s.31).

"... Evvelki yolun sekameti görülmüş ve tespit işinde fonografın lüzumu anlaşılmıştı. Filhakika, seyahatlerde fonograf kullanılmış ve bu cihazla balmumu plakları üzerine alımış olan türküler, konservatuar arşivinde mahfuzdur.

Fakat çalışmalar gene iki koldan devam ediyordu. Bir taraftan fonografla türkülerin tespitine gidilirken, diğer taraftan türkülerin büyük ekseriyeti sadece yazı ile kaydediliyordu..." (Adnan Saygun, *Halk Türküleri (7 Karadeniz Türküsü ve Bir Horon)*, 15. Defter, İst., 1936, İstanbul Konservatuarı Folklor Külliyatı, Hüsnü Onaran Basımevi, s.5).

2. Anadolu'da yapılan derleme faaliyetleri esnasında, "Fonograf" olarak belirtilen cihazın resimleri, yukarıda kaydedilen kaynakların bir kısmında ve başka kaynaklarda yayımlanmıştır ki, bu resimlerde, derleyiciler ve kaynak kişiler, cihazla birlikte poz vermişlerdir. Resimlerin altına, ayrıca bu cihazın "Fonograf" olduğunu belirten açık notlar iliştirilmiştir.

3. Mesud Cemil, babası Tanburi Cemil Bey'in, fonografa seslendirdiği plaklardan söz ederken ayrıca şu cümlelerde, o yılları yad ediyor;

"Bugün elimizde bulunan plaklar, Cemil'in ilahi aşk kitabından kopmuş soluk birer sahife oldukları halde, bir tek cümlesini bile taklitten aciz kalıyoruz. Fonografın, iptidai şeklinden ve sesin çoğaltılması mümkün olmıyan bir teknikle, kovanlara çizildiği zamanlardan şimdiki, teksiri kabil plaklara intikaline kadar bu yeni icad onu hem çekmiş hem tiksindirmiştir.

Kovanlı fonograf zamanında, her birini teker teker doldurduğu üstüvaneler, sihirli birer kutu gibi imparatorluğun en uzak köşelerine gidiyor, bir lira çeyreğinden, bir kaç altına kadar satılıyordu. Boşken bu kovanlar bir üstüvaneye geçirilir ve sabit diafram altında, mihveri etrafında dönerek, soldan sağa, uzunluğunca yürür ve ses çizgileri ile dolduktan sonra tek ve çoğaltılması kabil olmayan bir ses akümülatörü teşkil ederdi. Bunun için her yeni kovanın seslendirilmesi, yeniden çalmayı icabettiriyor, büyük emek, uzun zaman istiyor, nihayet az sayıda meydana çıkıyor, pahalı satılıyor, kolay kolay (harcıâlem) olamıyordu. Bu şartlar, Cemil'in titiz mizacına ve amatörce merakına uygundu... "Mesud Cemil, *Tanburi Cemil'in Hayatı*, Ankara, 1947, Sakarya Basımevi, s.140).

Bu arada, s.141'de "Evde fonograf çalışması (Solda Cemil, sağda: Yeğeni Tevfik Bey) şeklinde bir alt notun iliştirildiği bir resmin yer aldığını ve Tanburi Cemil'in 1910-1911'li yıllardan önce bir kaç plak, bu tarihten sonra ise, pek çok plak seslendirmiş olduğunu belirtelim.

Yukarıda vermeye çalıştığımız bu alıntılar, makalemizin başına "Fonograf" kelimesini tercih etmemizin başlıca sebeplerindendir. Tabiiki, söz edilen cihazın, gerçekte Fonograf mu, gramofon mu olduğu konusunda açık bir teknik izahat, bu notlar arasında yoktur. Bu durumda, Yusuf Ziya, Demirci, Mahmut Ragıp Gazimihal, Adnan Saygun ve Mesud Cemil gibi güvenilir şahsiyetlere itimat etmekten başka bir yol da bulunmamaktadır. Belki, resimler bir fikir verebilir ki, bu da başka bir konudur.

Burada, yeri gelmişken, çerçeve yazıda verilmiş bir açıklamaya da değinmek isterim. Açıklamada, Fransız Pathè Freres fabrikasının, 1906'dan sonra yine fonograf diye isimlendirilen Gramofon ve plak imaline geçtiği belirtilerek; "Bu plakların bildiklerimizden önemli bir farkı, iğnelerin içten-dışa doğru ses okumalarıydı" şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. Bu sözlerden anladığım kadarıyla, eski fonograf plaklarının dıştan-içe doğru ses okuduğu belirtilmektedir. Eğer, açıklamak istenilen bu nokta ise, şunu hemen belirteyim ki, benim İstanbul Devlet Konservatuarı'nın Folklor Arşivinde yaptığım çalışma esnasında bu tarz plaklardan bir kaç tane vardı, ancak; makalem için söz konusu olan "Kozanoğlu Avdan Gelir" türküsünün 2905 numaralı, 78 devirli plağı için, bu durum geçerli değildi. Plak dıştan-içe doğru ses okuyordu. Üstelik bu arşivde bulunan plakların- bir kaç istisna hariçhemen hepsi-ki 200-250 adet plak ve masterleri vardı-dıştan içe doğru ses okuyordu. Hatta, bu arşivde bulunan Klasik Türk Müziği plaklarının büyük çoğunluğu için de bu durum geçerliydi. Tabii, bu arşiv için söz konusu plakların büyük çoğunluğunun 1920-1930 yılları arasında doldurulmuş olduğunu ve pek azının, daha sonra çoğaltıldığını gösteren numuneler bulunduğunu da hemen belirteyim. Ne yazık ki, Halk Musikisi derlemelerinin yapıldığı cihaza arşivde rastlayamadım, hatta orada olması gereken kovan ve disklere de rastlayabilmem mümkün olmadı. ☆

"Yeni Kitaplar:

Terkib-i Bend-i Muallim Naci

Bu nam ile mukaddema tertip ve temsil edilmiş olan risale ikinci def'a olarak tab edilerek kırk para fiatiyle Sultan Beyazıd'da hakkâklar çarşısında Nasrullah Efendi'nin dükkânında furuht edilmekte bulunmuştur"

(*Sabah* 26 Ramazan 1314 -16 Şubat 312 - 28 Şubat Efrenci 97 - Numara 2606)

Kadın İsterse..

Mehmet Rauf Bey'in bu yeni eseri bugün Kütüphane-i Sudi tarafından neşr olunmuştur. (*Sabah*; 15 Mayıs 1335-1919, Numara 10596)

İstanbul Seririyyatı

Unvaniyle emraz-ı asabiye mütehassısı Mazhar Osman Bey'in riyaset-i tahririyesi altında yeni tıbbî bir mecmua neşr edilmeye başlanmış birinci nüshası intişar etmiştir.

(*Sabah* 15 Mayıs 1335-1919-Numara 10596)

Büyük Mecmua

Bugün intişar eden yedinci numarası Rıza Tevfik, Halide Edip, Necmeddin Sadık, Rauf Ahmed, Ömer Seyfeddin, A. Seyfi, Faruk Nafiz ve Yusuf Ziya Beylerin kıymetli eserlerini havidir.

İhtiyat Zabitleri Postası

20 nci sayısını tekmil etmiş bir şekilde intişar etmiştir.

Gün Doğuşu

6 ncı numarası çıkmıştır.

(*Sabah* 15 Mayıs 1335-1919 - Numara 10596)

Tevfik Fikret Hakkında Düşünce

Tarih-i Felsefe

Mevlana Celâleddin-i Rumî

Ahiren intişar eden bu kıymetdar eserleri İkbal kütüphanesinden alınız.

(*Vakit* Yevmi Gazete; 8 Şaban 1337 perşembe 1335-1919 8 Mayıs, Numara 549)

Reşad Müverrih mi, Şair mi.

Maarif Nazır-ı muhteremi-Ali Kemal Beyefendi'nin (Reşad Müverrih mi, şair mi?) serlevhalı bir eseri intişar etmiştir. Kudret-i kalemiyesiyle ve belâğat-i tahririyes-iyle maruf ve meşhur olan muharrir-i muhterem'in namını zikretmek eser hakkında bir fikir vermek için kâfidir. Hem bir tetkik-i tarihi hem de bir eser-i edebî olan bu güzide kitabın fasılları şunlardır: Düşündüklerim-Başlarken-Reşad Müverrih midir? - Ahmed-i salis devrinde Avrupa'da vaziyetimiz-Avrupa'yı bilmemek marifeti-İbrahim Paşa'nın gafletleri-Reşad Şair midir? - Reşad'ın güzel sözleri.

Fiatı 20 guruştur. Umum kitapçılarda bulunur. (*Sabah* 15 Mayıs 1335-1919-Numara 10596)

Tezad

İkinci tab'ı.Epeyi zamandan beri mevcudu kalmamış olan bu pek güzel ve pek meşhur hikâye'nin ikinci tab'ı mutena bir şekilde ve 256 sahife olarak intişar etmiştir. Güzide hikâyenüvisimiz İzzet Melih Bey, eserini kısmen tadil ederek şayan-ı dikkat hatıratı havi bir mukaddeme ilâve eylemiş olduğu cihetle "Tezad"ın bu ikinci temsilini her edebiyat meraklısına tavsiye eyleriz.

Mahalli tevzii (Sabah) Matbaası. Fiatı 40 guruş. (*Sabah* 15 Mayıs 1335-1919 Numara 10596)

Makes-i Hayal

Atifetlu Makbule Leman Hanımefendinin asar-ı kalem-i şairanelerini muhtevi olarak bu kere neşredilen (Makes-i Hayal) nam kitab-ı lâtifi o kadar mükemmeldir ki her mütalaa eden hissiyat-ı lâtifeye müstağrak olur.

Bu kitap (Hanımlara Mahsus Gazete) kütüphanesinin ikincisini teşkil eylemiştir.

Fitreten şair, hilkaten edip olan hanım-ı mumaileyhanın kemalat-ı şairane ve tahririyelerini bu kitabın münderecatı tâyin ve izhar eylemektedir.

Nisvan-ı İslâm içinde bu kadar muktedir bir hanım efendi bulunduğu için cidden fahr ederiz ve bilumum erbab-ı edeb ve nezahatı kitab-ı mezkûrun mütalaasına teşvik eyleriz.

(Hanımlara Mahsus Gazete) de saye-i hazret-i mülükanede nisvan-i islâmın şanını ilâya hadim olan bu gibi asar-ı nefisenin intişarına delâlet eylediği için fevkalade müftehiriz. Hanımlara mahsus gazetelerin merkez-i tevziinde fiatının duniyle furuht edilmektedir.

(*Sabah*, 16 Ramazan 1314 perşembe, 6 Şubat 312, 18 Şubat Efrenci 97, Numara 2597)

Ev Kadını

Âlemde nasıl her eve lâzım ise hanım

Her hanıma da işbu kitap öylece lazım

Fazilet-i şehire-i Osmaniye'den Fahriye Hanım Efendi tarafından telif olunmuş olan bu eser-i faide-i kester, matbuhat hakkında ihtarat-ı mühimme-i umumiyeden sonra günagün etler, sebzeler, börekler, şurublar ve saire velhasıl icab eden alaturka ve alafranga bine karip etma-i lezize, meşrube-i nefisenin tabh ve istihzarına, terakkiyatı hazireye tab'an sofra vaz' ve tertip olunmasına dair bir çok usul ve kavaid-i müfideyi havi olduğu gibi bazı levaci-i mühimme derc ve ilâve, ince kiler ve kaba kiler namiyle tefrik olunan cedvel-i mahsusunda dahi bir hayli tafsilat-ı lâzime irae olunmuş ve herkesin anlıyacağı bir lisan ile lüzum-i kavaid -i tabh arz ve izah edilmiş olduğundan ramazan-ı şerifde ağız tadiyle yemek yemek, yediği yemekten memnun ve maddeden müstefid olmak ve bu istifadeyi zevat-ı saireye bahşedebilmek arzusunda bulunanlar için lüzum ve ehemmiyeti derkârdır.(...)

Fiatı 3 guruş.

(*Sabah* 23 Ramazan 1314 Perşembe - 13 Şubat 312-25 Şubat Efrenci 97-Numara 2603) ☆

Tapu Defterleri ve Bilgisayar

ZEKİ ARIKAN

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze ulaşan belgeler arasında Tapu-Tahrir defterleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterler imparatorluğun XV-XVI. yüzyıllarında belirli aralıklarla yapılan nüfus ve arazi sayımlarının sonuçlarını kapsamaktadır. Tapu-Tahrir defterleri, belirli bir tarihte imparatorluk içinde bulunan her yerleşim birimindeki yetişkin erkek nüfusla bunların tasarruf ettiği toprak miktarını ve bağlı oldukları vergileri belirtmekte aynı zamanda vergiden bağışık tutulanların durumunu da yansıtmaktadır. Yine bu defterler bize her köyün kimin timarı ya da mülkü olduğunu göstermekte ve söz konusu yerde yetişen belli başlı ürünlerle bunlardan alınan vergileri sayılara bağlı olarak aktarmaktadır. Şehirlerin de mahalle bölümlerine göre nüfus ve vergi gelirlerinin bu defterlere yazıldığını görüyoruz. Kimi zaman da "şehirli taifesinin" mesleklerine varıncaya kadar (bakkal, kazancı, kalaycı, börekçi vb.) bu defterlere işlenmektedir. Kısacası imparatorluğun toprağa yerleşik kitleleri yanında göçebe topluluklar, derbend bekleyen görevliler, köprücü, tuzcu, madenci, deveci gibi özel statüde olanların dahi ayrıntılı bir dökümüne bu defterlerde yer verilmektedir. Ayrıca belli başlı pazar yerleri, iskeleler, boyahane, değirmen ve yağhane gibi işletmeler hakkında da tapu defterlerinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. XV-XVI. yüzyıllarda imparatorluk çarkının nasıl döndüğünü açıklayan bundan daha ayrıntılı belgeler bulmak kolay olmasa gerektir.[1]

Günümüzde çok geniş bir kadroyla yapılabilecek olan bu tür veri toplama işleminin yalnızca bir *emin* ve bir *kâtip* tarafından gerçekleştirildiğini söylemek insana şaşırtıcı gelebilir.[2] Ancak asıl şaşırtıcı olan bir başka yön de binlerce ad ve sayıdan oluşan bütün bu verilerin yan yana, alt alta sıralandığı *mufassal defter*lerin kusursuz bir baskı tekniğiyle basılmış izlenimini yaratan düzenidir. Bu defterleri düzenleyenlerin el emeğini ve göz nurunu ince bir teknikle birleştiren çabalarına saygı duymak gerekir. Öte yandan genellikle bu defterlerin başında bulunan ilgili sancağın kanunnameleri[3], yalnız Osmanlı düzenine değil ondan önceki devletlerin sosyal ve ekonomik yapısına ve vergi sistemine de ışık tutmaktadır. Çünkü kanunnamelerde yer alan hükümlerin, tarihi oldukça derinliklere giden bir yapıyı yansıttıklarına şüphe yoktur.

Büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyudukadime)'nde bulunan bu kaynaklardan günümüz araştırıcıları nasıl yararlanacaktır? Başka bir deyimle günümüzün bilimsel ve teknik alanlarındaki baş döndürücü gelişmeleri karşısında Tapu defterlerinin *kıymet-i harbiyesi* nedir? Önce şunu belirtelim ki bu defterlerin varlığı öteden beri bilinmektedir. Fakat bunlardan yola çıkarak Osmanlı Tarihi'nin yeni bir görüş ve anlayışla yazılabileceği tezi yenidir. Bu görüşün oluşmasını ve pekişmesini Barkan, Gökbilgin, İnalcık gibi tarihçilerimize ve bugünün araştırıcılarına borçluyuz.

Defterlerin bir kaynak olarak ya bütün halinde yayınlanması ya da bunlardaki verilerden yola çıkarak imparatorluğun belirli yörelerinin tarihinin yazılması doğrultusundaki çalışmalar bugün de önemini korumaktadır. Ayrıca yine bu defterlere başvurmak suretiyle timar sistemi[4], nüfus yapısı[5] gibi temel sorunları aydınlatmak ta olanaklı görülmektedir. Ancak bütün bunların ötesinde Tapu defterleri bilgisayar açısından oldukça zengin bir malzemeyi içermektedir. Bu malzemenin sistemli olarak bilgisayara

aktarılması ve işlenmesi araştırıcıları daha sağlam sonuçlara götürmektedir. Bu bağlamda biz burada Tapu defterlerindeki verilerin bilgisayara uygulanması konusunda yapılan bir seminerden söz etmeye çalışacağız.

Selçuk Üniversitesi'nde 13-17 Eylül 1991 tarihleri arasında düzenlenen ve "15-19. Asırlar Osmanlı Devleti Tarihî Coğrafya Araştırmaları" başlığını taşıyan bu seminer Almanya'nın Humbold vakfının maddi desteği ile gerçekleştirildi. Seminere Almanya'dan Prof. Dr. Wolf-Dieter Hütteroth, Dr. Höhfeld ve Dr. Kleber; Selçuk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Nejat Göyünç; Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Zeki Arıkan; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Doç. Dr. Mesut Elibüyük; Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mehdi İlhan katıldı. Ayrıca bu ve diğer bazı üniversitelerimizden kalabalık bir araştırma görevlisi grubu da seminerde hazır bulundu. Seminere katılanların üzerinde çalıştıkları ve çalışmakta oldukları Tapu defterleriyle ilgili toplu değerlendirmeleri dışında konunun asıl ağırlığı Hütteroth-Göyünç tarafından sürdürülmekte olan bir araştırmadaki verilerin bilgisayara aktarılması sorunu idi. Söz konusu araştırma, XVI. yüzyılda Diyarbekir eyaletini oluşturan livalardan Hasankeyf, Berriyecik, Mardin, Akçakale, Nisibin (Nusaybin), Habur, Sincar, Deyr, Ana ve Hit'in 1564 (972) tarihli sayım sonuçlarının[6] değerlendirilmesine yöneliktir. Burada öncelikle şunu belirtelim ki araştırmayı yapan bilim adamlarından ilki coğrafyacı, ikincisi tarihçidir. Hütteroth, daha önce Konya ovasının son dört yüz yıllık yerleşim tarihini incelerken Tapu defterlerinden çok geniş ölçüde yararlanmış ve bu kaynaklardan elde ettiği sonuçları harita ve şekillerle açıklamanın ilginç örneklerini vermişti.[7] Göyünç ise Mardin üzerinde yaptığı bir araştırmada bu kaynakların tarihsel açıdan nasıl değerlendirilebileceği konusunda ileri bir adım atmıştı.[8] Hütteroth bu tür çalışmalar açısından tarihî coğrafyanın daha doğrusu geçmiş kuşakların üzerinde yaşadığı mekân ve bu mekânın uğradığı değişimlerin araştırılmasının önemini vurgulayarak belli başlı iskân yerlerinin (dağılmış ya da sürekliliğini koruyan) belirlenmesinin önemli bir sorun olduğuna dikkati çekmektedir. Bu belirlemeyi yaparken hangi yönteme başvurulacaktır? Hütteroth, zaman içerisinde geriye doğru adım atmanın yani bölgenin bugünkü durumundan yola çıkarak Tapu defterlerindeki kayıtlardan sonra ortaya çıkan iskân merkezlerinin ayıklanmasının eski yerleşim birimlerinin belirlenmesinde bize yardımcı olacağına işaret etmektedir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında yapılan topografya haritalarında ve salnamelerde yer alan köylerin harita üzerinde yönetim birimleri içine yerleştirilmeleri ve bu verilerin XVI. yüzyıl tahrirleriyle karşılaştırılmaları sağlıklı sonuçlar vermektedir. Terk edilmiş iskân yerlerinin belirlenmesinde yerinde yapılan soruşturma ve çalışmalar da bize yardımcı olmaktadır (Hütteroth, çevreye yapılan bir gezide bütün bu ayrıntıları yerinde gösterdi.)

Defterlerdeki verilerin bilgisayara yüklenmesindeki amaç, bu kaynaklardaki bilgileri yoğunlaştırmak, bir ya da birkaç sayfadan oluşan herhangi bir birime ait verileri bir iki satır içinde ifade etmektir. Ayrıca hazırlanan program çerçevesinde bilgisayara verilen ayrıntılar arasında sürekli bir karşılaştırma yapmak ve bağıntı kurmak olanağını bulmaktadır. Her nahiyedeki mali birimlere, defterin düzenine göre bir sıra numarası verilmiştir. Mardin livasında ve Berriyecik kazasında bir yandan padişah hasları, diğer yandan mirliva hasları, zeamet ve timarlar için ayrı listeler oluşturulmuştur. Aynı nahide çifte numaralandırmadan kaçınmak için sayıların önüne P (padişah) ya da M (mirliva) kısaltmaları konulmuştur. Mali birimler defterde kural olarak bir numaraya sahiptir ve vergi toplamı (yekûn) verilmiştir. Aşiretler birçok alt bölümlere ayrılmış olarak gösterilmiştir. Bu alt gruplar büyük ve küçük harflerle tanımlanmıştır.

Öte yandan mali birimler ayrıntılarına göre sınıflandırılmış ve bunların her biri kısaltılarak gösterilmiştir (çf: çiftlik, dl: dolab, k: karye vb.) Defterdeki ek kayıtlar için de bir kısaltma yöntemi kullanılmıştır (ağ: an cemaat, bg: bağ, dn: der nezd...) Vergi kaynaklarını tasarruf edenler (gelir sahipleri) için de kodlar kullanılmıştır (HH: padişah hassı, HML: hass-ı mirliva, Z: zeamet, T: timar, AR: aşiret reisi, V: vakıf vb.)

Tapu defterlerinin ana özelliklerinden biri de kaba taslak nüfusun hesaplanmasına yarayacak verileri içermesidir. Bunları ifade eden terimler nefer, hane, mücerred (bekâr) ve muaflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar hane deyiminin anlamı pek açık değilse de[9] Hütteroth-Göyünç çalışmasında nüfusu hesaplamak için *hane 4 + bekâr* formülünün kullanılması uygun görülmüştür. Daha doğrusu hane sayısı dörtle çarpılmakta buna bekârların sayısı eklenerek kabaca nüfusun hesaplanması yoluna gidilmektedir. Eğer mali birimler içinde yalnız nefer sayısı verilmişse o zaman 5 katsayısı kullanılmaktadır. Ancak 5 katsayısının nefer sayısına uygulanması durumunda elde edilen sayı oldukça yüksektir. Belki de yeni bir formülün araştırılıp uygulanması gerekmektedir. Yekûnu oluşturan bütün vergiler (öşür, sebze, pirinç, soğan, susam, nohut, mercimek, pamuk vb) için de ayrı ayrı kod numaraları verilmiş ve olası kayıtlar için de kullanılmayan kodlar ayrılmıştır. Böylece Arno Kleber'in yaptığı bu bilgisayar programı 40 koddan oluşmaktadır.[10] Bu kodların yeni tartışmaların ışığında daha da arttırılması olasıdır.

Hütteroth-Göyünç söz konusu mufassal defterden elde ettikleri verileri değerlendirmek için şu ilkeleri belirlemiş ve uygulama yoluna gitmişlerdir: Bütün ayrıntılar hem listeye geçirilmiş hem de harita üzerinde gösterilmiştir. Sayısal verilerin bir takım işaret ya da simgelerle gösterilmesi uygun bulunmuştur. Sürekliliğini koruyan veya günümüze ulaşmayan köyler farklı simgelerle birbirinden

ayrılmıştır. Ayrıca her köy *hasılının* harita üzerinde belirtilmesi yoluna gidilmiştir. Köy adları en eski haritalardan (Kiepert, Erkânıharbiye) saptanıp modern haritalardaki adlarla karşılaştırılmıştır. İskân yerleri tiplerine göre (köy, cemaat, çiftlik, mezraa...) sınıflandırılmaktadır. Yine iskân yerleri mali birimlere göre de sınıflandırılmıştır. Sınırların belirlenmesinde geriye doğru adım yöntemi uygulanmaktadır. Çünkü nahiye ve kaza sınırlarında XVI. yüzyıldan günümüze kadar pek büyük değişiklik olmamıştır. Ekonomik tarih açısından vergi kaynağını oluşturan ürünlerin fiyatlarının hesaplanmasına çalışılmıştır (Buğday, arpa gibi *aynen* tahsil edilen ürünlerin para olarak karşılıkları hesaplanmıştır). Akça bu dönemde Osmanlı mali işleyişinin ölçü birimi olarak görünmektedir. Bu bakımdan fiyatların belirlenmesinde temel birim olarak akça alınmıştır. Her birim için bir kod numarası verilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu kodların çoğaltılması olanaklıdır. Yer, cemaat, terim, vergi vb. yazılmasında bütünlüğü ve tutarlılığı sağlamak için bir transkripsiyon (çeviriyazı) sistemi kabul edilmiştir.

Bütün bu ilkelerin Hütteroth'un emeğiyle çizilen harita üzerine dökülmesiyle karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Nüfus ve yerleşim bakımından Sahra-yı Mardin önemli bir yer tutmaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın su bölümü hattını oluşturan Sahra-yı Mardin, batıda volkanik Karacadağ doğuda ise genellikle kalkerden ve yer yer bazalt yığınlarının bulunduğu platolarla çevrilmiş bulunmaktadır. Bu platolar Cebel-i Tur ve Tur Abdin olarak bilinmekte ve yörenin merkezi de Midyat olarak görülmektedir. XVI. yüzyılda Mardin'in kuzeyinde göçebelik oldukça yaygındı ve Habur vadisine doğru uzanan alanlarda da köy tipi yerleşmeler bulunuyordu. Nusaybin (Nisibin) bölgesi çeltik üretimine elverişli oldukça sulak bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.[11] Mardin'in doğusunda yer alan Akçakale tamamen yerel beylerin denetim ve tasarrufunda idi. Burası Hıristiyan yerleşmeleri bakımından da önemli idi.

Sincar, çölün içerisinde yerleşik nüfusu olan bir ada gibi görünmektedir. Habur çevresinde yarı göçebelik yaygındı. Bu kabileler, yüzyıllardan beri devam edegelen bir teknikle kanallarla sulanan alanlarda tarım yapıyorlardı. Bunların tarım yaptıkları alanlara mezraa denilmektedir ki bu terim burada büyük vadi içinde oluşan ekim alanlarını ifade etmektedir. Bedeviler bend (sikir) yapmasını bilmiyor, bu nedenle mezraalardan yararlanıyorlardı. Genellikle darı gibi çabuk yetişen ürünler ekiyorlardı. Fırat vadisinde kimi göçebeler dolap denilen ve günümüze kadar uygulanan bir yöntemle akarsulardan yararlanıyorlardı. Bu teknik aynı zamanda bu tip yerleşmelerin de adı olmuş ve Osmanlılar zamanında dolab sözcüğü yöredeki köyleri anlatmak için kullanılmıştır.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir. Tapu-Tahrir defterlerinin bir tarih kaynağı olarak önemini ilk vurgulayanlardan biri olan Barkan, bundan elli yıl önce şöyle yazıyordu: "Bu defterleri henüz *görmeyen ve bilmeyen tarihçinin* bu muazzam tarihi hazinelerde bundan böyle neler bulabileceğini tayin etmek şüphesiz imkânsızdır"[12]. Nicoara Beldiceanu her fırsatta bu defterlere dayanmaksızın artık bir Osmanlı tarihi yazılamayacağını belirtmektedir.[13] Emmanuel le Roy Ladurie "sayıya dayanmayan tarihin bilim niteliği taşıyamayacağını" söylerken geleceğin tarihçisinin "bilgisayar düzeni içinde yürümek" zorunda olduğuna özellikle işaret etmektedir.[14] Günümüzde, Osmanlı Tapu-Tahrir defterlerinin bilgisayar düzeni için son derece ilgi çekici olanaklar sunduğuna şüphe yoktur. ☆

Ömer Lûtfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara, 1988, 1-44.

Sayımların nasıl yapıldığına ilişkin XVI. yüzyıla ait bir nişan-ı humayun bk. Ömer L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İktisat Fakultesi Mecmuası*, II/1-2 (1941), 39-44; İrène Beldiceanu-Steinherr, N. Beldiceanu, "Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle", *Südost Forschungen*, XXXVII (1978), 1-40. Barkan'ın yayınından habersiz görünen Ahmet Akgündüz (*Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, 1990, I, 367-377)'ün bu nişanın Fatih devrine ait olduğunu ileri sürmesi hiçbir esasa dayanmaz.

Ömer L. Barkan, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. I, Kanunlar*, İstanbul, 1943; Heath W. Lowry, "The Ottoman Livas kanunnames contained in the Defter-i Hakanı", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), 43-74.

Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara, 1954, XXIII-XXXVI.

Ömer L. Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, x(1953), 1-26; Aynı yazar, "Essai sur les donnèes statistiques des registres de recensement dans l'Emprime ottoman aux XVe et XVIe siècles", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I (1957), 9,36; M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450,1600)*, London, 1972.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyudukadime), no 117.

Wolf-Dieter Hütteroth, *Landliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert jahren*, Göttingen, 1968; Benzer bir çalışma: Wolf-Dieter Hütteroth, Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen, 1977.

Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969.

Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), 331-348.

Arno Kleber, "Computer - aided processing of Ottoman Fiscal Registers", Hütteroth'un "methods of Historical Geography - Examples from southeastern Turkey, Syria and Irak" başlıklı çalışmasına ek, ayrıbasım.

Bu yörede herhalde İlhanlılar zamanında da çeltik ekiliyordu. Krş. Zeki Velidi Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), 33-50. Osmanlı İmparatorluğu'nda çeltik ekimi için bk. N. Beldiceanu-Irène Beldiceanu Steinherr, "Riziculture dans l'Empire ottoman (XIVe-XVe siècle)", *Turcica*, IX/2 (1978), 9-28; Halil İnalcık, "Rice cultivation and the Çeltükçü-Reaya system in the Ottoman Empire", *Turcica*, XIV (1982), 69-141; Zeki Arıkan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990, 477-481.

Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin...", göst. yer, 20.

Nicoara Beldiceanu, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIVe - début XVIe siècle)*. Wiesbaden, 1980, 13-17.

Emmanuel le Roy Ladurie. *The Territory of historians* (İng. çev. Ben and Sian Reynolds). Sussex-Harvester Press, 1979, 6-15.

EK: Bir Mufassal Defter Örneği.

Defter-i Mufassal-ı Liva-yı Hamid, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir 121, Tarihi 929H/1522-23, s.294.

Karye _____ i

Savcı tabi-i m[ezbur: Isparta] Timar-ı Emre veled-i Ahmed bir iç cebelü eşdürmek üzre

x	x	x	x	x	x
Nim	Nim	Nim	Fani	Nim	Nim
x	x	x	x	x	x
M	K	Nim	Nim	Nim	Nim
x	x	x	x	x	x
Nim	Nim	M	C	Nim	Nim
x	x	x	x	x	x
Nim	Nim	K	Nim	Nim	Nim
x	x	x	x	x	x
Nim	K	Nim	K	K	K
x	x	x	x	x	x
K	K	M	Kötürüm	K	K
x	x	x	x	x	
K	K	K	K	Sipahizade	

NEFER 41 HANE 35

HASI _____ L 3856

Hınta	Şair	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i	Resm-i
mud	mud kile	bağ	bostan	afyon	çift
20	13 14	310	36	50	462
1600	822				

Resm-i	Resm-i	Resm-i	Âsiyâb	an Yörükan
bennak	mücerred	zemin	der karye-i Sav	Resm-i
168	18	50	kıt'a	duhan
			1	100
			40	

Resm-i	Badihava
kışla	90
20	

Üç hassa çiftlik var Hasılı münderiç
Sav'da dokuz dönüm bağ var Hasıl 90
Ovacık nam mezraanın hasılı münderiç

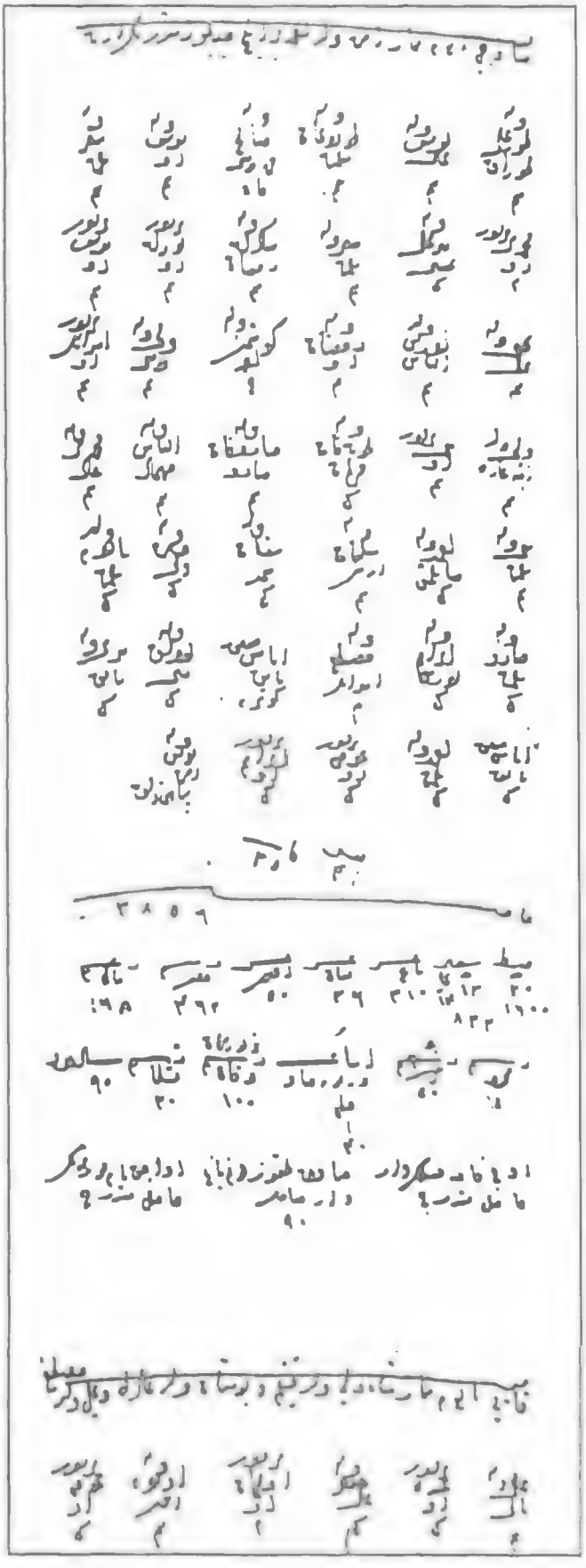

Anahtar: Nim=nim (yarım çift); M=Mücerred (bekâr); K=Bennak; C= çift. Reaya adları x ile gösterilmiştir.

Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra'da Şehit Edilmesi (1913)

NİHAT ALPAR

Kumandan ve Vali Tayini

Annem babamın, İşkodra Kumandan ve Valiliğine talip olmasına çok kızmıştı. Tayini takarrur edince ben 10 yaşlarında iken, göz yaşları ile çok üzüldüğünü ve sıkıldığını anlattığı günleri anımsıyabiliyorum. O zaman ki evimiz Erenköy ve Suadiye arasında İngilizlerin köşkü ile isimlendirilen güzel ahşap bir bina idi. Bu evin bahçe kapısından babam İşkodra'ya gitmek üzere çıktığı zaman bütün aile ve ev efradı bahçe kapısında birikmişti, ve babamın arkasından su döküldüğünü gördüm. Evden bu gidiş babamın arkasından su dökmeye rağmen son gidişi olmuştu. Bunun üzerine, ben arkamdan bugüne kadar su döktürmediğim için galiba nerdeyse 90 yaşını buldum.

1899-1903 yıllarında Almanya'da çeşitli askerî kuruluşlarda öğrenim gören ve staj yapan Hasan Rıza Beyin 1901'de Dragon Süvari Alayı'nda görevliyken çekilmiş bir resmi.

Babamın askerî faaliyetleri hakkında kendimde yazma yetkisi görmüyorum. Bu hususta çok yetkili ve bilgili kimseler tarafından eserler neşrolunmuştur.

Annemin bana sonradan anlattığına göre, babamın böyle uzakta ve İstanbul'dan erişilmesi güç mahalde vazife istemesine ve kabulüne razı olmadığını söylemişti. O zaman: "Balkanlarda çok yakında bir harp kopacak ve rezil olacağız. Ben müstakil bir kumandanlık alarak hiç olmazsa askerî şeref ve haysiyetimi kurtarayım" demiş.

Bu yenilgiyi, büyük devletlerin Kurmay Başkanlıkları göremedikleri için harpten evvel netice ne olursa olsun statüko muhafaza edilecektir dediler. Halbuki babamın görüşü doğru idi.

Harbin süratle yaklaşmasını gören Hasan Rıza Paşa bütün gayretini İstihkâmların tamamlanmasına ve modernleştirilmesi için çalıştı. Bu sayede İşkodra'nın direnişi çok kuvvetli oldu ve Karadağ ilerleme kaydedemediği gibi çok zayiat verdi.

Bu arada Büyük devletler Osmanlı İmparatorluğunun her cephede (Karadağ İşkodra hariç) mağlub oluşuna şahit olunca Statüko'yu bir tarafa bırakarak Arnavutluk Devletini kurmayı kararlaştırdılar ve İşkodra'yı Arnavutluk Devleti yani Arnavutluk hudutları içinde bıraktılar.

Karadağ Kralı Nikola bu hadiseye çok hiddetlendi ve açıkça karşı geldi. Zira ilk Balkan Harbini başlatan Karadağ'ın gayesi İşkodra şehrini alarak kendisine başşehir yapmak idi.

Şayet İşkodra'yı sulh masasına oturmadan evvel fiilen zapt etmiş olsa idi, müzakereler sırasında hak iddia edebilirdi. Aksi takdirde kat'i olarak İşkodra Arnavutluğa verilecekti. Karadağ Kralı bilhassa Rusya'nın desteğine güveniyor ve damadı İtalyan Kralı'ndan bu hususta yardım istiyordu. Fakat büyük devletlerin kararını değiştirmek kabil olamadı. Zaman geçtikçe ve muvaffak olamadıkça İşkodra'yı kaybetme ihtimali artıyordu. Bunun üzerine Kral, Hasan Rıza Paşa'ya teslim olması için 15 Ekim akşamı, sabahtan beri sürdürülen aralıksız bombardımanı durdurtarak, beyaz bayrak çekti ve bir heyet gönderdi. Karadağlı heyet üyeleri, hükümdarları adına, Rıza Paşa'ya şöyle dediler;

"Mukavemetiniz hayranlık uyandırıyor. Fakat gayretleriniz faydasızdır. Açlığa ve iklimin sertliğine dayanamazsınız. Teslim olun. Kırkkilise ve Kumanova'daki kardeşleriniz de teslim oldular."

Hasan Rıza Paşa şu cevabı verdi.

"Bu kalede sahip benim. Ben sağ kaldıkça Taraboş teslim olmayacaktır."

Hasan Rıza Paşa'nın bu cevabı karşısında İşkodra'nın zaptı, Hasan Rıza Paşa'nın Kumandanlıktan ayrılması ile mümkün olacağı açıkça anlaşılıyordu. Kralın da bu yolda tedbirlere başvuracağı aşikar idi. Kralın kalenin teslimi için çareler ararken mazisini tanıdığı Esat Toptani'ye müracaat edeceği tabiî idi.

Bilhassa Arnavutluk Prensliği çok cazip bir mükâfat olacağı gibi Kralın damadı İtalyan Kralının müzaharet ihtimali kuvvetle varit idi.

Karadağ Kralı sulh masasına oturmadan İşkodra'yı zapt edemez ise hiç bir zaman İşkodra'yı sahip olamayacağını anlamış bulunmaktaydı. Kaldı ki zapt etmiş olsa bile büyük devletlerin İşkodra'yı ona bırakacağı çok şüpheli idi. Binaenaleyh yapılması gereken konu Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra'dan uzaklaştırılması idi.

Bu işin yapılması konusunda bir tek seçeneği vardı o da Esat *Toptanî* idi. Karadağ Kralı Esat Toptanî ile gizli görüşmelere tevessül etti. Tabiyatı ile bu konuşmalar çok gizli cereyan ediyordu.

Bir taraftan Esat *Toptanî*, Arnavutların düşmanı olan Karadağ'lılara prens olmak için İşkodra'yı teslim ettiği duyulursa değil prens yapmak, Arnavutluk'ta hayatı tehlikeye girerdi. Onun için müzakareler mümkün mertebe Osmanlı Garnizonunun şerefini de koruyacak şekilde neticelenmeliydi. Nitekim teslim anlaşması neticesinde Osmanlı Garnizonu ağır ve hafif bütün silahları ile kaleyi terk etti ve İstanbul'a avdet etti.

Karadağ Ordusu sessiz ve sakin karışık bir nizamda şehir içine müzakereler neticesinde herhangi bir karışıklık olmadan girmiş bulunmaktaydı. Bu da gösteriyor ki, anlaşma her iki taraftan kabul olunmuştu. Haber duyulunca Büyük devletler ilk önce bu oldu bitti karşısında ne şekilde hareket etmeleri icab ettiğini kestiremediler.

Büyük Devletlerin İşkodra'yı Karadağ'a vermeyip Arnavutluğa vermelerinin sebepleri şöyle idi:

Bir kere Arnavutluk'ta Hıristiyan mezheblerinden Katolikler en çok taraftara sahip idi. Buna dayanarak Papa ve Vatikan İşkodra'yı Arnavutlara vermeği arzuluyordu. Diğer yandan Avusturya bilhassa Rus hakimiyetinden çekindiği için Slav ırkına İşkodra'yı vermeyi razı olmuyordu. Zaten I. Cihan Harbinin tohumu Avusturya Slav rekabeti neticesinde patlamış değil midir?

Bütün bunları Karadağ Kralı Nikola bildiği için İşkodra'yı biran evvel fiilen zapt etmek mecburiyetinde olduğunu biliyordu.

Hasan Rıza Bey silâh arkadaşlarıyla. (ayakta, sağdan ikinci)

Hasan Rıza Paşa'nın Şahadeti

Hasan Rıza bey ilânı harbten ve kale etrafında muharebat başladıktan sonra da hazarî ikametgâhını muhafaza etmişti. Şehirde evinde bulunuyordu. Karadağlıların taarruzu asliyi tevcih ettikleri Kır mıntıkasına (şark) Kakarik muharebesinden sonra nakletti. Mevzi-i aslînin hemen gerisinde bulunan mıntıka karargâhında ikamet ediyordu.

Ocakta birkaç gün istirahat ve tedavi için şehirdeki evine geldi. Bugünlerde müşarileyh Karadağlılar ve Sırplılar aleyhine hariçteki tekmil Arnavutları kıyam ettirmek için uğraşıyordu. İslâm Arnavutları elde etti. Fakat Katolikler evvelce düşmanlarla birleşmişti. Onları Karadağlılardan ayırmak ve aleyhlerine hareket ettirmek büyük bir işti. Bu hususta Esat Paşa da kendisine yardım ediyordu. Hasan Rıza Bey Katolik reislerine ve münevverlerine Slavların temin ettiği zaferin Arnavutluk için mucip olacağı tehlikeleri söylüyor ve gösteriyordu. Hükûmet-i Osmaniyenin bundan sonraki bütün fedakârlığı Arnavutluk hesabına ve menfaatine olduğunu anlatıyordu. Bunlar da tehlikeyi görüyordu. Katolikliğe hâkim ve nâfiz olan papaslar bu hususta çalışmaya başladılar.

İşkodra başpiskoposu ise suret-i resmiyede başlamak için Arnavutluk namına Hasan Rıza Bey'den şahsen teminat istiyordu. Bunda herhalde Avusturyalıların da muvafakati vardı. Başpiskoposun şartları, Hasan Rıza Bey'le görüşüp yapılacak harekâtın esaslarını takarrür ettirmek ve Hükûmet-i Osmaniyenin Arnavutluk hesabına çalıştığının alâmet ve işareti olmak üzere eski kaleye Osmanlı bayrağının altına bir Arnavutluk bayrağı çekmek idi. Hasan Rıza Bey tekmil Malisörlerin ve Katolik Arnavutların Sırp ve Karadağlılar aleyhine silâh kullanmaları şartı ile bu tekâlifi kabul edeceğini söyledi ve teferruatın takarrürü başpapasla Dervişpaşa tepesinde yeni ve münferit barakada vaki olacak mülakata terk olundu. Burası tenha, dağın başında bir yerdi.

30 Kânunusani-1913 (17 Kânunusani-328) perşembe günü Esat Paşa'nın evine saat 15.20'de gelecek olan papaz Hasan Rıza Bey tarafından verilecek talimatla İşkodra'nın cenubuna Zadrima ve Nanşata gidecek ve Sırplılar aleyhine kıyam hazırlığına başlayacaktı. Halbuki Hasan Rıza Bey bugün Derviş tepelerine devir ve teftişten evine geç avdet etti. Gurup olmuştu. Bir müddet sonra Esat Paşa'nın yaveri Mülâzimisâni Beykozlu Mesut efendi geldi. Papazın Esat Paşanın evinde beklediğini söyledi ve Esat Paşa papazla buraya mı gelsin, yoksa kendileri mi gideceklerini sordu. Hasan Rıza Bey kalktı, odasında bulunan Kolağası Abdurrahman Nafiz Beye bir saat sonra geleceğini söyledi. Mesut efendi ile beraber 150 metre uzakta olan Esat Paşanın evine gitti. Hasan Beyin evden yalnız çıkmak adeti değildi. Evin alt katında bulunan yaverine, maiyyeti efradına haber vermeden ve görünmeden gitmişti. Her iki ev hemen karşı karşıya idi. Ortada geniş bir meydan vardı. Hasan Rıza Beyin evinin kapı-

...nda Arnavut redif efradından silâhlı nöbetçi duruyordu. Hasan Rıza Bey elindeki nizamiye taburlarının harp kuvvetleri azaltmamak için kapı nöbetçisini rediflerden almıştı. Saat 18.45'te iki evin arasında birbiri ardından iki silah patladı. Biraz fasıla ile bir silâh daha patladı. Hasan Rıza Beyin evindekiler dışarıya fırladılar. Esat Paşanın evine doğru koştular. Hava çok karanlıktı. Sokaklarda lâmba olmadığından önündekini ve yanındakini görmek müşküldü. Her iki evin arasında Hasan Rıza Bey mecruhen sırt üstü yatmış bulundu. Mukabele için rüvelverini kılıfından çıkarmış fakat atmağa kudreti kalmamıştı. Müşarileyh hanesine getirildi. Hemen tedavisine başlandı ilk şu ifadede bulundu;

"Yolda gelirken karşıdan üç kişi çıktı. Ortalık çok karanlık olduğundan tanıyamadım. Pek ziyade yakınımdan geçen bu adamlar yüzüme bakıp geçerken birisi iki defa diğeri de yere düştükten sonra bir defa rüvelverle ateş etti. Üçüncüsü atmadı, nereye kaçtıklarını görmedim".

Hasan Rıza Bey Esat Paşanın evinden çıkarken Yaver Mesut Efendi kendisine refaket etmek istemiş fakat Hasan Rıza bey lüzumu yok, dön demiştir.

Hasan Rıza Bey ilk pansumanı müteakip yaralarının verdiği şiddetli acılara göğüs germiş, halinin fenalığını etrafındakilere hissettirmemeğe çalışmıştır. Hatta bazı lâtifelerde de bulunmuştur. Kakarik muharebesinde sağ elini kaybeden Mülazımisani Kemal Efendiye "Kemal! Senin bir yaran var. Benim üç yaram var. Ben senden daha bahtiyarım" dedi. Bir müddet sonra Esat Paşa geldi. Gözleri yaşlı idi. Hasan Rıza Bey Esat Paşayı görünce; buyurun Paşa Hazretleri dedi ve kahve getirilmesini emretti.

Esat Paşa pek oturmadı çıktı. Odanın önünde bazı zabitan bilhassa 70. Alay Kumandanı Binbaşı Hamdi Bey Esat Paşaya çattılar. Hiddetli ve heyecanlı sözler yükseldi.

Yattığı yerden bu sesleri işiten Hasan Rıza Bey "Herkesin vazifesi ordunun ve kalenin şeref ve namusunu düşünmektir. Benim şahsım konuşulamaz ben ölürsem Allahıma kavuşacağım kalırsam alem arasında alnım açık gezeceğim" dedi, haber gönderdi. Bunları susturdu.

Merhum üç kurşunun da kendine isabet ettiğini zannediyordu. Ziyaretine gelen İşkodra ağalarından ve kendi hususi dostlarından Aluş Ağa Luheye "Aluş Ağa! Böyle mukaddermiş, sen bu kanı bırakma!" dedi.

Yanındakilere ve ziyaretine gelenlere müdafaada sebat ve metanet gösterilmesini tavsiye ediyor ve kale için bundan başka kurtuluş yolu olmadığını söylüyordu.

Istıraplarının azalması ve uyuması için doktorlar kafein şırınga ettiler. Bir müddet uyudu. Uyandıktan sonra mıntıkalara yarın sevk olunacak cephanelerden bahsetti. Operatör Kolağası Kolonyalı Zihni Bey Hasan Rıza Beyin nabzı düştüğünü yaşamak ihtimali olmadığını vasiyeti alınmasını Abdürrahman Nafiz Beye söyledi. Fakat bir mukaddeme yapıp ailesi ve çocukları hakkında kendisine bir şey sormak çok müşgül geldi. Yalnız "Bey Efendi! doktorlar zatıâlinizi vazife ile uğraşmaktan menediyorlar. Emir ve kumandayı muvakkaten Esat Paşaya bırakır mısınız" denildi.

"Olmaz, berbat eden batırır. Yazılacak emirlerin altına Kolordu Kumandanı nami-

T. C.
Milli Müdafaa Vekâleti
Müsteşarlığı
Hususi

Ankara
26 / 8 / 936

Hereke fabrikası baş mühendisi
Nihat.

İşkodrada merhum pederinizin kabrinin nakıl merasimile vurulduğu yerde diki len abideye ait beş fotograf ve ti randa çıkan Besa gazetesinin bu merasim hakkındaki yazısının tercemesi tiran sefaretinden milli müdafaa vekaletine geldi. hükumet pederinizin bu kabrine bir çelenk konmasını sefarete teblig etti işkodra belediyesi tarafından sefarete gönderildigianlaşılaş bu fotograflarla tercemeyi size gönderiyorum. yalnız fotografların ve ya birer suretlerinin vekalet dosyasında muhafazası için bana gönderilmesini rica edecegim. hepinize selamlar ve muvaffakıyetler

M.M.V.Müsteşarı
Korg.

T. C.
M. M. V.
Zat İşleri Dairesi
Ş.
Sayı

Ankara
/ /193

Öz:

"Besa" Gazetesinin
Tiran, 7/7/936

İşkodra, 5 - Bundan önceda haber vermiş olduğumuz gibi bura belediyesi İşkodra vali ve kumandanı şehit Hasan Riza Paşa'ya yeni ve muazzam bir mezar hazırlamıştı. Geçen perşanbe günü saat ikide Paşanın kemikleri bu hazırlanan mezara büyük bir seremoni ile nakledilmiştir.

İki gün önce belediye bu muazzam seremoninin programını tespit etmiş ve seremoniye bütün memur, dini reisler, mektep talebelerinin de iştirak edeceklerini ilan etmiştir.

Paşanın kemikleri mezardan çıkarılıp da hususi bir sandukaya yerleştirilince büyük bir halk kütlesi, mektepliler ellerinde çelenklerle etrafa dizilmişlerdi. O sırada İşkodra prefesi ve bütün sivil ve askeri memurlar ve jandarma kumandanlıda seremoniye iştirak etmek üzeregelmişler. Katolik rahipleri, ortodoks papazları da bu büyük seremonide bulunuyorlardı.

Başda belediye müzikası olduğu halde alay yürümeğe ve yavaş yavaş caddelerden geçmeğe koyuldu. Kışlanın önünden geçerken kabiliyetden müteşekkil bir grup da iştirak etti.

İşkodra halkı Hükumet Erkanı Büyük bir heyecanla şehit Generalin kemiklerini taşıyan sandukanın arkasından ilerileyordu.

Parkda tam Generalin vurulduğu mahalde duran alay belediye reisi Zeynel Prodani'nin söylevini alaka ile dinledi. Belediye Reisi şehit Generalin bütün yüksek meziyetlerini heyecanlı bir lisanla halka tekrar etti ve İşkodralılarının bu büyük kumandanı unutmıyacaklarını söyledi. Esat Toptani'nin tesvikile onu vurmuş olan ele lanetler yağdırdı. Bu seremoni ile sandık iştirak etmiş olan ve bütün din ve mezheplere mensup bulunan halka teşekkürler ederek Generalin hatırasına saygı olmak üzere bir dakika sükut edilmesini teklif etti.

Belediye reisinden sonra Arnavut millî şairi Papaz Gerg Fişta çıkarak pek yakın dostu olan şehit Generalin hatıralarını yad etti ve şehit Hasan Riza Paşanın arnavut severliğinden bahsetti. ve arnavutluğun istiklali içinde çalışmış olduğunu izah etti.

Bu söylevlerden sonra Sandıka saygı ile yeni hazırlanmış olan mezara kadar kalk tarafından götürüldü.

a Erkânı harbiye Reisi Abdürrahman Nafiz imzasını atarsın" dedi. Bu tabiî kendisinin hayatta kalması ile olabilirdi.

Vefatında evvel birkaç kişiden maadasının odadan çıkmalarını emretti ve mevki-i müstahkem Erkân-ı Harbiye Reisi Kolağası Kiramettin Beye "Yasin" okumasını söyledi. Kiramettin Beyin yüksek sesle okumakta olduğu "Yasin" bitmek üzere iken Hasan Rıza Bey öldü.

Vefatında sabaha karşı saat iki idi. Yaralı olarak yedi saatten fazla yaşamıştı.

Merhumun iki yarası vardı. Her ikisi de arkadan girmiş önden çıkmıştı. Birisi böbrek ve mideyi delerek sol memenin dört parmak altından geçmişti. İkincisi daha aşağıdan ve soldan girmişti.

Hasan Rıza Paşa emir ve kumandayı deruhte edecek zatı söylemeden vefat etmişti. Abdürrahman Nafiz ve Kiramettin Beyler bir müddet bu hususu mürakebe ettiler.

Vaziyete ancak Esat Paşanın hâkim olabileceğini ve hususatı saireden sarfınazar rütbe itibariyle Esat Paşanın geçmesi lâzım geldiğini düşündüler. Yalnız Erkan-ı Harbiye Reisliğini Kaymakam Mahmut Kâmil Beyin ifa etmesini münasip buldular. Mumaileyh İraboş mıntıka kumandanlığında çalışacağını söyledi ve kabul etmedi. Kolordu Kumandanlığını Esat Paşaya teklif ettiler. Esat Paşa işin teferruatını anlamadığını, kumandanlığı kabul için Hasan Rıza Paşa merhumla çalıştıkları gibi kendisi ile de çalışacaklarına yemin etmelerini, Kiramettin ve Abdürrahman Nafiz beylerden talep etti. Kiramettin Bey doğrudan doğruya kolordu ve mevkii müstahkem Erkân-ı Harbiye Reisliğini deruhte etti.

31 Kânunusâni Cuma günü tertip olunan alayla Hasan Rıza paşanın cenazesi Paruça Camiine nakledildi ve İşkodra müdafaasında şehit olan zabitanın arasına cami mezarlığına defnolundu.

Bilâhare öğrenildiğine göre Hasan Rıza Beyin rütbesi vurulduğu gün 30 kanunusâni 1913'te (17 Kanunusani-328) Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşanın inhasile Mirlivalığa terfi edilmiştir. ☆

METE TUNÇAY'IN BASIMA HAZIRLADIĞI İKİ YENİ KİTAP

Serbest Fırka denemesinden sonra, Cumhuriyet-i mutlaka Türkiye'de muhalefete yaşama imkânı bırakmadı. Diktatörlük karşıtlığı, yurtdışına taştı. Küçük bir çevreden ibaret olsalar da muhaliflerin rejime yönelttikleri eleştiriler, resmî tarihin perdelediği kimi gerçekleri aydınlatmaktadır. Bunların arasında, Arif Oruç'un usta kaleminden çıkan ve şimdiye dek ülkemizde hiç bilinmeyen 1933 yazıları önemli bir yer tutuyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşıyla sona erdi. Bu savaşa girerken ilânından yarar umduğumuz Cihat hakkında, o zaman batılı bir İslâm uzmanının yazdıkları, ilk kez burada dilimize çevriliyor ve konunun uluslararası perde arkasını kavramamıza yardım ediyor.
Öte yandan, Cumhuriyetin erken yıllarında benimsenen Halkçılık ideolojisi, Birinci Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki örgütünün içinde oluşmaya başlamıştı. Bu sürecin gelişmesini gözlemlememizi mümkün kılan, Merkez-i Umumi'nin 1916 raporu ve (tutanakları bulunmadığı için, elimizdeki tek yazımlanışı olan) o yılın Kongre kitapçığı, niteliği ve boyutları hâlâ tartışılan Ermeni Tehciri (göçürtmesi) olayının iktidar partisince nasıl açıklanıp savunulduğunu da ortaya koymaktadır. Bu metinler, yakın siyasal tarihimize ışık tutuyor.

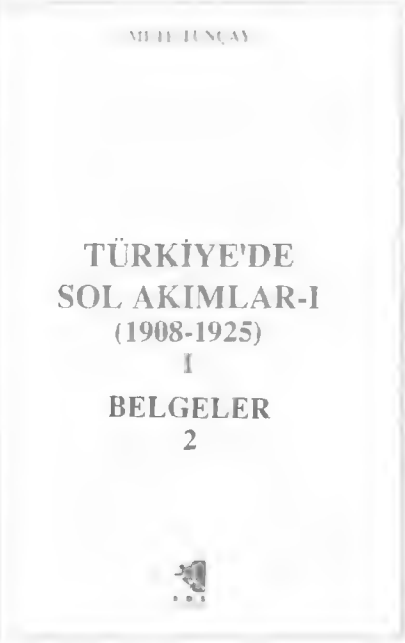

İki cilt olarak genişletilmiş 4'üncü basım

1925-1936 da yakında çıkıyor

Adliye Hizmetinden Anılar II

REŞAT D. TESAL

Bizim U. Müdürlüğe gelen Birleşmiş Milletler dokümanları ve muhaberatı benim elimden geçer, gerekli bilgileri ve mütalâayı da U. Müdüre ve Bakana ben verirdim. Bunlar arasında beni en çok ilgilendirenleri, "Çocuk suçluluğu ile mücadele" ye ilişkin olanlarıydı. Bu alanda U. Müdürlük evrakı içinde bir dosya da vardı. Benden evvel ayni yetki ile Bakanlıkta çalışan değerli cezacı, İsviçre'den tahsil arkadaşım Nurullah Kunter de ayni konu ile meşgul olmuş, bâzı çalışmalar bırakmıştı.

Bir gün Birleşmiş Milletler'den, çocuk suçluluğu üzerinde ihtisas yaptırılacak bir namzede burs teklifi geldi. Keyfiyeti Bakana duyurdum. O da, tereddütsüz beni namzet göstermeyi tensip etti. Oysa, ayni tarihlerde, Afgan Hükümeti de, Sefaret aracılığı ile, beni Hukuk danışmanı olarak Kâbil'e almak istemişti.

Bu ikinci teklifin maddî avantajı daha yüksek olmakla beraber, konusunun önemi ve çekiciliği ve ileride Memleketimize de yararlı olması düşüncesi ile, Birleşmiş Millerler'in bursunu tercih ettim. Ve bir bahar günü, stajın başlatılacağı İsviçre'nin Cenevre kentine uçtum. Eşim, ikinci çocuğumuza hâmile olduğu için, bana katılamıyordu.

Staj, önce Birleşmiş Milletler'in Cenevre'deki teşkilâtında yapılan kısa bir hazırlık çalışması ile başladı. Eğitim, o zamanlar Benelux ülkelerini oluşturan Hollânda, Belçika, Lüksenburg ve Fransa'da yapılacaktı ve 6 ay sürecekti.

Beni önce Hollânda'ya gönderdiler. Ayrı alanlarda çalışacak başka ülkelerden gelme stajyerler de vardı. Hollânda'lılar işi sıkı tutuyordu. Bize önce, bir hafta süreyle ülkeyi tanıtıcı bilgiler verdiler. Sonra ben, çocuk suçluluğunu tatbikî şekilde incelemek üzre, Amsterdam çocuk mahkemesine bağlandım. Bu mahkemenin çok değerli yargıcı Knuttel'den gördüğüm yardımı, edindiğim kıymetli bilgileri asla unutamam.

Hollânda, çocuk suçluluğu ile savaş konusunda, Avrupa'nın en ileri gitmiş ülkesi. Bana gezdirilen koruma ve islâh müesseseleri çok çeşitli ve mükemmel bir yönetime bağlı. Çocuk mahkemesi çalışmaları, mahkemeye destek olan Çocuk polisi ve Sosyal yardım teşkilâtının büyük katkısı sâyesinde, çok güzel yürüyor. İki aylık ciddî çalışmada edindiğim bilgileri etraflı bir raporla Birleşmiş Milletler Sosyal savunma Bölümüne ve Hollânda makamlarına duyurdum. Bu çalışmalarım büyük takdir gördü. Ve oradan ayrıldıktan çok yıllar sonrasına kadar süren bir bilimsel ve dostça ilişkinin doğmasına imkân sağladı.

Belçika'da da iki ay sürecek tetkiklerim Brüksel'den yönetildi. Bu Ülkede de çocuk suçluluğu ile mücadele geniş ve ciddî biçimde ele alınmış. Ancak, hele mahkemelerin çalışması, Hollânda'da daha rasyonel.

Hemen de bütün Ülkeye yayılan Belçika incelemelerim sırasında, İstanbul'dan oğlumun doğum haberi geldi. Bu evlât, 40 yıllık temiz ve başarılı bir yaşamdan sonra, beyin tümöründen vefat edecekti. Nur içinde yatsın.

Lüksemburg'ta çok kalmadım. Bana bir iki günde küçücük Ülkenin tüm koruma organ ve kuruluşlarını tanıttılar.

Fransa'da da incelemeler epi zaman aldı ve Paris'te merkezleşen, fakat başka bölgelere de uzanan tetkikler halinde cereyan etti. Ancak, buradaki çalışmalar da, ne yalan söyleyeyim, Hollânda'dakilerin çapına ulaşamıyordu. Yalnız Fransa'da da, Amsterdam'daki yargıcın değerine denk bir uzmanla tanıştım. M. Paul Amor ismindeki bu adliyeci, sonradan Birleşmiş Milletler Sosyal Savunma Teşkilâtı mensubu olarak ve yine benim himmetimle Türkiye'ye gelecek, tüm ceza ve islâh müesseselerimizi gezerek

Birleşmiş Milletler Temsilcisi M. Paul Armar'ın tetkik gezisi sırasında ziyaret ettiğimiz bir islâh evinde kendisine bilgi veriliyor. (soldan birinci Ceza ve Terkip Evleri U. Müdürü merhum Baha Soysal, ikinci Paul Armar, sonra bir Adli sicil mensubu, bir görevli, önde eğilmiş ben gezide başı görünen zamanın Ankara C. Savcısı Cemil Bengü (Sonradan Bakan) ve İslâh evi müdürü)

çok etraflı bir rapor hazırlayacaktı. Ne yazık ki, tarafımdan Türkçeye çevrilerek ilgili makamlara iletilen bu rapor, konuyu kavramaktan aciz ve hasut bir takım kimselerin tezviri sonunda hasır altı edilecek, Birleşmiş Milletlerin bize, çocukları koruma alanında vaad ettiği yardımdan da yoksun kalınacaktı.

Stajımın daha Hollânda bölümündeyken Türkiye'de seçimler yapılmış ve Demokrat Parti ezici çoğunlukla iktidara gelmişti. Tek parti yönetiminden, Millî Şeflik baskısından kurtulmanın mutluluğunu ben gurbette tadıyordum. Amsterdam'daki pansiyon sahibesi bana, seçim sonuçlarını rahatça tâkip edeyim diye, daha hassas bir radyo temin etmişti. Yeni Hükümetteki isimleri ezberliyor, hepsinin başarıları için hayaller kuruyordum.

Yurda döndüğümde, tüm idarede olduğu gibi, bizim Bakanlıkta da yeni yöneticilerle karşılaştım. Adliye'ye Bakan olarak, Yargıtay eski Başkanı atanmıştı. Giden Bakana üzülmekle beraber, daha demokratik bir düzen içinde çalışacağımızı umarak seviniyordum. Amma ne yazık ki emelim kursağımda kaldı. Yeni Bakan, yargıçlıkta geçirdiği uzun yılların yarattığı bıkkınlıktan mı nedir, Adalet işlerine hiç eğilmiyordu. Odasına kapanmış, alabildiğine politik adamlar, milletvekilleri ile haşır neşir oluyordu. Kısa zamanda, seçimin büyük değişiklik getirmediğini, tersine, Ülkenin yine Şeflikle yönetilmeye devam edildiğini anlamaya başladım. Sâdece şef sayısı şimdi çoğalmış, Parti zaferini hazırlayan erkânın hepsi dümene el atar olmuştu. Yazık!

Bizim Bakanın saltanatı pek kısa sürmüştü. Yerine gelen ise, adliyecilikle hiç ilgisi olmayan, DP. ye 12 ye 5 kala katılmış bir zattı. Lise hocalığından siyasete atlamış, kısa süre İçişleri Bakanlığı yaptıktan sonra bize gelmişti. Asil bir aileye mensuptu. Çok kibardı. Ancak meslekte otorite kuracak ve reform yapacak kapasitede değildi. İyi tarafı, kendisine yeni aşama atılımlarını benimsetme kolaylığıydı. Ben de bundan yararlanarak Birleşmiş Milletlere taahhüt ettiğim (Kimsesiz çocukları koruma ve kurma) reformuna ilişkin yasa tasarısının hazırlanmasını kendisine kabul ettirdim. Bakan vazifeyi bana verdi. Taze görgü ve bilgime dayanarak, topladığım zengin dokümantasyondan da yararlanarak bir "Çocuk mahkemeleri kanunu" tasarısı hazırladım. Birleşmiş Milletlerden de, kanunun çıkması ve teşkilâta geçilmesi şartı ile, yardım vaadı aldım.

Bu hazırlıklardan pek memnun kalan Bakan, hemen Meclise sevki isteği ile tasarıyı Başbakanlığa gönderdi. Ne yazık ki hazırlığımız, daha Meclise gitmeden, bâzı Bakanlıklarda ve özellikle Maliye Bakanlığında takılıp kaldı. Her zaman, tüm atılımlara karşı çıkan bu makam, bizim tasarıya da "tahsisat yokluğu" gerekçesi ile karşı çıkıyordu. Kendilerine, epi güçlükle, tahsisatın suçlu ve kimsesiz çocuklar için hâlen yapılmakta olan, toplamı yüksek amma etkisi zayıf ve dağınık harcamalardan sağlanacak tasarruftan elde edilebileceğini, ayrıca Birleşmiş Milletlerin de yardımda bulunacağını anlattık ve tasarının Meclise sevkini sağlayabildik. Ancak ne yazık ki talihsiz yasa taslağı bu sefer de Meclis'te bir kenara atıldı. Politik veya kişisel etkilerle, daha acele sayılan nice ikinci, üçüncü derece konu öne alınarak, yarınımızın varlıklarına ilişkin bu hayati problem yıllarca bekletilmeye mahkûm oldu. Bu da ne acı değil mi?

Adliye mesleğimin bu son bölümünde, başarılmalarına önbaş olduğum başka konular da ele alınmıştır.

Bunlardan biri, Ceza İşlerindeki görevimin sonlarına doğru, tertiplenmesi yine geniş ölçüde bana tevdi edilen ve tüm teşriî, adlî ve idarî teşkilâtla üniversiteler temsilcilerini kapsayan ve bir çok bakanların huzuruna da yer veren çok bölümlü bir Yüksek Komisyonda Ülkenin tüm mevzuatını, Demokratik kurallara uygunluk açısından incelemeye tabi tutma işiydi. Aylarca süren ve önceden saptanmış kural ve ölçüler açısından, tam bir ciddiyet ve iyi niyetle yürütülen bu inceleme, ne yazık ki sonunda pek cılız sonuç vermiş, biz meslek adamlarını aşan bir eğilimle, mevzuatımız içinde, gülünç sayılacak azlık ve önemsizlikte bir iki küçük, önemsiz yasadan gayri Anayasa'ya aykırı mevzuat bulunmadığına karar verilmişti! Oysa yeni iktidar, işbaşına gelmeden önce hep bunun

tersini savunmuş, bunun mücadelesini yapmıştı.

Ancak ne ben, ne de diğer ülkücü arkadaşlar bundan yılmadık. Başka alanlarda Hukuka ve Demokrasiye bağlı çalışmaları sürdürmeye, bunların selâmeti uğruna, her türlü baskıyı yenmeye devam ettik.

Politik hava kızıştıkça Yönetim de demokratik ve yasal ölçüyü elden kaçırıyor, umutsuzluklar yeniden dallanıp budaklanıyordu. İdarî baskı, özellikle Adliye üzerindeki etkisini gün günden artırır olmuştu. En yetkili erkân, hemen her gün Bakanın yanına geliyor, Zatişleri müdürü aracılığı ile, politikaya uygun kararlar vermeyen yargıçların dosyaları didik didik elenerek karakuşî baskılar kararlaştırılıyordu. Mekanizmayı kolaylaştırmak için, göreve son verme, yer değiştirme ve yeni atama işlerine (görülen lüzum üzerine) gibi keyfî ve çok tehlikeli yeni bir neden eklenmişti. Ve idare, buna dayanarak, sayısız tasarruflara başladı. Öyle ki, durum yabancı müşahitlerin dahi dikkatini çekti. bir gün bizim Bakanı ziyarete gelen tanınmış bir ecnebî hukukçu kendisine benim tercüme aracılığımla aynen: "Sizde kalifiye yargıç bu kadar çok mu ki alabildiğine emekliye ayırıyorsunuz?" sualini sormuş, bakan da kızararak tevilde epi zorlanmıştı.

Bu türden tasarruflar, bizim Bakanlardan birini, sorumluluğu paylaşmayı amaçlayan bir tedbire sevketmişti. Buna göre, yargıç ve savcı tâyin, azil ve nakillerine ilişkin kararnameler, kesinleştirilmeden önce, Müsteşarın başkanlığında bir komisyonun incelemesinden geçirilmeğe başlanmıştı. Ceza işleri adına katıldığım bu komisyonda da, etkin ve cesur müdahalelerimle yararlı oluyordum. Bunlardan enteresan bir tanesi şuydu: *Ulus* gazetesinde yayınladığı "Çetecilik" başlıklı yazıdan tutuklu olarak yargılanan Falih Rıfkı Atay'ı mahkeme serbest bırakmıştı. Savcılıkça itiraz edilen karar da, tetkik mercii olan Keskin Ağır Ceza Mahkemesince uygun bulunmuş, kaldırılmamıştı. Bu tutumun tezine Bakanlık, Keskin mahkemesi Başkanını olağan dışı bir teftişe tâbi tutarak, yetersizlikten emekliliğe sevke karar vermişti. Oysa, emekliliğe sebep gösterilen yetersizlik yoktu. Çünki Başkan, önceki teftişlerde hep başarı ve yetenek göstermiş, arada bunu zayıflatacak herhangi bir rahatsızlık ta geçirmemişti. Tasarrufun keyfiliğini ve hakka ve adalete aykırılığını bildiğim için, Komisyonda karara şiddetle itiraz ettim. Benim bu karşı gelmem, başta doğruluk ve cesareti ile tanınan Hukuk İşleri Umum Müdürü rahmetli Ekrem Tüzemen'i, ardından da diğer üyeleri harekete geçirdi ve Mahkeme Başkanı yerinde kaldı.

Bakanlık bu ve benzeri atılganlıklarıma karşı bir şey yapamıyordu. Çünki, bizim kibar Bakan, Adlî Sicil konusundaki haklı bir tasarrufuma kızan ve belki de yukardan telkin gören o tarihteki Umum Müdürümüzün teşviki ile beni, habersizce İstanbul yargıçlığına aktarmaya kalkışmış, ancak, beni seven ve değerimi bilen, dönemin ağırbaşlı milletvekillerinin (ki bunlardan biri de benim ilk savcım rahmetli İzzet Akçal'dı) şiddetli tepkisi üzerine, kararnameyi süklüm büklüm geri almak zorunda kalarak bir daha bana ilişmez olmuştu. Bense, onu her vesilede rayına oturtacak ikazlara gitmekten kaçınmıyordum. Örneğin, kendisi de tarikat mensubu bir aileden geldiği için olacak, büyük saygı duyduğu Bediüzzaman'ın sürgünden alınması için uğraşır, bu yoldaki hareketleri destekler, adamcağız anılırken "Efendi hazretleri" deyimini kullanarak neredeyse saygı duruşuna geçerdi. Oysa bu zatın Umum Müdürlüğümüzde bir dosyası vardı ve içinde eserlerinden örnekler de bulunuyordu. Üşenmeden bunları dikkatle incelemiş ve maalesef yararlı bir şeye rastlayamamıştım. Keyfiyeti Bakana da arzederek teşebbüslerinde temkinli olmasını rica ettim.

Yalnız bu Bakana bir hakkı teslim etmek isterim. O da, Ceza mevzuatına ve adlî teşkilâta (örneğin, sorgu yargıcı, cezaevi müdürü ve icra memuru gibi personelin yetenekli biçimde yetiştirilmesine) ilişkin çeşitli yasa teklifi hazırlıklarımızı ve, daha önemlisi, İstinaf teşkilâtının yeniden kurulmasını öngören tasarımızı ve bir çok yardımcı teklifleri, tereddütsüz ve itirazsız Başbakanlığa gönderme cesaretini göstermiş olmasıdır. Ne yazık ki bu reform teşebbüsleri de askıda kalacak ve Adliyemiz, bugün dahi sürüp giden aksaklıklardan kurtarılamayacaktır.

Kibar, fakat yeteneksiz Bakanın ayrılması da sessiz sedasız olmuştu. Bu ayrılış benim, Londra'daki bir Birleşmiş Milletler toplantısından dönüşüme rastlar. Seminer sonuçlarını duyurmak için yanına indiğimde kendisi artık yazı masası başında, makam koltuğunda değil, bir misafir sandalyesinde oturuyordu. Mutat nezaketi ile beni, ayağa kalkarak karşıladı. Toplantıları anlatmak isteyince de bana, "Bunları yeni Bakana anlatırsınız. Ben artık ayrıldım" demiş, bunu söylerken de gözleri dolmuştu. Koltuk hırsı insana neler yaptırıyor! Oysa bu adamcağız, Partisinin kaprisleri için neler yapmamıştı. Bir gün, hem de benim yanımda, Parti ileri gelenlerine, "Beyefendi için çapkın diyorlar. Helâl olsun, O herşeye lâyıktır, onu her alanda destekleriz." demişti! Demişti amma, yine de yaranamamıştı.

Bu Bakanın yerine gelen zat, gidenin tam tersine, yüzü az gülen, askerlikten otorite sahibi bir kimseydi. Ancak, mert bir tarafı da vardı. Ona da meslek konu ve icaplarını anlatmak ve öğretmek gerekti. Allahtan ki kısa zamanda benim güvenilir, dürüst ve yararlı bir eleman olduğumu kavradı. Ve, diğer Bakanlar gibi, Umum Müdürlük çalışmalarını benimle yürütmeye devam etti. Hatta kısa zamanda bu güveni öylesine arttı ki, diğer Bakanlık işlerinde dahi istişare eder oldu. Esasen ben de arada terfi etmiş, Başmuavin, bir süre de Umum Müdür vekili olmuştum.

Yeni Bakana yardımın dokunan bir iki konuya kısaca değineyim:

Bunlardan biri, İktidar partisinin bâzı erkânını sarsan bir dâvanın Temyiz safhasına ilişkin dedikodulardı. Büyük bir firmadan rüşvet sağlandığı söyleniyordu. Bakan, benim hazırladığım esaslı, sağlam delillere dayalı cevaplarla, hem

Partiyi, hem de isnatta bulunulan Yargıtay ve Daire başkanlarını temize çıkarmayı başardı.

Bakanı sıkıntıya sokan bir diğer konu, o sıralarda Devleti, Adliyeyi ve Türk kamu oyunu çok uğraştıran "Naboland" dâvasına ilişkindi. Hatırlanacağı gibi, bir İsveç gemisi, Çanakkale açıklarında, bir deniz altımıza çarparak batmasına sebep olmuştu. Sorumlu kaptan, Çanakkale Ağırceza mahkemesinde yargılanıyordu. Ve Bakanlık dâva ile yakından ilgileniyor, normal seyrine dair, bizzat benim aracılığım ile, mahalli Savcılıktan bilgi alınıyordu. Bir gün, Büyük Millet Meclisinde, CHP milletvekillerinden biri, bir eski adliyeci arkadaş, bizim Bakandan, fazla uzadığı iddiası ile, dâva hakkında bilgi istemişti. Bakan da, lüzumsuz bir vatanseverlik heyecanı içinde kürsüye fırlayarak, "Türk adaleti yakında tecelli edecek, suçlu kaptan hakkettiği cezaya çarptırılacaktır" demiş ve bu gevezeliği ile muhalefetin eline bir eleştiri kozu vermişti. Onun ardından kürsüye tekrar çıkan CHP'li eski meslekdaş, "Sayın Bakan bu sözleri ile mahkemeye tesir ediyor, yol gösterip baskı yapıyor. Bu, güçler ayırımına ters düşer. Durumu yazılı olarak açıklasınlar" diyor. Meclis karışıyor. Bakan şaşırıyor. Ve, Bakanlığa döner dönmez beni çağırtarak esaslı bir cevap hazırlamamı isteyor.

Odama döndüğümde durumun nezaketini bir kez daha düşündüm. Ve, herhangi bir yazılı cevabın daha geniş polemiklere yol açabileceğine hükmederek meseleyi görüşüp anlaşma yoluyla yatıştırmayı tercih ettim. Bakana danışmaksızın, lise arkadaşı ve beni Adliye'ye yönelten Zihni Betil'e telefon ettim. O, epidenberi CHP milletvekili idi ve o tarihte Parti Genel Sekreter yardımcısıydı. Ona meseleyi anlattım ve "yazılı cevap Bakanı müşkül duruma sokar amma sizin Partiye de büyük avantaj sağlamaz. Çünkü küçük bir azınlıksınız. Hele hükümet buhranı yaratmak gibi bir şey asla düşünülemez. İyisi mi, Efendilik sizde kalsın. Cevap isteğinden vazgeçin" dedim. Zihni kabul etti. Cevap yazmadık. Meseleden benim bu sağduyulu müdahelem sonucu kapandı gitti. Bakan pek memnun kalmış, bana güveni bir kat daha artmıştı. Ancak ne yazık ki onu, Çocuk suçluluğuna ilişkin tasarıyı yasalaştırma konusunda bir türlü razı edemiyordum. Meclis, ikinci, üçüncü derece konulara öncelik veriyor, bu hayatî önemli tasarıyı, Türkiye'nin yarınlarına yararlı olmasına rağmen, bir türlü ele almıyordu. Bakan da beni teselliye çalışıyor, Ankara lehçesi ile, "bebeleri yola getirmek kolay Reşat Bey, kabahat işlerse iki tokat atarsın, iyi hal gösterirse şeker verirsin, olur biter" diyordu! Bu zihniyeti taşıyan kimsenin o tarihte Çocuk Esirgeme Kurumu başkanı olduğu düşünülürse, yarınlarımızın ümidi çocukların kimlerin elinde olduğu anlaşılır.

Sert tutumlu, mert yürekli Bakan döneminde epi ağır cezalı baskı kanunu hazırlandı. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, (Toplantı ve gösteri yürüyüşleri Kanunu) idi. Bu yasaların görüşülmesine, Başbakan ve diğer Bakanlar da katılıyorlardı. Ceza işlerinden ise, gözcü tetkik yargıcı ve ben hazır bulunuyorduk. O, ayni zamanda İktidar yöneticilerinin bir kısmının, Ankara Hukukundan arkadaşı ve emini idi. Tabii görüş ve mütalâalarını da "nabız şerbeti" gibi veriyordu. Dolayısiile ben, çoğu kez azınlıkta kalıyordum. Ancak, erkândan hiç biri bana kırılmıyor, saf dışı bırakılmama gidilmiyordu. Bilâkis, saygı ile karışık bir nezaket görüyordum. Hele, cezaları alabildiğine ağır koyma eğilimine, "Yargıç aşırı ağır cezayı uygulamaz. Bu yüzden yasa, umulan yararı sağlayamaz" mütalâasına dayanarak karşı çıkmam hepsini şaşırtıyor, cevap veremez duruma sokuyordu. Bizim oda arkadaşı, Nazi Almanyasında belleddiklerine dayanarak, köhne formüller sıkıştırmaya çalışıyor, amma çoğu kez başarılı olamayordu.

En üst düzey toplantılarında garip, traji-komik sahneler de yaşanıyor idi. "Bu akşam iyi eğleneceğiz!" şeklinde,imalı, gülüşmeli şakalar, bir lokanta yemek listesinden çıkarılan "bu listedeki fiyatlar da gösteriyor ki biz, muhaliflerimizin iddialarına rağmen, hayatı pahalılaştırmamışızdır" gibi fetvalar (ki bu kanaat sonradan, yine tesadüfen şahidi olduğum bir telefon konuşması ile, zamanın ağırbaşlı bilinen Belediye Başkanı tarafından da, yanlış bilgilerle desteklenmişti), bunların tipik örnekleriydi ve İdarenin nasıl mesnetten yoksun kanıtlara dayanılarak yürütülmek istendiğini gösteriyordu.

Bu sıkıntılı çalışmalar beni fazlası ile üzüyor, sağlık durumum gün günden bozuluyordu. Hele, Bakanlıkta ve Millet Meclisindeki mesai dışı, geç vakitlere kadar süren ve saatlarca aç kalmaya neden olan çalışmalar bu hali daha da ağırlaştırıyordu. Neticede olan oldu. Sağlığım tamamen bozuldu Mide ülseri olmuştum. Hem de had bir şekilde. Doktorlar sıkı yemek ve ilâç rejimi verdiler. Bunun bir şartı da, mideyi hiç bir suretle boş bırakmamaktı. Ancak bu tedbiri, içinde bulunduğum çalışma şartları ile gerçekleştirmek kolay olmayordu. Ömrüm, Bakanlıkta, Mecliste ve Bakanlıklararası toplantılarda, kısa bir öğle yemeği tâtili dışında, sabahın sekizinden gece onlara, onbirlere kadar masa başında geçiyor, bu üzüntülü yorgunluk hastalığı ilerletiyor, verdiği ızdırap ta alabildiğine artıyordu. Çalışmaların tek ferahlı tarafı, yönetimi ilâveten benim üzerimde olan Bakanlık Kitaplığını alabildiğine zenginleştirme gayreti ile, yine denetimi bana mevdu memleket Basını ve dışardan gelen yayınların inceleme faaliyeti idi. Bu vesile ile acı bir gerçeği de rakkamlara dayalı bir şekilde öğrenmek imkânım olmuştu. O sırada Bulgaristan basınında, kâğıt sıkıntısı yüzünden, bir kısıntıya gidilmiş ve, ikinci, üçüncü derece önemde 400 kadar mevkutenin kapatılmasına gidilmişti. Oysa, aynı tarihlerde ülkemizde yayınlanmakta olan mevkutelerin toplamı ancak bu kadar tutuyordu.

Neyse ki Tanrı imdada yetişti. Bakanlık Umum Müdürlüklerinde yapılan bir değişiklik neticesinde ben, bir süredir U. Müdür vekilliğini de yaptığım Ceza İşlerinden, Umum Müdür pâyesi ile, Hukuk

İşlerine atandım. Benim yerime de, bizim ilk oda arkadaşı Ceza İşleri U. Müdür oldu.

Bu suretle, Özel Hukuk alanında çalışma isteğim, 12 sene gecikmeyle gerçekleşmiş bulunuyordu. Tabii bu değişikliğe ve terfie çok sevinmiştim.

Hususi Hukuk bilgimi yıllardır bir kenara bıraktığım için, Hukuk İşleri Umum Müdürlüğüne alışmak zor oldu? Ancak, kısa zamanda burada da duruma hâkim oldum. Arada Bakan değişti. Epi kaynaştığımız ve mizacını iyice bellediğimiz mert karakterli Bakanın yerine bir profesör eskisi geldi. Ötedenberi tanıdığım, Avrupa tahsilli bu zat, bir az fazlaca çelebi ve "bana ilişmeyin de.." prensibine bağlı, neme lâzımcı, adam sendeci bir kimseydi. Aynı zamanda, şahsî menfaata çok düşkün ve pek cimriydi. O kadar ki, makama bir az alıştıktan sonra, diğer Bakanlar gibi yemeklerini Kulüpte yiyecek yerde, evden getirip bitişik odadaki buz dolabında muhafaza ettirdiği sosis ekmekle yetinmeye başladı! Bir taraftan da pul ticareti yapar, herşeyden kendine pay çıkarmaya bakardı. Türkiye adına ancak müdür seviyesinde bir yetkilinin gidebileceği bir uluslararası seminere bizzat katılmak istemiş, durum tertip heyetine bildirilince protokol sıkıntısı doğmuş, ancak nezaketen "peki" denmişti. Ve bizim Bakan, toplantının yapıldığı şehre gidince, çalışmalara katılacak yerde hastahaneye koşmuş, müzmin apandisitini, Devlet hesabına ameliyat ettirivermişti!

Bilgin Bakanımızın benimle ilişkileri çok iyi idi. Kendisinin açık konuşmayı hoşgörme karakteri de işlerin tartışmasız görülmesine imkân sağlayordu. Kendisinden kolayca mucip alabiliyorduk. Ne var ki, Yönetim gün günden sıkışmaya başlamış ve yukardan müdaheleler artmıştı.

Adliye mesleğimdeki bu son dönemde başarılan veya problem yaratan konular şunlar olmuştur:

a- Medenî Kanun Revizyonu: İsviçre'den aldığımız Kanun-u Medenî,

Bir kongreye, Türkiye adına katılmak üzere gittiğimiz Brüksel'de uçaktan inerken (önde ben, arkada Bakanlık Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürü merhum Baha Soysal)

acele nakli sebebi ile, sâdece fransızca metin esas tutularak adapte edilmişti. Oysa, bilindiği gibi, İsviçre'nin federal mevzuatı, halkı oluşturan toplulukların ana dileri gözetilerek hazırlanır. Önceleri almanca, fransızca ve italyancadan oluşan bu diller, şimdi (romanş) lehçesinin de katılması ile dörde çıkmıştır. Özel hukuk mevzuatımızı bu ülkeden alırken diller üçtü ve Medenî Kanun, hazırlayıcısı Huber alman asıllı olduğu cihetle, önce bu dilde yazılmış, fransızca ve italyanca metinler sonradan meydana getirilip tümü kabul olunarak yürürlüğe konulmuştu. Biz, ayni derecede geçerli bu resmî ve kesinleşmiş metinlerden yalnız fransızcasını örnek tutarak intikali öyle yapmış, diğer metinlerle herhangi bir karşılaştırma ve kontrola gitmemiştik. Oysa, zaman ve uygulama, her üç metin arasında, herşeye rağmen değişik anlam tehlikesi doğurabilecek bâzı farklılıklar olduğunu göstermiş, huzurlu bir tatbikat için, üç dildeki metinleri karşılaştıracak bir revizyonun zarureti ortaya çıkmıştı. Bunu nazara alan Bakanlık, benim Umum Müdürlüğe tâyinimden epi evvel bu revizyonu Hukuk İşlerinin gözetim ve yönetiminde başlatmıştı. Kurulan komisyonda, Yargıtay'dan bir üye ve İstanbul Üniversitesinden bir profesör bulunuyordu. Çalışmalar düzenle ve yararla sürdürülüyordu. Biz, Umum Müdürlük olarak, öngörülen düzeltmelerde, Yasanın ruhuna aykırı düşülmemesine önem veriyorduk.

Bu esas çerçevesinde sürdürülen çalışmalar, iyi bir metin meydana getirilerek sonuçlandı. Ayrıca, değerli medeniyeci Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun hazırladığı (nesebi sahih olmayan çocukların) hukukî statüsüne ilişkin bir de tasarı görüşülüp kabul edildi. Bu tasarı, Memleketin önemli bir konusuna deva getirecek nitelikteydi. Konu şuydu: İmam nikâhı birleşmelerden doğan çocuklar nufusa geçirilemeyor, her yıl bu şekilde kabarık bir nüfus artışı meydana geliyordu. Meclis buna bir çare bulmuştu. Zaman zaman çıkarılan geçici kanunlarla bu tür çocukların durumu meşru hale sokularak nufusa geçirilmeleri karara bağlanıyordu. Ancak bu, meseleyi kökünden halletmeyor, tersine, bir tür af teşkil ettiği için, yeni gizli birleşmelere âdeta zemin hazırlayordu.

İşin acı tarafı, Meclis üyeleri arasında bile, imam nikâhlı birleşmelere ve birden fazla eş edinmeye sıcak bakan milletvekilleri bulunmasıydı. Hiç unutmam, söz konusu yasalardan birinin Meclis komisyonunda görüşülmesi sırasında bir

Milletvekili, çetrefil lehçesiile, "a be arkadaşlar, madem ki Millet isteyor çok kari, bırakalım evlensin be?" demiş, bir yandan gülüşmelere, bir yandan da ters tepkilere neden olmuştu.

Hazırladığımız ve Büyük Millet Meclisine sevki için vakit kaybetmeden Başbakanlığa yolladığımız her iki yasa tasarısı da, ne yazık ki gün ışığına çıkamadı.

b - Türk Ticaret Kanunu: Bu kanun, gerek sür'atle hazırlanıp B.M. Meclisine sevki, gerekse orada ivedilikle görüşülüp hemen de hiç bir değişiklik yapılmadan kabul edilmesi bakımlarından, yukardaki iki yasa tasarısından çok daha şanslı çıktı. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, aslında tasarı daha çok önceden profesör Hircsh'e hazırlatılmış, ancak sevkine gidilemeyerek tozlu raflarda kalmıştı. İkinci neden, yürürlükteki Ticaret kanununun sür'atle yenilenmesini isteyen dişli bir hayli Milletvekili vardı. Bunların zorlaması ile Yönetim hemen harekete geçmişti. Yine bizim Hukuk İşlerinde kurulan ve bir profesör ile iki kalifiye yargıcın katkısından yararlanan bir komisyon, Hirsch'in tasarısını, bâzı düzeltmelerle yeniledi. Üniversite mensupları ile yargı erkânının da mütalâaları alındıktan sonra metin Meclise sevk olundu. Orada da kısa ve sür'atli bir görüşme yapılarak hemen de aynen kabul edildi. Bu suretle, bugün dahi yürürlükte olan (Türk Ticaret Kanunu) mer'iyete girmiş oldu.

Son yıllarda Hükümet, teamüle uymaya lüzum görmeksizin, bu konunun önce bâzı hükümlerini, sonradan da tümünü yeniletmek amacı ile Ticaret Bakanlığını harekete geçirmiş, bu maksatla İstanbul Ticaret Odasında bir de seminer tertiplenmişti. Bu toplantılarda Kanun, yerli yersiz pek çok eleştirilere oğramıştı. Bunlara verdiğim uyarıcı cevaplar pek tatmin edici olmuştu. Zaten Hükümetçe girişilen teşebbüs te saman ateşi gibi sonuçlanmadan sönüvermişti.

c) İstimlâk Kanunu: O tarihlerde, yeni adı ile zoralım işleri bir çok yolsuzluklara neden oluyor, bu işlerin tâkibinde ün yapmış iş adamları büyük paralar vuruyorlardı. Bakanımız, Hükümetten aldığı sıkı tâlimatla, yolsuzlukları etkili biçimde önleyici yeni bir tasarı hazırlanmasını benden istedi. Bu istek, benim Bakanlıkta ve meslekteki son günlerime rastlayordu. Bakan, "bu tasarıyı hazırlamadan seni bir yere bırakmam" diyordu. Çaresiz, gece geç vakitlere kadar uzayan, uzman yargıçların da katıldığı çalışmayı tamamladık. Hazırladığımız bu tasarı da sür'atle yasallaştı.

Meslekden ayrılışım hikâyesini sona bırakarak, Hukuk İşleri U. Müdürü sıfatı ile beni epi oğraştıran diğer pürüzlü tasarruflardan söz edeyim:

Umum Müdürlüğün iki çalışma bölümü vardı ki hepimizin, hatta tüm Bakanlığın ve özellikle Bakanların canını zaman zaman fazlası ile sıkardı. Bunlar, noter tâyini işi ile avukatlık ruhsatnamesi verilmesi formaliteleriydi. Hele noterlik tahsisi, namzetler arasındaki yarışmanın çoğu kez büyük baskılara dönüşmesi yüzünden, Bakanları hemen her zaman güç durumda bırakırdı. Hiç bir noter tâyini kararnamesini bir defada Bakanın imzasından geçirebildiğimi hatırlamayorum. Bütün şartları haiz namzetlere ilişkin ve her bakımdan iyi tekemmül ettirilmiş kararnameleri bile bakanlar, tereddütlü, ürkek tavırlar içinde, "hele dursun" sözü ile ve defalarla geri bıraktırırlardı. Hele işi çok, geliri yüksek noterlik bölgelerine ilişkin kararnameler, sanki ateşten gömlekti. Kim bilir, yarışmada, biz Bakanlık görevlileri dışında, hatır gönülün yanında belki başka menfaatlar da dönerdi. Ancak ben, bu iki vazife ile de görevli büronun başındaki tetkik yargıcı Aziz Koruklu'dan, en az kendim kadar emindim. Nur içinde yatsın, rahmetli en ufak bir hata yapmaz, işini tam bir doğruluk ve vicdan rahatlığı ile görürdü.

Bâzı küçük yer noterliklerine tâyin işlerinde bile terslikler çıkardı. Örneğin, Siirt'e noter olmak için başvuran oralı bir hukukçuya, mahallin tüm adliye mensuplarını huzursuz eden hareketleri yüzünden bu vazife verilmemişti. Ancak, iktidar Partisinin Siirt teşkilâtında nufuzu olan namzet, geri çevrilmeyi hazmedemeyerek durumu Ankara'daki erkâna aksettirmişti. Onlar da meseleyi Bakandan soracak yerde, telefonla beni sigaya çekmeye ve tehditle zorlamaya kalkışmışlardı. Kendilerine, soğuk kanlılıkla "takdir Bakanlığındır, ben vazifemi yapıyorum" demekle yetinmiştim. Ve kimse beni daha fazla sıkıştırmaya kalkışmadan kararımız yürürlüğe girmiş, mesele kapanmıştı.

Umum Müdürlüğüm sırasında avukatlık ruhsatı verme işlerinde de iki terslik olmuştu. Bunlardan biri, nispeten kolay atladıldı amma diğeri Bakanlığı fazlası ile uğraştırdı.

Çanakkale'ye bağlı bir ilçenin, koyu CHP'li geçinen yargıcı, içkili bir toplulukta Millî Şefin resmini hazır bulunanlara zorla öptürmeye kalkışmış, skandala sebep olmuştu. Hakkında tahkikat açılınca da meslekden ayılmış, avukatlık ruhsatı için Bakanlığa başvurmuştu. Biz, isabetli bir kararla, meslek haysiyetine aykırı tutumu konusunda yapılmakta olan tahkikat lehinde sonuçlanmadan ruhsat verilemeyeceğini kendisine tebliğ ettik. Taşkınlığını sürdüren tâlip, bu cevabımızı Basına aksettirmiş bir polemik açılmasına, hatta o sırada senatör olan bir gazete sahibinin eleştiri başyazısı yazmasına vesile vermişti. İsviçre'den tahsil arkadaşım olan bu başyazar senatörü hemen aradım. Meselenin iç yüzünü anlattım ve, bu cihetleri araştırmadan, tek taraflı bir iddia üzerine, siyasetin tamamen dışında ve her bakımdan mevzuata uygun bir tasarrufu eleştirmeye kalkışmasının doğru olmadığını söyledim. Bana hak verdi, özür yazısı çıkardı. Mesele de normal seyri içinde kapandı

Daha etraflı pürüzlenmelere neden olan ikinci ruhsat işi de şuydu: İktidar Partisi mensubu ve eski Devlet memuru bir hukukçu, kendi partisinden, ikinci Milletvekili namzedi olduğu yerden seçilemeyince, avukatlık için bize müracaat etmişti. Usulü dairesinde durumu-

nu inceleyen bizim şaşmaz Aziz Bey de bir gün çatık kaşla yanıma geldi. "Müdür Bey, bu zatın sicili çok bozuk, arzedeyim" dedi ve evrakı önüme serdi. Sicil gerçekten de pek kötüydü. Talip her girdiği Devlet hizmetinde irili ufaklı suçlar işlemişti. Dayakla başlamış, Maliye'ye sahte beyanla devam etmişti.

Durumu derhal Bakana bildirdim ve ruhsat veremeyeceğimizi söyledim. Bakan, önce "olur" dedi. Ancak ertesi gün, hazırladığımız red mucibini onayına sunduğumda, "Reşat Bey, bu iş Partide tepki yaratmış, konuyu bir kez daha inceleyin" dedi. Şaşırmıştım. Sonradan anladım. Meğer Bakanlıktan biri olayı muhalefet gazetelerinden birine duyurmuş, o da, sanki iktidarı sarsacak önemdeymiş gibi, bunu büyük puntolarla yayınlamış. Oysa, hikâye basit, muhalif, muvafık herkişinin, her topluluğun başına gelebilecek önemsizlikteydi.

Bakana da ayni görüşü ifade ettim ve "meselenin yeniden incelenmesini gerektirir bir şey yok, olaylar ortada" dedim. Ancak, bir iki gün sonra o, daha da ileri giderek konunun, Teftiş Heyeti Başkanının da katılacağı bir U. Müdürler toplantısında incelenmesinde israr etti. Bu müdaheleye canım sıkıldı. Zayıf iradeli Bakan, anlaşılan Partide haklılığımızı savunamamıştı.

Tabii, toplanan inceleme komisyonunda, bizim eski oda arkadaşı ve o sırada Ceza İşleri U. Müdürü, Alman müelliflerden ve bilmem daha hangi derelerden su getirerek red kararının isabetsizliğini, tâlibin münasebetsizliklerinin şu veya bu nedenle suç sayılamayacağını ispata çalıştı. Ancak bu dillere kimse önem vermedi. Karar bozulmadı. Bakan bu sefer de reca yoluyla beni kandırmaya çalıştı ve "'Reşat Bey, ben bu işte asıl seni düşünüyorum. Herşeyi yapabilirler. Gel şu ısrardan vazgeç" dedi. Hırçınlaştım, "Beyefendi, sonunda bana ne yaparlar? Nihayet yerimi değiştirirler veya bir kulp takarak emekliye ayırırlar. Varsın olsun, siz üzülmeyin" dedim ve odasından çıktım.

Umum Müdürlüğün red kararı değişmedi. Tâlibe, hatta ben ayrıldıktan epi sonrasına kadar, ruhsat verilmedi. Ve, kimse de benim kılıma dokunmadı.

Ancak, ardı arkası gelmeyen bu tür mücadelelerle sağlık durumum daha da bozuldu. Şükür ki Ulu Tanrı, bu sefer de, hem de daha etkin biçimde, imdadıma yetişecekti.

Bir gün, Ankara Hukuk Fakültesi Ceza kürsüsü başkanı profesör Faruk Erem aradı. Tatlı sesiyle: "Reşat, sıkıntıda olduğunu biliyorum. Baş Hukuk Müşavirliğini yapmakta olduğum T. İş Bankası'nın İstanbul Bölge Müşavirliği boşalıyor. Maaşı iyi, vazife rahat. Kabul eder misin?" dedi. İçim sevinçten güm güm öterek ve hiç tereddüt etmeden "evet" dedim.

Ayrılışıma Bakanlıkta pek çok üzülen oldu. Bakan bunların başında geliyordu. "Seni yakında daha iyi vazifeye getirecektim" dedi. O sırada Müşteşarlığa yükselmiş bulunan bizim mahut oda arkadaşı da sözde üzüldü. Kendisini ileride kötü bir âkibetin beklediğinin farkında değildi.

Adliye'den ayrıldıktan, T. İş Bankası'nda, yirmi küsur yıl sürecek Bölge Hukuk Müşavirliği vazifeme başladıktan bir süre sonra, arada değişen Adalet Bakanı, beni yeniden vazifeye almak istedi. Teklif, hem kendinden geliyordu, hem de İktidarın en faal bir rüknü durumuna giren ve ben vazifedeyken, pek çok cezalı kanun tasarısı hazırlığında birlikte başarılı çalışmalar yaptığımız, Üsküdar Adliyesindeki ilk âmirim İzzet Akçal merhumun ısrarlı isteğine dayanıyordu. Ayni zamanda İstanbul Lisesinden sınıf arkadaşım olan yeni Bakan bana, vazifeye dönersem istediğim görevi vermeyi de vâadediyordu. Teşekkür ettim, yeni görevimi bırakamayacağımı söyledim. Müşavirliğin yanı sıra, şimdiki Marmara Üniversitesini oluşturan o tarihteki İktisadî, Ticarî ilimler Akademisinde aldığım öğretim üyeliği görevim de esasen Adliye'ye dönmeme imkân bırakmayordu. Bakana ayrıca, dilediği zaman yardımcı çalışma yapmaya hazır olduğumu da ifade ettim. Hem üzüldü, hem yeni durumuma memnun oldu. Ve, bir tür güvence nişanesi, bir teşekkür ifadesi olarak beni, Türkiye adına, bir Birleşmiş Milletler toplantısına daha yolladı.

Allah selâmet versin, Adliye'de çok müspet icraatta bulunan bu zat hâlâ hayattadır. Büyükada'da Kulüpte karşılaşırız. Hararetle elimi sıkar, Adliye hizmetlerimin değerinden söz eder. Bu övgüsünü ortak tanıdıklara dahi duyurmaktan geri kalmadığını işitirim. Eksik olmasın.

Uygunsuz şartlarla başlayıp anlattığım şekilde sona eren 15 yıllık Adliye hizmeti bana, tedavisi daha epi sürecek olan ülser illetinden başka ne kazandırmıştı?

Sanırım bu dönemde az şey öğrenmedim. Bir kerre, Adliyemizin iyi ve aksak yanlarını tanımak imkânım olmuş, hele Ceza yargıçlığında iken, Memleketin sosyal ve ekonomik dertlerini yakından görüp bellemiştim. İsviçre tahsili sırasında, şaşmaz prensip olarak benimsediğim "aslolan iyi niyettir" kuralının, her yerde, her davranışta geçerli akçe olmadığını da, yine bu vesilelerle ve epi acı biçimde anlamıştım. Millî Koruma yargıçlığı ise bana başkaca yararlı olmuş, akademik karyerde, Ceza hukuku öğretimini bir de ekonomik, ticarî ve malî suçlar açısından yapmayı denemeye beni sevketmiş ve böylece açtığım çığır çok verimli olarak sonradan başka meslekdaşların da ayni yoldan gitmelerine neden teşkil etmişti.

Ancak, mesleğe giriş koşulları bana daha da kıymetli bir şeyi belletmişti. O da, insanın, Dünyanın hangi iyi Üniversitesinde yetişirse yetişsin, sâdece orada aldığı formasyonla Türkiye'de başarılı olamayacağı, bunun için, kendimize özgü sosyal ve idarî koşullar içinde yoğurulmanın da başta gelen şart olduğu gerçeğidir. Yalnız, bu yoğurulma sırasında Gençlerimizin bir şeyden bilhassa kaçınmalarını dilerim: Kimsenin elini, eteğini öpme yoluna gitmesinler, kimseye de el etek öptürmesinler! ☆

Cem Sultân'ın Yeni Bulunan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân Adlı Eseri

MÜNEVVER OKUR - MERİÇ

Tutdum ümîdi dâmen-i vasluna lîkin âh
Hicrân u gam elinde yakam pâre pâredür

Cem Sultan

Fatih Sultan Mehmed'in akıllı, bilgili, vakûr Şehzadesi Cem Sultan'ın talihsiz, maceralı hayatı, acıklı bir destan hikâyesi gibi sona ermişti. Fakat bizler, bugüne kadar maalesef Şehzade'nin ne ölümünün doğru bir sebebini ne de o yılların Avrupa'sında Cem Sultan üzerinde oynanmış siyasî oyunların iç yüzünü bütün ayrıntılarıyla henüz öğrenebilmiş değiliz. Temenni edelim çok yakın bir gelecekte içimizden birisi, Şehzade hakkındaki bu meçhulleri çözmek gayretine girer de O'nun muzdarip ruhunu şâd etmek mutluluğuna erişir.

Bilindiği gibi Cem Sultan'ın hayatı, aşağıdaki beyitlerinde de ifade ettiği gibidir. Avrupa yolculuğu, onun hayatını hiç beklemediği, istemediği bir yine götürüp bir tuzağın içine düşürmüştür.

Kıldum diyâr-ı yârı koyup ben gedâ sefer
Allah ki nice müşkil imiş bî-rızâ sefer
Ben umdugum bu-y-ıdı kapunda hôş geçem
Kım dırdi kim bu resm-ile rıâ-geh ola sefer

Osmanlı Padişah sülâlesinin san'at ve zenaatle meşgul olma geleneği içlerinden çok usta şair ve bestekârlar yetiştirecek kadar ciddi ve samimi idi. İşte bu gelenek içerisinde Cem Sultan, doğduğu Edirne Sarayında ihtimamla yetiştirildi. Dört yaşını dört ay geçince öğrenime başlatıldı. Türkçe ile beraber İtalyanca'yı, Rumca'yı biliyordu. Ayrıca devrinin geleneği olarak Arapça'yı, Farsça'yı da iyi öğrendi. Güçlü bir asker olduğu kadar ilmi, san'atı koruyan bir devlet adamı oldu. Ayrıca çok kuvvetli edebî yönü de olan bir şahsiyetti.

Kısa hayatında güzel eserler bıraktı.

Bilindiği gibi Cem Sultan'ın eserleri arasında en çok tanınıp sevilen eseri Türkçe divanıdır. Bu yazmanın muhtelif nüshaları İstanbul Kütüphaneleri'nde bulunduğu gibi Anadolu kütüphanelerinde de bulunmaktadır:

1- Ali Emirî (Fatih-Millet) Kütüphanesi'nde 81 No'da kayıtlı.

2- Süleymaniye Kütüphanesi'nde Lala İsmail 431 no'da kayıtlı.

3- Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih (Divan'ın ortasında Farsça kenarlarda Türkçe divan beraber ilerlemektedir.) 3794 No.da kayıtlıdır.

4- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5547 No.'da kayıtlıdır.

5- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5474 No.'da kayıtlı, sonunda Fal-ı

Reyhân-ı Cem

6- Bursa Orhan Haraççı Kütüphanesi E. 6 No. da kayıtlıdır. Farsça divanın devamından sonra Türkçe divan başlamaktadır.

7- Kayseri Raşid Efendi Halk Kütüphanesi'nde No. 1262'de kayıtlıdır.

Cem Sultan'ın divanlarından sonra çok uzun ve güzel eseri, İranlı şair Selmân-ı Saveci'den çevirdiği Cemşid ü Hurşid" mesnevisidir.

Henüz elimizde iki nüshası vardır. Birisi Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde 1666 No.'da kayıtlıdır.[1] Diğeri Ankara İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 18464 No.'da kayıtlıdır. [2]

Bu yazımızla tanıtmak istediğimiz, O'nun küçük fakat orijinal bir eseri olan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân'ın ikinci nüshasıdır.

Şimdiye kadar Cem Sultan'la ilgili çalışmalarda Fâl tek nüsha olarak tanıtılıyordu. Prof. Dr. İsmail Ertaylan, İstanbul'un 500. kurtuluş yıldönümü münasebetiyle hazırladığı "Cem Sultan" adlı eserinde Fâl hakkında hiçbir açıklama yapmadan sadece adından bahsetmektedir. [3] Gene Ertaylan'ın Fetih yıldönümü için hazırladığı Fâlname adlı eserinde ise "bu bir kur'a falıdır" denilmekte ve bu kitabın sonunda Fâl'ın bir faksimilesi verilmektedir.[4]

Doç. Dr. Halil Ersoylu, "Cum Sultan'ın diğer bir eseri de yalnız Ün. Kütüphanesi'nde Türkçe yazmalar bölümünde 5474 numarada kayıtlı Türkçe Divan ile birlikte bulunan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân'dır" diyor[5]. Ve ayrıca "Cem'in... Türkçe Divanı'nın sadece Ün. Kütüphanesi T.Y. 5474 numarada kayıtlı yazmasında bulunan ve "Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân" başlığını taşıyan falnâmesi bir çeşit kur'a falıdır" [6] deniliyor.

Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nce yayımlanan İstanbul Kütüphaneleri'ndeki Türkçe Yazma Eserler kataloğunda T.Y. 5474 numaradaki divanın tavsifinde... "... Divanın sonunda 48 beyitlik Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân adlı bir mesnevi vardır" deniliyor. Asıl söz konusu olan Üniversite Kütüphanesi

Cem Sultan Divanı'nın İ. Ü. Kütüphanesinde (No. 5547) bulunan nüshasındaki "Fal-ı Reyhan"ını başı ve sonu

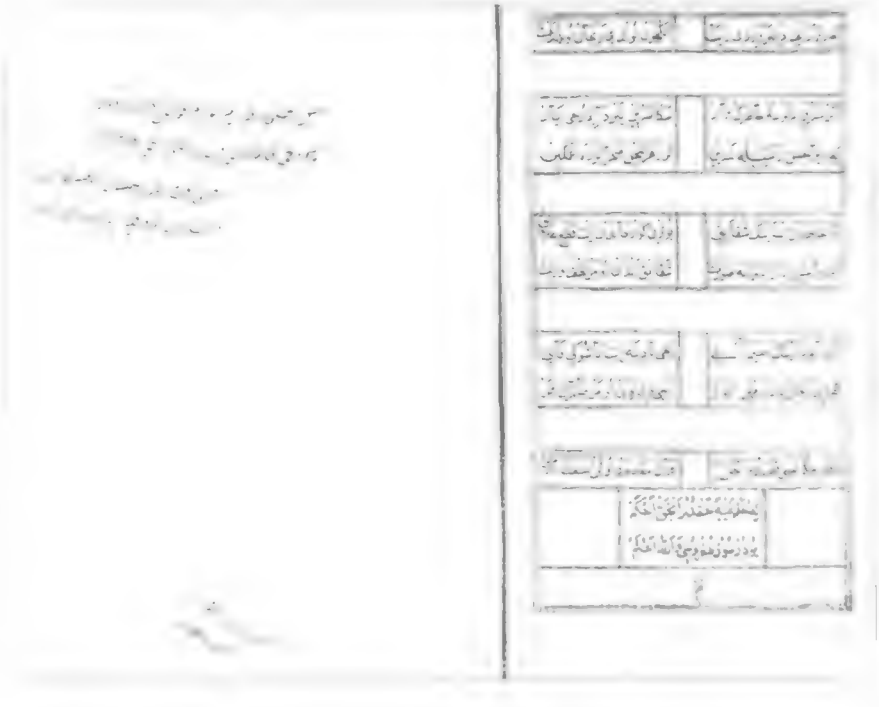

"Fal-ı Reyhan"ın İ.Ü. Kütüphanesindeki diğer nüshada (No. 5474) bulunan metnini başı ve sonu

T.Y. 5547 numarada kayıtlı divanın tavsifinde ise "48 beyitlik tefeülname" vardır, deniliyor [7]. Katalogdaki bu tefeülname (Fâl) kaydının bir açıklaması yok. Yani Fâl'ın ne olduğu, kime ait olduğu, Cem'in şimdiye kadar bilinen (5474U2'deki) Fâl'ı ile bir benzerlik olup olmadığı hakkında bir bilgi edinemediğimiz gibi buna baş-

ka hiç bir kaynakta da rastlamıyoruz.

Türkçe Yazmalar Kataloğu'nun (5574U1) numaralı nüsha için verdiği bilgiden sonra aynı nüsha için Ersoylu'dan şu bilgileri alıyoruz. "....5547 (U1) yazmada... bu nüsha 113 varak ise de sonlarında CEM'e ait olmayan birkaç Türkçe, Farsça kıt'a ile "Der Aksâm-ı Ezhâr" başlıklı 44 beyitlik bir manzume bulunmaktadır".[8]

Biz, Fâl'ın "yalnızca 5474 numarada kayıtlı nüshada" bulunduğu fikrine katılmıyoruz. Eserin bir ikinci nüshası daha olduğunu görerek bunu tanıtmak istiyoruz.

Şöyle ki: Cem Sultan'ın Fâl-ı Cem Sultân adlı eseri Ün. Kü., T.Y. bölümündeki (5474 ve 5547) her iki nüshada da mevcuttur. Aralarında hiç bir nüsha farkı bulunmadan. Her iki yazma dikkatle gözden geçirilince görülüyor ki Fâl'ı divanlara geçiren müstensihler, onlara kendi zevklerine göre bir incelik ilâve etmişler. Bu ilâveler şekilde kalan değişiklikler. Bu şekildeki değişiklik makalemizin sonuna koyduğumuz her iki nüshanın fotoğraflarında da açıkça görülecektir.

Üniversite Kütüphanesi Müze kısmında muhafaza edilen 5474 U2 numarada kayıtlı zarif nüshada müstensih, mısraları yan yana yazmış, ikişer beyitlik guruplar yapıp hem mısraları, hem de beyitleri yaldızlı çift cetvelle ayırmış, böylece şekil bakımından göze hoş gelen bir görünüm vermiş. 48 beyitten ibaret olan eserin başlığına da "Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân" demiş. Eser, sonuna kadar bu başlıkla devam ediyor.

Tanıtmak istediğimiz yeni nüsha ise: Halil Ersoylu'nun kitabında Üniversite Kütüphanesi T.Y. 5547 U1 numarada kayıtlı yazmanın sonunda "Cem'e ait olmayan Der Aksâm-ı Ezhâr başlıklı 44 beyitlik manzume" denilen yerdir. Bu, her hangi bir manzume değil, Fâl'ın ikinci nüshasıdır, Fâl-ı Reyhân'dan farklı bir nüsha değildir. Yeni nüsha 5547U1 numarada kayıtlı yazmanın 109/b yüzünde başlamaktadır. Fotoğrafta da açıkca görüldüğü gibi Der Aksâm-ı Ezhâr ibaresi, eserin bir başlığı olarak görülmemektedir. Müstensih, bu nüshada eseri bir kaside gibi düşünmüş olacak ki beyitleri konularına göre guruplaştırmış ve her birine uygun birer başlık koyup eseri 4 kısma ayırmış, tamamını içine alacak bir başlık koymamış. Her iki nüsha birbirinin aynı olmasına rağmen aynı başlıkları taşımamaları, araştırmacılarımızı yanıltmış olmalı.

Yeni nüshanın (5547) tertibi:

1- *Der Tevhîd ü Na'at*: İki beyitlik olan bu birinci kısım, Hz. Peygamber'in ümmetinden olmakla Allah'a şükürle başlıyor. O'nun yakınlarına selâmla devam ediyor. Fâl-ı Reyhân'da aynı beyitle başlayarak her iki nüshadaki beraberlik sonuna kadar devam ediyor. Yalnız birinci beytin ilk mısraında (Sipâs, şükr, minnet) kelimeleri bir nüshada izafetle diğerinde (ve) bağlacı ile bağlanmaktadır. İki nüsha arasında tüm ayrılık bu kadardır. Her ikisi de

./// .// .// kalıbındadır.
mefâ î lûn / me fâ î lûn / fe ü lün
. / / / . / / / . / /

Der Tevhîd ü Na'at

Sipâs u şükr ü minnet ol Hüdâ'ya
Ki ümmet kıldı bizi Mustafâ'ya
Selâm ana vü eshabına dâim
Dürûd evlâd u ahbâbına dâim

2- *Der Tarik-ı Niyyet:* Bu ikinci kısımda ise; gel muvafık yâr, sadık can ve gönül dostu (Allah), gönül sırlarını bilen sensin, bu çiçeklerin bir tanesini gönülde sakla ki sen söylemeden (izin vermeden) ortaya çıkmasın.

Gel iy yâr- muvâfık cân-ı sâdık
Gönül esrarına sensin muvâfık
Bu ezhârun birin kıl dilde ihfâ
Ki sen dimedin ola âşikârâ

3- *Der Aksâm-ı Ezhâr:* Üçüncü kısım (çiçekler bölümü) başlıklı bir kısım, görüldüğü üzere eserin başı değildir. Esas fâlın bulunduğu kısımdır. Yani parçanın bütününe göre fâlın üçüncü kısmı olmaktadır.

Benefşe gonce sûsen lâle sünbül
Semen zanbak karanfül yâsemin gül

Şakâyık nergis ü nesrîn ü reyhân
Dahı hem zeymerân çün hatt-ı cânân

Bu gül-zârı temâşâ eyle bir dem
Ki ezhâr itdi her birini hurrem

Semen nesrîn ü zanbak zeymeran gül
Bile hem zînet içün berg-i sünbül

Eger gül istesen dil-dâre yâr ol
Gül-i ruhsârı yâdına hezâr ol

Eserin bütününden anlaşıldığına göre şair, çiçeklerle sevgilinin güzellik unsurlarını göz önünde bulundurarak bir fâl tertip etmiş. Buraya aldığımız beyitlerin en sonuncusunu örnek olarak açıklayabiliriz: Sevgilinin yanağını hatırlayınca ona karşı bülbülü hatırlamak gerektiğini ileri sürmüş ve bunu bir fâl telâkki etmiştir.

Eger gül istesen dil-dâre yâr ol
Gül-i ruhsârı yadına hezâr ol

Bu beytin ikinci mısraında olduğu gibi fâl için yanak tutulunca bunun karşılığının bülbül olacağı hatıra geliyor. (hezâr ol) diyor.

4- *Der Hâtime:* Eser, her iki nüshada da aynı olmak üzere devam ederek gaybın yalnız Allah tarafından bilineceğini belirten beyitlerle sona eriyor. Ve eserin gaybı bilmek için değil, san'at yapmak gayesiyle yazıldığı ifade ediliyor.

Degüldür hükm-i gaybı kasdum el-hak
Hemân maksûd olan san'atdur el-hak

Ki hükm-i gayba Hak'dur ancak ahkem
Budur söz togrusı vallâhu a'lem

Talik yazı ile yazılan bu yeni tanıdığınız nüshada müstensih, diğer nüshada olduğu gibi beytin mısralarını yan yana yazmış, bunu da ikişer beyitlik grup yapınca birer dörtlük görünümünde ve göze hoş gelen bir biçim vermiş. Sayfanın ortasına yerleştirilip kenarlara da Cem'in divanındaki müfretlerini koymuş. Bu yerde divanla fâl devam ediyor.

Şimdiye kadar tek nüsha olarak

bilinen Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân adlı eserin çok yakınımızda olan bir nüshasını tanıtırken bu yiğit, cevval Şehzade'nin kısa hayatındaki eserlerini bir daha gözden geçirmiş olduk. Sözümüzü Cemşid ü Hurşid mesnevisinin son iki beytiyle Cem'in kendi sözüyle bitirelim.

Okuyup bulıcak zevk u safâdan
Beni de yâd etsünler duâdan

İlâhi rahmetinle eylegil şâd
Cem'i her kim kılursa hayırla yâd

Üniversite Kütüphanesi'nde T.Y. 3547 numarada kayıtlı yazmanın sonunda yeni bulduğumuz Fâl'ın bugünkü alfabeye çevrilmiş şeklini veriyoruz. ☆

Der Tevhid ü N'at

1- Sipas ü şükrü minnet ol Hudâ'ya
Ki ûmmet kıldı bizi Mustafâ ya

2- Selâm ana ve eshâbına dâim
Dürûd evlâd u ahbâbına dâim

Der Tarik-ı Niyyet

3- Gel iy yâr-ı muvâfık cân-ı sâdık
Gönül esrârına sensin muvâfık

4- Bu ezhârun birin kıl dilde ihfâ
Ki sen dimedün ola âşikârâ

Der Aksâm-ı Ezhâr

5- Benefşe gonce sûsen lâle sümbül
Semen zanbak karanfül yâsemîn gül

6- Şakâyık nergis ü nesrîn ü reyhân
Dahı hem zeymerân çün hatt-ı cânân

7- Bu gül-zâr-ı temâşâ eyle bir dem
Ki ezhâr itdi her birini hurrem

8- Semen nesrîn ü zanbak zeymerân gül
Bile hem zînet içün berg-i sünbül

9- Bu gülşende temâşâ-y-ise maksûd
Bu tertibi gözet kim bulasun sûd

10- Karanfül gonce zanbak hem şakâyık
Semenle zeymerân bunlara lâyık

11- Bu bâgun sıhhatin bir lahza yârâ
Görüp tezyînini eyle temâşâ

12- Benefşe zanbak ü reyhân ü sûsen
Şakâyık zeymerân nesrîn ü gül-şen

13- Gönülden seyr kıl gel bu cihânı
Gözet sûsen şâkayık zeymerân

14- Bile reyhân ü nesrîn dahı nergis
Karanfül yâsemîn zanbak hemîn pes

15- Gözet bu gül-sitânun ser-zemîni
Ne zeyn eyler karanfül yâsemînîni

16- Şakâyık zeymerân reyhân ü lâle
Semen nesrîne sünbülden havâle

17- Eğer gül istesen dil-dâra yâr ol
Gül-i ruhsârı yâdına hezâr ol

18- Ki zîra gül yüzinden bir varakdur
Gül-âb anun suyından bir arakdur

19- Eğer gonce dilerse hâtır-ı teng
Dehân-ı yârı bul hiç eyleme ceng

20- Ki zîra goncedür dil-ber dehânı
N'idersin gonceyi bulursan anı

21- Eğer dâim benefşe istese dil
Yüri var hatt-ı derden eyle hâsıl

22- Ki zîrâ hatt-ı dil-ber müşg-bûdur
Benefşe ol sebebden kayguludur

23- Eğer nergis dilerse gönlün iy yâr
Gözi yâdına var ol haste vü zâr

24- Ki zîrâ çeşm-i dil-ber itse nîreng
Olur bâg içre nergis vâlih ü deng

25- Eğer dilden dilersen seyr-i lâle
Lebi yâdına var nûş it piyâle

26- Ki zîrâ la'l-i dil-berden bulup fer
Lebi yâdına içer lâle sâgar

27- Eğer cândan dilersen şâh-ı sünbül
Gerek boynunda dâim bend-i kâkül

28- Ki zîrâ kâkül-i yâr eslemez pend
Urur her lahza sünbül boynuna bend

29- Eğer sûsen dilerse hâtırun var
Hat-ı dil-dâr-ıla ol dâimâ yâr

30- Ki zîrâ hattı sevdâsıyla sûsen
Güli hâk içre tutdı câyı mesken

31- Eğer gönlün semen isterse bâri
Gözet her gûşeden rûy-ı nigârı

32- Ki zîrâ 'ârız-ı dil-ber semendür
Semen ol mâcerâdan muğtetendür

33- Eğer isterse gönlün yâsemîni
Gözünden gitmesün dil-ber cebîni

34- Ki zîrâ yâsemîndür haddi yârun
Ki oldur zîneti fasl-ı bahârun

35- Eğer gönlün dilerse berg-i zanbak
Ruhundan vir gönül bâğına revnak

36- Ki zîrâ hüsn-i yâr itmese pertev
Virürdi berg-i zanbak dâne-i cev

37- Eğer cân-ıla istersen karanfül
Cefâ-yı hâl-i yâre kıl tahammül

38- Ki zîrâ hâli tutaldan bu hûyı
Karanfül andan umar reng ü bûyı

39- Eğer kılmak dilersen seyr-i reyhân
Yüzi zülfi gamından ol perişân

40- Ki zîrâ zülf-i dil-ber virdi zînet
Anun-çün buldı reyhân böyle rağbet

41- Eğer nesrîn dilerse hâtırun var
Sana nesrîn yiter dâim ruh-ı yâr

42- Ki zîrâ hüsn reşki-y-ile nesrîn
Gezer her sahn-ı sahrâlarda gam-gîn

43- Eğer hâtırdan istersen şakâyık
Yüzin gör cândan it kat'ı 'alâyık

44- Ki zîrâ hüsn-i yâr istese sûret
Şakâyık andan umar lutf u zînet

45- Eğer dâim dilersen zeymerânı
Ruhı yâdına it başûnu kânı

46- Ki zîrâ ruhlarıdur mihr-i enver
Ruh-ı dil-berden umar zeymerân fer

Der Hâtime

47- Degüldür hükm-i gaybı kasdum el-hak
Hemân maksûd olan san'atdur el-hak

48- Ki hükm-i gayba Hak'dur ancak ahkem
Budur söz togrusı vallahi-a'lem

Bu nüshayı ben *T. Dili Dergisi*'nde tanıttım (Eylül 1985)

2 Bu nüshayı *Cahit Öztelli* aynı dergide tanıtmıştı: (Ankara, 1972), C. XXI, s. 248

3 İsmail H. Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951, s. 240

İsmail H. Ertaylan, *Fâlname*, İstanbul 1951, s. 38

5 Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara 1989, S. XI

Halil Ersoylu, *İslâm Medeniyeti*, c. V, sayı: 2, Haziran 1981, İstanbul

7 *İstanbul Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalar Katalogu*, Istanbul 1947, I.C., s. 41-43

8 Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara 1989, S. XII

Fransız Sosyalistlerine Göre İttihatcı Devrimi

ORHAN KOLOĞLU

Jöntürklere ve İttihat Terakki hareketine Fransız Sosyalistlerinin ve başta Jaurès'in bakışı, sermaye çevrelerinin yörüngesindeki Fransız hükümetinin politikasıyla tam zıt bir noktada bulunuyor. *L'Humanité* gazetesinin 1908 Ocak'ı ile 1909 Nisan'ı arasındaki 16 aylık süredeki yayınları üzerinde yaptığımız bir inceleme, Sosyalistlerin, hükümetin emperyalist politikasına karşı oldukları oranda -bağdaşamadıkları noktalara rağmen- genelde İttihatçıları destekler bir çizgi izlediklerini ortaya koymaktadır.

9 Ocak 1908 sayısındaki *'Kızıl Hayvan'a Karşı'* başlıklı yazı, bütün Abdülhamit karşıtlarının katıldığı 1907 kongresi hakkında bilgiler verirken bizi iki hususda da aydınlatıyor. *Bu haberlerin çoğu Ermeni kaynaklarından gelmektedir.* Bu yüzden 'Büyük Katil' ve 'Kızıl Hayvan' türü sıfatlar Abdülhamit için çokca kullanılıyor. Bu arada muhalefet içinde *'Droşak'* cemiyetinden Malumyan'ın faaliyetinin abartıldığı farkediliyor. Yine kanımızca, Sosyalist Ermenilerin etkisiyle, Jöntürk muhalefetinde Sosyalist bir nitelik arandığı görülüyor:

'Ruslar, İran, Doğan Güneş İmparatorluğu ve nihayet Çin, demokratik hayata, hattâ Sosyalizme yönelirken, antik Hindistan bile çalkalanırken, Türkiye'nin bu evrensel hareketin dışında kalması mümkün müydü?... Malumyan 18 ay içinde İstanbul'da buluşmak üzere ihtilal vaadinde bulundu... Bir Arnavut Türk de Osmanlı Bastil'i olan Yıldız Köşkü'nün yıkılacağını (öne sürdü...)'

12 Ocak 1908'de *'Büyük Katil'le Mücadele'* başlıklı yazıda *Pro Armenia* dergisi yayıncısı Pierre Quillard'a hitap edilirken, Sosyalist yaklaşımına uygun bir devrim şeması çiziliyor:

'Pasif direnmelerle başlayıp (...) genel grevden geçecek ve koşulların zorlayacağı diğer araçları da kullanarak genel ayaklanmaya ulaşılacak, metodik bir ihtilâl dönemine girilmesinden (memnunum...) Bu savaştır, ölümüne savaş, insanlık vicdanı ve mantığının onayladığı ve anladığı zalime karşı savaş...'

Bu dönemde tek hedef olarak Sultan Abdülhamit'in devrilmesi gösterilmektedir. Bununla herşeyin çözümleneceği anlayışı hakimdir. Diğer yandan *Ermeni eylemlerini Jöntürk hareketiyle özdeşleştirmeye özel dikkat gösterilmektedir.* 15 Haziran sayısında 'Ermenistan karışıklıkları sırasında hükümetin, içinde pek çok Jöntürk'ün de bulunduğu bir devrimci örgütü yok etmeyi başardığı' yolundaki haber buna iyi bir örnektir.

Jaurès'in Uyarıları

Jean Longuet imzalı bu yazılar gazetenin Ermeni çevreleriyle ilişkisini kanıtlarken, ilkine 15 Temmuz 1908'de rastladığımız Jean Jaurès'in makaleleri, onun Paris'teki Türk çevreleriyle (başta Ahmet Rıza) ilişkide bulunduğunu ve onlardan bilgi sağladığını kanıtlayacak içerikler taşıyor.

Gazetenin 15 Temmuz 1908 sayısındaki -metnini ayrıca tam olarak verdiğimiz- makale, Ahmet Rıza'nın ve Selânik'teki Osmanlı Hürriyet sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerine tam uyuyor. *Bunda azınlıklar, ayrılıkçı hareketlerden kaçınıp, Türk Islahat Partisi'nin yönetiminde yürütülecek çabalara katılmaya davet edilmektedirler.* Aksi halde sömürücülerin ağına düşecekleri anımsatılmaktadır.

Bu yazının sadece Paris'teki değil, Selânik'teki Jöntürkler üzerinde de büyük bir etki yarattığı, gazetenin 29 Temmuz sayısındaki bir Selânik haberinden anlaşılıyor. 24 Temmuz günü, Meşrutiyet'in ilânı öğrenilir öğrenilmez kaleme alındığı anlaşılan bu yazıda şunlar belirtiliyor:

'Bütün bu olaylarda Osmanlı ordusu tarafından ne mükemmel bir rol oynandığını ve böylece tarihine bir güzel yaprak eklediğini biliyorsunuz. *Kapitalistlerin ve yöneticilerin imtiyazlarını ve mülkiyeti korumak için kullandıkları bu kurumun, bu kez Türkiye'de, vicdanın özgürleşmesi ve sosyal serbestlik için kullanıldığını öğrenince bütün Avrupa'nın hayreti müthiş olmayacak mı?*

Müsaade ederseniz size, yurttaş Jaurès'in Türkiye'ye hasrettiği 15 Temmuz tarihli *L'Humanité*'deki makalesinin bu olaylar üzerinde ne önemli bir rol oynadığını anlatayım. *Bu makale bu şehirdeki garnizonun bütününde elden ele dolaştı. Fransızca bilmeyen kimselerin çok sa-*

ndaki isteklerini tatmin için Türkçe'ye çevrildi ve matbaada bir kaç bin nüsha olarak basıldı.'

Jaurès'in yazısının sade Selânik'tekileri değil, *L'Humanité*'nin yazı işlerini de etkilediği anlaşılıyor. Nitekim ondan sonra çıkan haber ve makalelerde Türklerin çevresinde bir birlik oluşturma çağırılarının arttığını görüyoruz:

'Osmanlı İmparatorluğu'nun ezilen halkları sadece kendi egoist çıkarları ve hasis hesaplarıyla meşgul olan ve Makedonyalıları ve Ermenileri kıyımdan kurtarmak için hiç bir şey yapmayan Avrupa devletlerine başvurmaktan vazgeçmeli (...) Müslüman kardeşleriyle bir dayanışma içinde bir birliğe güvenmelidirler' (24.7.1908, Longuet)

Yine J. Longuet'nin 25 Temmuz'daki yazısı da, bölünmüş bir Türkiye'dense, birliği güçlendirilmiş bir Türkiye'nin Sosyalist ideal açısından önemini vurguluyor:

'Demokratik ilerleme yoluna girmiş yeni bir Türkiye, oyuncak olmaktan çıkacaktır (...) Otuz yıl önce, yenik ve sürülmüş Mithat Londra'ya gittiğinde, kendilerine büyük sempati beslediği halde, ne *Kossut*'u görmek, ne de Garibaldi'yle buluşmak için zahmete katlanmayan Karl Marx, cesur Türk reformcusuyla görüşmek istemişti. Çünkü, uluslararası politikanın evrimini delici bir gözle izlemekten asla geri kalmayan büyük sosyalist teorisyen, yeniden dirilmiş bir Türkiye'nin dünyada terakki ve özgürlük, dolayısıyla evrensel proletarya'nın davası için ne denli önemi olduğunu biliyordu.

Yazar Alman ve Rus emperyalizmlerinin önlenmesi açısından Osmanlı Devleti'nin varlığının önemini vurguluyor.

Diğer Sosyalistler

Fransız Sosyalistleri oluşumları sosyalist hedeflere varmada bir aşama olarak değerlendirirken, Ahmet Rıza çevresiyle yaptıkları temaslardan, Rumeli'deki Devrim'in hiç de Paris'te, hem Jöntürkler hem de Sosyalistler tarafından hayal edilen eylem olmadığına dair ilk izlenimleri alıyor ve aktarıyorlar:

Ahmet Rıza'nın arkadaşlarından biri, (...) bugünkü eylem çok ani patladı, biz ayaklanmayı dört ay sonra bekliyorduk ve o sırada imparatorluğun başkentinin de buna katılması için önlemlerimiz alınmıştı, eylemin büyük gücü bizi aştı, dedi. Bir Pozitivist ve Hür-Düşünceci olan, *Meşveret*'in yöneticisi de ekledi: *'Tabii ki bugün Türkiye'de sosyalizmi ve demokrasiyi gerçekleştirmeyi hayal edemeyiz. Terakki yolunda aşama aşama ilerlenir. Bunlardan önemli birini aşmış bulunuyoruz.* Ülkem, sonsuza dek terakki yoluna girmiş bulunmaktadır. Buna güvenebilirsiniz.' (26.7.1908, Longuet)

Ahmet Rıza ve arkadaşları Osmanlı ülkesindeki durumu çok yakından bildiklerinden ihtiyatlı konuşuyorlardı. Sosyalistlerde ise bir an önce hedefe varma arzusu hissediliyor ve buna karşın herşeyden önce Abdülhamit'in uzaklaştırılmasıyla erişilebileceği inancına sahip oldukları da farkediliyor. Longuet, Abdülhamit'in Murat'ı devirişini, meclisi kapatışını, Mithat Paşa'yı öldürtüşünü özellikle anımsatıyor. (25 Temmuz) Bu açıdan sultanın görevde kalması onlar için büyük bir hayal kırıklığıydı. Longuet ajanslardan gelen sultana bağlılık haberlerine çatıyor. Ona göre bunlar, hâlâ etkili olan Yıldız Kamarilla'sının ürünüydü. Ama teselliyi, Selânik'te olduğu gibi, padişahın keyfine aldırmadan vali ve merkez kumandanını görevden uzaklaştıran devrimcilerin eylemlerinde buluyor: 'Türkiye'nin yenileştirici hareketinin bittiğini sanmak çok derin bir hayal olur, aslında daha yeni başlıyor' (31 Temmuz)

Devrim'den hayal kırıklığına bir başka yazar Leon Rémy de 6 Ağustos 1908'deki 'Türkiye'deki Durum' başlıklı yazısıyla katılıyor:

'Yoldaşlarımız arasında büyük umutlar yaratan eylem, pek tahmin edildiği kadar derin ve kesin olmadı. Neden 'Jöntürk' adı verildiği bilinmeyen hareketin şeflerinden daha önce de kırıklığımız olmuştu. Jön-

JEAN JAURÈS
DEMOKRASİ, BARIŞ, SOSYALİZM

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde söylediklerileyle,son çeyreğinde de güncelliğini koruyan, evrenselliğe ulaşmış bir demokrat halk adamının etkileyici görüşleri

YAYINLARI

Türkçe bir seçki:
Asım Bezirci'nin hazırladığı yapıtın genişletilmiş yeni basımı

türkleri uzun zamandan beri tanıyoruz ve maalesef uzun bir tecrübe bizim onlara büyük güven duymamızı engelliyordu. Üzücü de olsa şunu söylemek gerekiyor ki, bir çoğu biraz fazla çabukça teslim oldu; diğerleri ise dostları namına bedeli ödediler. Ve şimdi de bütün gerekli enerjiyi gösterdikleri söylenemez.

Kanımıza göre gerçek şu ki, bütün ivme herşeyden önce asker kökenli ve ulusal eğilimlidir. Ordunun, halkın çıkarlarına bakarken proletaryaya hizmet etmesi sebebiyle ordunun güzel bir rol oynayacağına inanıyorsak da, *sadece aylıklarını muntazam alamadıkları için direnen subayların isyanlarıyla fazla ilgilenmemize gerek yok. Biz militarist değiliz.* Diğer yandan herhangi bir etnik grubun ezilmek, bastırılmak ve yok edilmek istenmesini anlıyorsak, bunda, en alt tabakadaki organizmaların tepkisinden başka bir şey görmüyoruz. *Biz nasyonalist de değiliz.*

...gerçekten (bütün bunlar) ilginç değil, sadece bir parça karışık. *Her halükârda biz sosyalistler, devrimci bir hareketi başka türlü anlıyoruz.'*

Avrupa Emperyalizmi

Jaures'in yazılarında İttihatçılara karşı bu derece katı davranmadığı gözleniyor. İçine düştükleri çıkmazlardan ve çelişkili görünen davranışlarından dolayı onları suçlamağa, hele sosyalizme uygun devrimci olmadıkları iddialarına hiç kalkışmıyor. *Eleştirisinin asıl hedefini başta Fransızlar olmak üzere Avrupa emperyalistleri oluşturuyor.* Fas'ı ele geçirmek için türlü oyunlar oynayan Fransız politikasının Osmanlı toplumuna objektif bakmasının imkânsızlığını belirttikten sonra aksine bu politikanın Osmanlı'yı parçalamak için yeni ihtiraslar doğuracağına işaret ediyor:

'..bundan Trablusgarb'e yönelik arzular doğacaktır... İtibarını yitirmiş sultandan Trablusgarp'ı koparmak mümkündü. Özgürlüklerle canlanmış, toprağından ve gücünden ne kalmışsa onu kurtarmak için bir ulusal devrim yapan Türkiye'den bunu koparmak daha zor olacaktır... Fas işine dalmak, Türk devriminden önce büyük bir hataydı, devrimden sonraysa hatadan da daha fazla. (30 Ağustos 1908 - Türkiye ve Fas)

Gustave Rouanet de onun çizgisini izliyor. Fransız sermaye çevrelerinin sözcülüğünü yapan tarihçi Aulard'ın baskıların eski rejime yönelik olduğu bugün artık onları unutmak gerektiği hakkındaki yargısını eleştirip, kapitülasyonları belirterek ekliyor: 'Devrime sırt çevirip hâlâ Fransa'nın bir halkın ulusal gururunu hergün aşağılama hakkını savunmaya devam ediyorlar.' (1 Eylül) Léon Rémy'de de bir değişiklik farkediliyor. Yargı yapmak için daha beklemek gerektiği ileri sürüyor. (7 Eylül, Doğu Sorunu)

Avusturya'nın ve Bulgaristan'ın Osmanlı'dan toprak koparma çabaları karşısında en yumuşak yaklaşım yine Jaurès'den geliyor. 6 Ekim'deki *'Doğu'da'* başlıklı başyazısında, Türkiye ile Bulgaristan arasında bir savaş çıkıp çıkmayacağı sorusunu irdelerken şöyle diyor:

'Türkiye'yi muhakkak ki son derece kırdılar. Hiç bir konuda acı çektirmekten kaçınmıyorlar *Türk halkının soylu özgürlük devriminin hemen ertesinde, Avrupa'nın sadece görünüşte bunu kabul ettiğini ve yeni rejimi çıkarcı diplomatlarının entrikalarıyla sıkıştıracaklarını yazmıştım. (...)* Bulgaristan sadece bağımsızlığını güvenceye almak için değil, Makedonya'ya fatih olarak yerleşmek istediği için, özgürlüğüne daha yeni kavuşan Türk ulusuna dertler açıyor. Avusturya ve Bosna-Hersek'i aldığı yetmiyormuş gibi, Türkiye'yi aşağılamaya ve uyuyan savaş ve ihtiras ateşlerini üflemeye devam ediyor.

Türk hareketinin liderleri ve Türk halkının kendisi, herhalde kahramanca bir sağduyu ile öfkelerine hakim olabileceklerdir. *Uluslararası entrikaları engellemeyecek olan bir savaşa sürüklenmemelidirler. Bir prestij kaybından endişe etmemelidirler. Bütün dünya Türk halkının yeryüzündeki en cesur ve dayanıklı halklarından biri olduğunu biliyor.'*

Jaurès'in etkisi J. Longuet'de de görülür:

'Türkiye'ye dünya barışını kurtarmak için kendisinden istenmiş olan fedakârlıklara karşılık ödün verilmelidir. Bunun da en uygunu kapitülasyonların iptali olabilir... Bunlar Türk halkı için aşağılayıcı kısıtlamalardır. Onları lağvederek Avrupa, onuru yaralanmış bir ulusa, sempatileri en çok hak ettiği bir sırada bir ilk ve geçerli tatmin sağlamış olur.' (7 Ekim)

Ertesi gün Jaurès yine Fransız politikasına saldırmaktadır.

'Avrupa savaşı engellemek için tavizlerden bahsediyor. Bunu tabii sadece Türkler verecek. Umut ederiz ki, sıfırın altına düşmüş olan Fransa, toplanacak uluslararası konferansta diplomatları tarafından, Türk halkının şahane yenilenme çabasına karşı çıkacak karanlık çabalara sürüklenmeye izin vermeyecektir.' (8 Ekim)

11 Ekim 1908'deki *'Tiksindirici Pazarlık'* yazısında ise Fransa'nın radikal hükümetini 'Türk halkının üzerinde dolaşan leş kuşları çetesi'ne katılmakla suçluyordu.

31 Mart'ta

31 Mart olayı, Türk Devrimi'nin niteliği üzerinde yeniden yorumlar yapılmasına sebep oldu. Léon Rèmy, 15 Nisan 1909 tarihli *'Karşı Devrim'* başlıklı yazısında, yine İttihatçı eylemini sosyalist devrim ölçüleriyle değerlendirmeye çalışıyor:

'...İttihat ve Terakki iç politikasında da başarılı değildi. Anayasayı, liberalizmin vaatlerine güvenerek görevlerini, bütün görevlerini, yapmak isteyen grevcilere karşı sertliklerle doldurmağa ne gerek vardı. Ayrıca, ortak hiç bir şeyi, ne dini, ne gelenekleri, ne de alışkanlıkları olmayan bunca halkı katı bir uluscu kalıba dökmeğe çalışmak daima tehlikelidir. Maalesef, Osmanlısı bulunmayan bir Osmanlı Devleti yapmak istendi. Fransız türü merkeziyetçi olmak istendi. Bu olay gösteriyordu ki, *halkın doğrudan ve maddi çıkarlarına dayanmayan bütün devrimci hareketler uzun süre devam edemiyor. Sosyalizm var olduğundan beri bu söylenmiş ve tekrarlanmıştır. Bu da kaydedilecek yeni bir örnektir.'*

J. Longuet yine 'zorunlu olan Kızıl Hayvan'ı -Abdülhamit- tahttan indirmektir' temasını işlerken (21 Nisan 1909) J. Jaurès hâlâ 'Birlik

Şarttır' yazısıyla çeşitli Osmanlı uluslarını Avrupa'ya karşı birleşmeye çağırıyor:

'Avrupalıların müdahalelerine bahane olacak yeni krizlerin içine düşmek istemiyorlarsa (Rum, Ermeni, Türk vb..) tamamen birlik olmaları şarttır. Ancak bu yolla ve olayları inceledikten sonra ve gerekli bulunursa, Abdülhamit'i yeni karışıklıklar yaratmadan baştan atabilirler. Unutmasınlar ki, pek çok ihtiras onları gözlemektedir ve bütün Avrupalı reaksiyonerler onların başarısızlığından mutlu olacaklardır.' (21 Nisan 1909)

Jaurès için Abdülhamit'in tahttan indirilişi ikinci derecede bir önem taşırken gazetenin bir başka sosyalist yazar, Amilcare Cipriani başarısızlığın bütün sebebini onun iktidarda bırakılmış olmasına bağlıyordu:

'Eğer Türkler, uysal, temiz, insancıl, hoş görülü, iyi huylu ve hiç bir şeyi yıkmamış ve hiç bir şey dikmemiş bir devrim yerine eksiksiz bir devrim yapmış olsalardı, yani Vahşi Hayvan'ı ezmiş ve onunla birlikte yandaşlarını da öldürmüş olsalardı, talihsiz ülkeleri için yeni bir kıyım dönemi açmazlardı (...) Sorunu yaratan, Jöntürklerin başarısız ve üçte dördü düşük yapmış devrimleridir. Oysa, *bir parça daha fazla tarihi bilgileri olsaydı, sadece bu duruma düşmekten kurtulmakla kalmaz, despot Abdülhamit'i ve 30 yıldır cinayetlerine katılan bütün kişileri bertaraf ederek radikal bir şekilde çözümleyebilirlerdi. Jöntürk devrimcilerimiz bilmeliydiler ki, Türkiye'de herşey yıkılmalı ve herşey yeniden yapılmalıdır. Bir milletin ıslahatı başka türlü gerçekleştirilemez.*' (22 Nisan 1909)

Özetlersek farkederiz ki, Jaurès'te İttihatçı Devrimini kendi koşulları içinde ele alan ve emperyalist Avrupa'nın devrimini başarısız kılmağa yönelik çabalarının etkisini ön plana çıkaran bir yaklaşım vardır. Bununla İttihatçı görüşüne şaşılacak şekilde uygun bir çizgide durmaktadır.

Diğer sosyalist yazarların ise zaman zaman onun etkisini hissettikleri, ama genelde Osmanlı toplumunun koşullarının özellikleriyle fazla ilgilenmedikleri, olayları sosyalist devrim ölçüleriyle değerlendirdikleri görülür. Bu sebeple İttihatçılara karşı daha eleştiricidirler.

Türk Islahatı

Makedonya'da düzeni sağlamanın araçları konusunda İngiltere'nin büyük devletlere bir nota verdiği sırada, gazeteler 'Jöntürkler' tarafından hazırlanmış olan Türk ordusunun, Abdülhamit'in menfur rejimine karşı ayaklandığını bildiriyor. Gerçek mi? Hareket ciddi mi? Sonuç alma şansı var mı? Böyle bir şey Makedonya'nın bütün sorunlarına çözüm olabileceği gibi, Türkiye'nin içinde kıvrandığı sorunlara da çözüm olur. Gerçekten *bahis konusu olan, Türkiye'yi parçalara ayırmak ve aç köpeklere lokmalar fırlatmak değil, onu ıslah ederek kurtarmaktır. Makedonya'da Bulgar, Sırp ya da Yunan aşırı isteklerini zincirlerinden boşaltmak ve Türk halkının çektiği bütün sıkıntılara bu ebedi rekabetleri eklemek değildir. Bahis konusu olan, Balkanların Hıristiyan halkına hayatı, bağları, hakları, entellektüel gelişmeyi ve son derece çalışkan, kanaatkar, onurlu, cesur, hayranlığa değer Türk köylüleri ırkına, hayat, mülk, haklar, gelişmeyi garanti edecek bir dürüstlük, güven, özgürlük, idari düzen rejimi yaratmaktır.*

Eğer Jöntürkler, bir reformlar ve güvenceler programını kabul ettirmek için yeterince güçlü iseler, mükemmel bir halkı felaketten kurtaracak ve Avrupa'yı uzun ve korkutucu bir krizden sıyırmış olacaklardır. Türk vatanseverliğinin ıslahatçıları desteklemesi mümkündür. Bağımsızlığa ve Türkiye'nin bütünlüğüne bağlı olan Türklerin ülkeleri üzerine çökmüş olan savurganlık, taassup, vahşet ve karışıklık rejiminin, en çıkarcısından en ilgisizine kadar bütün yabancı manevralarına bahane hazırladığını farketmemeleri olanaksızdır.

Avrupa'nın görevi, Balkanlardaki bütün ırkları bağdaştırabilecek yegane özerk harekete bütün sempatisi ile yardımcı olmaktır. Ama, heyhat! Avrupa'nın bilinci öyle dağınık, öyle kararmış, öyle düşmüştür ki, Türk ıslahatcılarının gerektiği gibi desteklenmeyeceği endişesindeyiz. Abdülhamit'in tiksindirici rejimini sömüren Almanya Türkiye'ye canlılık ve bağımsızlık kazandıracak bir Türk reform denemesine razı olacak mıdır? İran halkının ezilmesinin yarı suç ortağı olan İngiltere, Asya politikasına bir antitez ve bir sitem olacak Türk halkının bu uyanışına açık ve dürüst bir sempati duyabilecek midir? Ve, Hindi-Çini'de sınır tanımayan bir vergilendirme sistemiyle milyonlarca insanı umutsuzluğa ve isyana zorlayan ve Fas'ta özerk her örgütlenme çabasını ezmeğe çalışan Fransa, Türkiye'deki ulusal ıslahatı nasıl yetkiyle destekleyebilir? Her yanda ezmekten başka birşey yapmayan Rus hükümetinden bahis etmiyorum. Bütün Avrupa hükümetleri aç gözlü isteklerle damgalıdırlar. Hepsi de bu halklara karşı ağır günahlarla yüklüler. Bir Abdülhamit'e bile ders verecek nitelikleri yok. *Yine de eğer Avrupa, biraz ihtiyat, biraz sağduyuya sahipse,* eğer Balkan sorununun kendisine sakladığı komplikasyonları, tehlikeleri, endişeleri bertaraf etmek istiyorsa, bütün gücüyle Türkiye'de Hıristiyan ve Müslüman herkes için adaleti hazırlayacak ve Avrupalı güçleri çoğu kez çelişkili ve en cömertinin bile bir firesi bulunan müdahalelerden vazgeçirerek, *ulusçu ıslahatçı bir büyük Türk partisinin iktidara gelmesini istemelidir.*

Jean Jaurès
(15 Temmuz 1908)

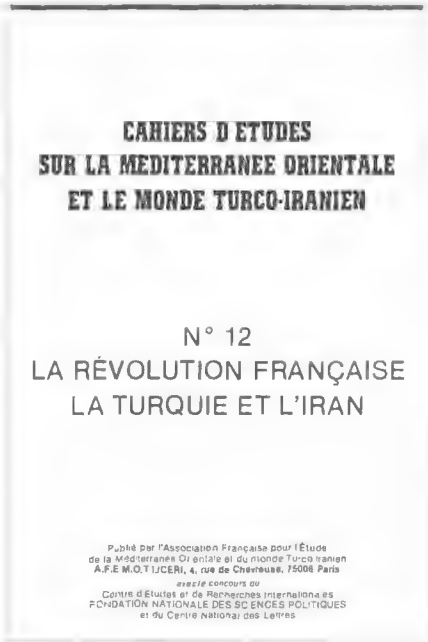

Doğu Akdeniz ve Türk-İran Dünyası Üstüne İncelemeler Dergisi'*nin son sayısı: "Fransız Devrimi, Türkiye ve İran"*

1921'in ilk yarısında İstanbul'daki Bolşevik Etkinlikleri hakkında

ABD Yüksek Komiserliği'nin Washington'daki Dışişleri Bakanlığına Gönderdiği Dört Yazı

METE TUNÇAY

Basılı antet: İstanbul Amerikan Sefareti
ABD Yüksek Komiserliği No: 67
21 Şubat 1921
Damgalar :
-Yakın Doğu İşleri Bölümü (28 Mart)
-Rusya İşleri Bölümü (28 Mart)
-Bakan Yardımcısı (*Undersecretary*) (25 Mart)
-Dosyalama Dairesi (*Index Bureau*) (9 Mayıs)
Mahrem/Sır olmaktan çıkarılışı; 6 Şubat 1961

Sayın Dışişleri Bakanı,
Efendim,
İstanbul'daki Bolşevik etkinlikleri hakkında Konsolos yardımcısı R. Imbrie tarafından hazırlanan raporu ilişikte sunuyorum.
YK Vekili: Allen W. Jullio (?)

Muhtıra

Avrupa'nın diğer bölgelerinde yürütülen Sovyet propagandası gözönünde tutulursa, İstanbul'daki Bolşevik etkinlikleri beklenebileceğinden daha az enerjiktir. Bunun nedeni, kısmen, İstanbul'daki Rus kolonisinin çoğunun Bolşevik öğretilerine pek karşı olan Rus aydınlarından oluşması; kısmen de, yerli nüfusun (yani Türklerin) millî ve dinî inançlarının Komünizmin gelişmesi için verimli bir zemin olmayışıdır.

Müslüman nüfusun alt sınıflarında gözlemlenebilecek Bolşevik sempatisi ise,

1- İtilâf devletlerine (Antanta'ya) karşı duyulan husumete ve

2- Bolşevizm ve Komünizmi doğru anlamamaya dayanmaktadır.

Kemal Paşa ile bağlaşmalarını güçlendirmek için, Bolşevikler Ankara'ya Anadolu'nun her yerinde de ajanları olan kalabalık bir misyon göndermişlerdir. Ama bu çabalar pek üretken olmamıştır ve böyle bir bağlaşma da, Komünizme ve Milliyetçilere karşılıklı duygudaşlık gösterilmesinden çok, her iki tarafın Antanta'ya ve Yunanlılara karşı koymak isteklerinden kaynaklanan geçici bir taktik hamle diye görülmek gerekir. Milliyetçiler Moskova'dan fiilen pek az yardım almışlardır; küçük miktarda para ve önemsiz ölçüde savaş malzemesi.

İstanbul Müslümanları arasındaki Bolşevizm etkisi, Anadolu'dakinden daha da azdır. Burada, Boşleviklerin Türkler arasında örgütlü siyasal çalışmalar yaptıkları görülmemiştir. "Vrangel Ordusunun Askerlerine Çağrı"lar sayılmazsa, Bolşevik propaganda yazınına da rastlanmamaktadır. Hiçbir Bolşevik gazetesi yayımlanmamakta, yerel Bolşevikler büyük paralar kullanmamaktadırlar. Zaman zaman küçük lokantalarda, kahvehane ve klüplerde ve Rus sığınmacıların en yoksullarının gittikleri yerlerde kışkırtıcılar boy göstermekle birlikte, yüksek derecede örgütlü propaganda yoktur.

Çatalca'daki kamp müstesna, ne [Beyaz Rus] askerler ne de sivil mülteciler arasında Bolşevizme sempati belirtileri bulunuyor. Don kazaklarının kaldığı Çatalca kampında, Bolşeviklere karşı bir miktar duygudaşlık görülmektedir. Bu da, Pera Palas Oteli'nde kalan Bolşevik ajanı Kuznetsov'un desteklediği "Kroug" üyesi Albay Gniloribov'un yaptığı propagandanın sonucudur. Bu sempati, kazakların Sovyet Rusya'ya dönme isteğinde kendisini açığa vuruyor. Ama bu hareket ciddi boyutlara erişmemiştir ve yaşama koşulları düzeltilebilse, Bolşevik eğiliminin kaybolması olasılığı vardır. Ocak ayında, Bolşevikler ajanları [şimdi tutuklu bulunan] Dorofeev-ve eşliğinde sekreteri Nakurin- aracılığıyla Büyük Savaşın sakat ve gazilerini toplayarak, onlara kendi öğretilerini yaymaya çalıştılar. Dorofeev'in fikri, yerel sakat ve gaziler örgütünü Prag'ta örgütlenmekte olan genel bir toplantıya katmaktı. Böyle bir toplantının amacı da, 3. Enternasyonal'in ilişkileri uyarınca uluslararasıcılık ve Komünistlik ilkeleri yaymak olacaktı. Soruşturmalar, yukarıda anılan örgütün Moskova aracılığıyla Londra, Prag, Viyana ve diğer merkezlerle temas halinde olduğunu ve faaliyetlerinin Uluslararası Kızıl Hac kisvesi altında yürütüldüğünü ve gizlendiğini gösteriyor. Bolşeviklerin, Rus mültecileriyle ilgilenen en geniş örgüt olan Amerikan Kızıl Haçına kendi ajan-

larını yerleştirmeye çalıştıkları da anlaşılmaktadır; Berlin'deki ünlü Bolşevik Komiseri Kopp aracılığıyla, bu amaçlarında bir ölçüde başarı kazanmışlardır. İstanbul'daki Beyaz Rusya Karşı-Casusluk çalışmaları, Bolşeviklerin burada Bolşevizme karşı olanları belirlediklerini ve kendi aleyhlerindeki Rus ve yabancı, bütün güçlerin, örgütlerin ve bireylerin tam bir listesini çıkardıklarını gösteriyor. Bolşevikler bunu sürekli olarak güncel hale getirmektedirler.

İstanbul'daki Bolşevik casusluk örgütünün başı, Vinogradov adlı, Çarlık Ordusunun eski bir albayıdır. Gerçek güç ise, Komünist denizci Lobanov'dur. Bu iki adam, şimdi tutuklu bulunan Yahudi avukat Aysenberg'le temas halinde çalışıyorlardı. Bunların etkinlikleri, 1- Gürcistan üzerinden Moskova ile ilişkilerini sürdürmek ve 2- Bolşevik satınalma komisyonları "Sentrossius" ile temasta olmaktı.

Bolşevik istihbaratı, kendi satınalma acentaları ile sıkı ilişkiler içindedir; onların ticarî temsilcileri, aynı zamanda siyasal ajanlar da sayılabilir. İstanbul'daki başka bir Bolşevik ajanı da, Kabristan Caddesi 28 numarada oturan Bonç-Brueviç'tir. Bolşeviklerin satınalma dairelerinin başında, Pera Palas Oteli'nde kalan, ama şimdi Sovyet Rusya'ya gitmiş olan Causnetzoff vardı [Burada adı farklı yazılmış, ama yukarıda anılan Kuznetsov olmalı!]. Bu adamın etkinlikleri geniş ölçüde savaş malzemesi, cephane vb. satınalmaktan ibaretti; ama bu amaç için harcadığı para son derece sınırlıydı.

İstanbul'daki Bolşevikler, malî işlemlerinde [Voyvoda Caddesi'ndeki] Gürcistan Bankası'nı, ticarî amaçları için de Sentrossius'un İstanbul Şubesi'ni kullanmaktadırlar.

İmza Imbrie

Alınan telgraf

Dosyalama Dairesi : 1 Temmuz 1921

211, 29 Haziran 1921, Saat 18

Londra'dan aldığı emirler uyarınca, bu sabah İngiliz Polisi yerel Bolşevik misyonunun ileri gelen üyelerini tutukladı. 7 Mayıs tarih, saat 16, No. 152 telgrafıma bakın. Toplam yaklaşık 72 kişi tutuklandı.

Bu eylem muhtemelen, buradaki Bolşeviklerin Anadolu'daki Kemalist hareketiyle ilişkili olarak İstanbul'da bir Türk devrimi çıkartmak için yerel devrimci unsurlara para dağıttığına inanıldığı için yapılmıştır.

Bristol

No. 337 (Gün sayısı fotokopide okunamıyor) Temmuz 1921 (Dışişleri Bakanlığı Bölümlerine alınışı: 28 Temmuz)

Sayın Dışişleri Bakanı,

Ankara Hükûmeti nezdinde çalışmak üzere 10 Haziran'da Rusya'dan Samsun'a bir Bolşevik misyonunun geldiğini bildirmekle şeref duyarım. Bu heyetin gelişini haber veren yetkin bir gözlemci, bana bu grubun "yarısı hayli sevimsiz genç adamlar, yarısı da çok sarışın ve cıvıl cıvıl genç hanımlar olmak üzere" yaklaşık yirmi kişiden oluştuğunu söyledi.

Bu Bolşevik misyonunun siyasal nitelikli olduğu ve Anadolu'da propaganda yapmak için bir hayli altın ruble getirdiği bildiriliyor. Bu heyetin Ankara'ya gönderilmesinin özel sebeplerinden biri de, Rusların Milliyetçi Türklerle Bolşevikler arasında, geçen 16 Martta imzalanan anlaşmanın onaylanmasını hızlandırmak istemeleri olduğu anlaşılaktadır. (12 Nisan tarih ve 137 sayılı gönderime bakınız)

Gözlemcim misyon hakkında şu yorumu yapıyor:

"Hiç kimsenin, hatta Türklerin bile, bu Rus grubunu ciddiye aldıklarını düşünemiyorum. Çünkü bir eğlence gezisine benziyor; aralarından yalnız bir kişi deneyimli ve yetenekli duruyor (hiç kimse de onun adını bilmiyor), zeki görünüşlü, kırk yaşlarında, gözlüklü ve hasır şapkalı biri."

"Daha sonra, bu Bolşevik heyetinin kavgacı Mdivanni'nin yerine gelecek Moskova sefirinin maiyeti olduğu haber verildi. Sefirin kendisi grupla birlikte değil; çünkü Kars'ta 'Milliyetçilerle bir antlaşma imzalıyor'muş. Bu antlaşmanın, haberleri İstanbul'a ulaşan Moskova'daki yeni Ankara-Bolşevik antlaşması olduğunu sanırım."

İtaatli hizmetkârınız olmakla kesb-i şeref eylerim efendim,

(İmza) Mark Bristol

Donanma Tuğamirali

ABD Yüksek Komiseri

No: 362 21 Temmuz 1921

Sayın Dışişleri Bakanı,

29 Haziran 1921 tarih, 18 saat ve 211 sayılı telgrafıma gönderme yapmakla şeref duyarım. O raporuma şu ayrıntıları eklemek istiyorum:

İstanbul'daki önemli Bolşeviklerin tutuklanması Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz Generali Sir Charles Harrington tarafından yapılmıştır; fakat onun verdiği bu emir, Londra'dan kesin bir yetkilendirmeye dayanmamıştır. General Harrington, İstanbul'da yasa ve düzenden ve Müttefik askerlerinin güvenliğinden kendisinin sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğun gereklerini yerine getirirken, şehrin güvenliğini tehdit eden herhangi birini tutuklayabileceğini düşünmüştür.

Dolaylı olarak öğrendim ki, General Harrington'un hareketi, olayı duyar duymaz onu bundan "vazgeçirme"ye çalıştıkları anlaşılan İngiltere'deki siyasal yetkililerin bir ölçüde canlarının sıkılmasına neden olmuştur. Bolşevik Misyonunun tutuklanan 18 üyesinin 9'unun ertesi gün salıverildiğini ve Bolşevik Misyonundan elkonulan kağıtların birçoğunun iyice araştırılmadan geri verildiğini de öğrendim.

Bakanlık, 6 Temmuz tarihli *The London Times*'ta İstanbul'daki Bolşeviklerin tutuklanmasının Parlamento'da gensorulara yol açtığını okuyacaktır; ayrıca, bu olayın Bolşevik Hükûmeti tarafından resmî bir protesto konusu yapıldığını duydum. Bolşevik Misyonundan, tutuklandıkları bana haber verilenlerden bazılarının adlarını liste halinde ekliyorum. (aynı nezaket sözleri ve imza) Bristol

29 Haziran 1921'de İngiliz Askerî Yetkililerince Tutuklandıkları ya da Gözaltına Alındıkları Bildirilen İstanbul'daki Bolşevik Misyonu Üyeleri: Kuznetsov, Brook, Kollomeitzev, Golzman, Inber, Maklırov, Nekrasov, Bir Kadın, adı bilinmiyor. ☆

Osmanlılarda Serbest Ticaret Konusunda Bir Lâyıha

SERAP YILMAZ

Bu çalışmada "merkantilist" havasından çok, korunmasız "serbest ticaret"in zararları hakkında düşünmeye davet ediyor olması ile dikkati çeken bir lâyıha incelenecektir. Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde bulunan (Cevdet İktisat nr. 1005) ve üzerinde resmiyet kazandığına, işleme konulduğuna dair hiçbir iz taşımayan bu lâyıhanın, ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir.

"Dahili Ticaret"in konu edildiği bu raporun, Tanzimat'ın ilanından önce hazırlanmış olup, Balta Limanı Antlaşması ismiyle tanınan Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması ile ilgili olduğu kesindir. Büyük bir olasılıkla, 16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'nın arifesinde yazılmıştır.

"Serbest Ticaret" Karşısında Bir Osmanlı Bürokratı

Lâyiha yazılırken, Osmanlı Devleti "her bir nizâmat-ı hasenesini tecdîd ve teyîde sarf-ı himmed buyurmakta"dır. Ticaret alanında da bir düzenleme söz konusudur: Devlet, hem kendi halkı ve tüccarı, hem de dost devletlerin tüccarı için mümkün olabilecek her türlü kolaylığı getirecek bir düzenlemenin uygulanmağa konmasını istemektedir. Yeni düzenleme ile ticaret hacminin artacağı düşünülmektedir.

Lâyıhanın girişindeki bu bilgiden "Nizâm-ı Cedid" döneminde bulunulduğunu; Osmanlı Hükümetinin ülkenin üretici ve tüccarı ile birlikte Avrupa devletlerinin tüccarlarına da kolaylık getirecek "serbest ticaret"e geçmeğe çalıştığını; bu iktisadî devlet politikasından beklenilenin "ticaret hacmini artırması" olduğunu hemen anlıyoruz.

"*Lâyıha*'nın devlet işlerinin planlanması, bozuklukların düzeltilmesi, yeniliklerin gerçekleştirilmesi gibi önemli konulardaki görüşleri içeren bir tasarı veya rapor olduğunu hatırlarsak, incelediğimiz lâyıhanın yazarının çok önemli bir Osmanlı bürokratı olduğundan kuşku kalmaz. Lâyıhalar genellikle Padişaha sunuluyor idiyse de elimizdeki öyle değildir. Daha doğrusu önce Dışişleri Bakanlığından geçmiş olmalıdır.

Bu Osmanlı bürokratı *serbest ticarete* (veya ticaret özgürlüğüne), "Dış Ticarete" yönelik bu devlet politikasına tedbirle yaklaşmaktadır: Devlet ticaret işlerini kolaylaştırmak isterken "nizamât-ı mülkiyesine ve hazine-i amiresine" zarar vermemelidir.

Gümrükçü Bey Efendi'nin, dost devletlerin Osmanlı topraklarında iç ticareti (*ticaret-i dahiliye*) nasıl uygulamaları gerektiğine dair görüşü ile; daha önce Fransız tarifesiyle ilgili olarak görüşülen konuların yer aldığı evrakları gören yazar, kendinin bu konuda fikrini almak isteyen ve raporunu sunduğu üst makama, iç ticaretin kararlaştırıldığı şekliyle uygulanmağa başlanmasına izin verilmesini mümkün görmekte ise de, konunun çok önemli olduğunu düşünerek,

- Tarifeye, Gümrükçü Bey Efendi tarafından, hâlen mevcut olan ve ileride doğabilecek sakıncaların da giderilmesine yönelik, raporda dikkati çekilen konularda ilaveler yapılmasını,

- Mevcut konuların veya maddelerin genişletilmesini, istemektedir.

1838 Balta Limanı Antlaşmasının, Mart 1839'da uygulanması öngörülmüş ise de bunun ancak 9 Temmuz 1839'dan sonra gerçek-

leştiğini; Fransız tarifesinin 6 Nisan 1839 tarihinde imzalanmış olduğunu şimdilik hatırda tutalım.[1]

"Serbest Ticaret" iktisadî politikasına karşı, idarî sistemin ve Hazinenin "zarar görebileceği" endişesi ile, dikkatli olunması gerektiğini düşünen yazar, bu anlayış içinde raporunu şöyle tamamlamaktadır: Olası mümkün zararlardan, dost devletlerin iç ticareti nasıl yapmaları gerektiğini bildiren şartlar hazırlanırken, korunmak mümkün olacağından, görüşmelerin sürdürülmesi ve ilgili memurların bu meseleyi iyi bir karara bağlaması, ancak bundan sonra (anlaşmanın) sonuçlandırılması lâzımdır. Bu raporda ele alınan, düşünülen konular işin temelini teşkil ettiğinden Gümrükçü Bey Efendi'nin "iş bu dairenin tevsiine ve daha hayırlı maddelerin icrasına himmet eylemesi" uygun ve iyi olacaktır. Rapor "ma'lumât ve dirayetine havale kılınır" diyerek tamamlanmaktadır.

Dost devletlerin başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avusturya ve diğer Avrupa Devletleri; *Gümrükçü Bey Efendi*'nin, Balta Limanı Antlaşması görüşmeleri sırasında sonuna kadar direnen, gerek tekellerin kaldırılması gerekse gümrük vergisinin saptanmasında hiçbir zaman taviz vermek istemeyen Gümrük Emini Tahir Bey olduğu şüphesizdir.[2] Aslında raporun sadece giriş ve sonuç bölümlerinden, 1838 Balta Limanı Antlaşmasının arifesinde bulunulduğu, anlaşılmaktadır. Raporun tamamını okuyunca, 16 Ağustos 1838 de antlaşmanın imzalanmasından önce, yazıldığı konusunda şüphe kalmaz.

Rapor bütünüyle ele alınıp incelendiğinde *Tradisyonalizm* (gelenekçilik) ile *provizyonist* (iaşe) ve *fiskalist* (vergi) kaygıların sürdürülmekte olduğu görülür.

Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının son görüşmelerinin, Hâriciye nâzırı Reşid Paşa başkanlığında, Başvekâlet muavini M. Kâni Bey ve Hâriciye Müsteşarı Nuri Efendi'nin katılımlarıyla, gizli olarak yapıldığını biliyoruz.

Bu antlaşmanın 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanmasından önce yazıldığı kesin olan lâyihanın, tarihini ve yazarını, tam olarak saptamak zordur ancak bazı bilgiler ve ipuçlarının ışığı altında[3] yazar ve tarih konusunda birkaç öneri yapılabilir:

- Lâyıha, 1838 yılının ilk altı ayında (belki Mart/Nisan belki de Haziran/Temmuz'da) hazırlanmış olabilir:

- Yazar, belki *Meclis-i Zıraat ve Ticaret*'in bir üyesi olup, raporunu hâriciye müsteşarı Nuri Efendi'ye sunmuştur;

- 1838 yılında, önce hâriciye sonra dahiliye müsteşarı olarak görev yapan ve yine aynı yıl Londra'da sefir olan, *Beylikçi Sârim Efendi*, şu veya bu şekilde lâyıha ile ilgili olmalıdır.

Bu son öneri üzerinde durmakta yarar vardır. Yed-i vâhid kaldırılması görüşmelerine Sârim Efendi zamanında da devam edildiği bilinmektedir. Sârim Efendi ile Palmerston[4] arasındaki görüşmeler çerçevesinde ve Yed-i vâhid ile ilgili olarak, Sârim Efendi'nin israr ettiği konular ile lâyıhanın içeriği paralellik göstermektedir.[5] Sârim Efendi'nin iddiaları arasında, bir sene öncesine kadar ihracatı yasak olan zahire'nin II. Mahmud'un Rumeli'yi ziyareti sırasında serbest bırakıldığını hatırlatmış olması ilginçtir. Bu ziyaret Lütfi Tarihinde H. 1253 olayları arasında verilmektedir.[6] Ubicini'ye göre bu seyahatin zamanı 1837 ilkbaharı olarak saptanmış olup, Sultan altı hafta sonra İstanbul'a dönmüştür.[7] Sârim Efendi'nin iddiasına uygun olarak lâyıhada "bu esnada harice fûrûhtuna ruhsat verilen zehâîr" cümlesini görmek önemlidir. (bkz.lâyıha: sâbı'an)

Diğer önemli bir konu da Sârim Efendi'nin yine Palmerston ile yaptığı görüşmelerde "Osmanlı Memleketlerinde ticaret erbabına her türlü kolaylığın gösterildiği, bundan böyle de gösterilmekte devam edileceği, ancak, Mısır meselesi dolayısıyla bu nevi işlerin ikinci plânda kalması sebebiyle ilk halledilmesi gereken meselenin Mehmet Ali Paşa'yı durdurmak olduğunu" bildirmesine karşılık,[8] bizim incelemekte olduğumuz lâyıhada "Mısır meselesi" ne dair en ufak iz bulunmamasıdır.

Lâyıhada girişten sonra çeşitli konular, on madde halinde ele alınıp, ticaret alanında yeni düzenlemeye gidilirken bir başka deyişle "serbest ticarete" geçilirken dikkat edilmesi gereken noktalar belirtilmektedir. Hatırlanacağı gibi yazar, kendisine gönderilen görüş ve kararların, değerlendirmesini yapmaktadır. Burada, dikkat edilmesi gerekli noktaları, lâyıhadakı düzeniyle maddeler halinde tek tek incelemek yerine, sorunun daha iyi anlaşılması için, konularına göre, gerektiğinde bir iki maddeyi birleştirerek incelemeği yeğledik.

İç Ticaretin Sınırı

Raporda ilgililerin dikkati çekilen ilk konu, *ticaret-i dahiliye*'den ne anlaşılacağı ve bunun sınırları üzerinedir. Yazar (gördüğü belgede, "antlaşma taslağında") iç ticaretin kabaca Rumeli ve Anadolu ticareti diye adlandırılıyor olmasına karşıdır ve ona göre bu ifadenin açıklanması gerekir. Anadolu ve Rumeli'deki üretim bölgeleri ve her bölgede yetişen ürünler bilindiğinden, görüşmeler yapılarak, Avrupalıların ülkenin iç ticaretindeki etkinlikleriyle ilgili olarak, a) ticaret bölgelerinin adları b) ticaret mallarının hangi iskelelerden gönderileceğinin, yani ihraç limanlarının, saptanması gereklidir (bkz.lâyıha: evvelâ). Ayrıca "Anadolu sevâhilinin ekseri mahalli gemi yanaşır yerler olduğundan tahsîs olunacak iskelelerden maada o makûle sevâhile emvâl-i ticaret nakl olunmayacağına yalnız kefâlet-i lafziye kifâyet etmeyeceğinden bu dahî bir râbıtai kaviyyeye bend olunması" icap etmektedir (bkz.

lâyıha: sâlisen). Görüldüğü gibi yazar kaçakcılığa karşı önlem alınmasını gerekli bulmakta, daha da önemlisi bunun sözlü olarak değil yazılı olarak belirtilmesini (antlaşmaya) bu konuda bir bend konmasını istemektedir. Bunun antlaşmadan çok târifeyi ilgilendiren bir madde olacağı açıktır. Burada, Osmanlı Hükümeti'nin, dört sene süren görüşmelerden sonra imzalanabilen Balta Limanı Antlaşmasının, bazı cümlelerinin açık anlamları altında gizlenen bir takım ifadeler nedeniyle, uğranılan zararı daha sonra farkettiğinde, Antlaşmanın düzeltilmesi konusunda gerekli girişimi yaptığını ama sonuç alamadığını hatırlatırız.[9]

Ticaret bölgelerinin adları konusuna dönersek Balta Limanı Antlaşmasının altıncı maddesinde, antlaşma şartlarının bütün Osmanlı ülkelerinde uygulanacağı belirtilip; vilayet adları tek tek belirtilmeksizin Avrupa ve Asya kıt'aları'ndaki memleketler denirken, Mısır isminin açıkça yazılmış olması ilginçtir.[10]

İhraç limanlarının saptanması konusuna ilişkin olarak, Balta Limanı Antlaşmasının yedinci maddesinde mahsulat-ı mezkûrenin nakli için münâsib olan iskelelerin "tahsisi"nin kararlaştırılacağı yazılıdır. Bu konu çok önemli bir konu olup, târife görüşmeleri sırasında üzerinde çok durulmuş, ancak yine de, târife tamamlanmış olmasına rağmen, Balta Limanı Antlaşmasının uygulanmasını geciktirmeye yetmiştir. Açıklamak gerekirse 23 Nisan 1839'da tamamlanan ve taraflar arasında imzalanan târifenin Türkçe örneğinde, önemli ürünlere ait ihraç limanları belirtilmiş ancak, İngilizler bu kısmı târifeye ilâve etmekten çekinip, henüz kesin anlaşmaya varılmamış olduğunu bildirmişlerdir. Aslında hiçbir ürün için ihraç limanı saptanmasını istemezler. İhraç meselesi konusunda üzerinde en çok tartışılan ürün Bursa ipeğidir. Bu konuyla ilgili son görüşmelere bakıldığında, Osmanlı Hükümetinin kontrolü sağlayabilmek için az sayıda liman tayini ve hangi malların hangi iskelelerden ihraç edileceğinin târifede saptanmasını isterken, (elimizdeki lâyıha da yazarın aynı dileği olduğunu hatırlayalım), karşı taraf İngilizler, gümrük olan her iskelenin isminin verilmesini ve *tüccarların* herhangi bir malı, istedikleri limandan ihraç etmekte *serbest olduklarının* belirtilmesini istedikleri görülür. Sonunda Gümrük Emini Tahir Bey'in direnci kırılmış olmalı ki, İngilizler, Antlaşmanın 7. ve 4. maddelerinden bazı cümleleri hatırlatarak, ipeği hem İstanbul hem de İzmir'e sevk etme imkanını elde ederler. 9 Tenmuz 1839'da taraflar arasında değiştirilen târifede, Osmanlı mallarının ihraç edileceği iskeleler, İngilizleri avantajlı kılacak şekilde, saptanır.[11]

Üretici ve Ticaret Hukuku

Avrupalı tüccarların iç ticaretteki etkinlikleri ile ilişkili olarak, ticaret bölgelerinin adları ve hangi malların hangi iskelelerden gönderileceğinin yazılı olarak belirlenmesini isteyen yazar, Osmanlı üreticisini yakından ilgilendiren bir konuyu da ele alır. Lâyıhanın girişindeki, Devletin her türlü kolaylığı getirmek istediği "kendü tüccar ve tebaası" arasında, şüphesiz üreticiler de söz konusudur.

Yazar bu konuda, Avrupalı tüccarların iç ticaret bahanesi ile köy ve kentlerde ikâmet etmek, mülk ve toprak sahibi olmak gibi "anlaşmalara ve şeriata" aykırı harekette bulunmamaları gerektiğini hatırlatmakta; Avrupalı tüccarların, peşin para verip veresiye mal alımı uygulamasına yani *selem* yolu ile ürün alışlarına, sakıncaları nedeniyle, karşı çıkmakta; en azından bu uygulamaya sınır getirilmesinin gerektiğini anlatmaktadır.

Bu tüccarların üretimin ne olacağı ve üreticinin durumu hakkında gerekli ön araştırmayı yapmadan selem yolunu uygulamaları halinde, sürtüşmelerin çıktığı; üreticilerin tüccara, peşin olarak alınan para (avans) ölçüsünde ürün veremeyip, borçlu kaldıkları; çaresiz borca karşılık tüccara elindeki mal ve toprağı teklif ettikleri duyulmakta ve bilinmektedir diyen yazar bu konuda şöyle bir sınırlama getirilmesini önermektedir:

- Selem yolu ile ürün alımlarında, alıcı ve satıcı, tohum ve ekin durumuna bakarak ürünün miktarı hakkında, önce bir fikir oluşturmalı;

- Tüccar (alıcı) böylece tahmin edilen ürünün en fazla yarısı kadar olacak şekilde üreticiye para (avans) vermeli; üretici (satıcı) ancak bu miktar parayı kabul etmelidir. Alıcı (Avrupalı tüccar) ve satıcı (Osmanlı üretici) satışa esas olanın ürünün yarısı olduğunu unutmamalı, bundan fazlasını ne alıcı teklif, ne satıcı kabul etmelidir.

- Aksine davranacak olanların davalarına bakılmayacağının, borcun mal ve toprak ile ödenmesiyle, yalnız anlaşmanın çiğnenmiş olmayıp, ülkenin idarî düzeninine de karşı gelinmiş olunacağından, böyle bir duruma asla izin verilmemesi gerekmektedir.

- Selem yolu ile ticaret yapacak tüccarın, şehir ve kasabalarda ancak geçici ve kiracı olarak oturabileceklerinin bilinmesi,

- *Devletin*, tüccarların selem yolunu önerildiği şekliyle uygulamaları gerektiği konusunda, *kendisine güvence verilmesini istemesi*,

- Selem uygulaması nedeniyle doğacak devlet davalarında davanın gümrüğe havale edilip, tüccar ile ne şekilde anlaşmış ise, davanın bu esas üzerinde sürdürülmesi, doğru olacaktır (bkz. lâyıha: *tâsıan*)

Selem yolu ile ticarete, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının uygulanmağa başlanmasından sonra da (9 Temmuz 1839 sonrası) devam edilmiş "pekçok ahalî medyûn ve tarlasını ve hayvanlarını satmak ve gûnâgûn sıkılmak misullu halât" vukuubulmuştur.

Selem yolu uygulaması tam olarak nasıl başlamış ve nasıl bir gelişme göstermiştir? Osmanlı topraklarının ürünü üzerine Avrupalı tüccarın tekeli ne kadar söz konusu edilebilir? Osmanlı üreticisi gerçekten bu uygulama ile çok mu zarar görmüştür? Bu sorulara verilecek cevapların Türk iktisat tarihini hayli aydınlatacağını düşünüyoruz. Özellikle araştırmalar uzun dönemleri kapsayacak şekilde yapılırsa.

Tüccarlar

Lâyıhanın yazarının tüccarlar meselesine değinmemesi tabii ki mümkün değildir.

O güne kadar iç ticaretin izin üzerine; yapılacak yolculuklarda ticaret *emr-i şerifi* alınarak; dost devletlerin tüccarlarının, Osmanlı reayasından dost ve adamları ile, yapılmakta olduğunu hatırlatan yazar, bunun aynı şekilde sürdürülebileceğini düşünmektedir. Ancak ilgililerin dikkatini iç ticarete karışan tüccarlara ilişik birkaç noktaya çekmeden edemez.

Anadolu ve Rumeli'de belli bölgelere gidecek Avrupalı tüccarların ve aynı yerlere gönderilecek dost ve adamlarının *mazbut* kişiler olması; Avrupalı tüccarların, düzeni bozucu bir durum yaratmaması için, ticaretten anlamayan *serseri* ve *uygunsuz* adamlarını iç ticarete sokmamaları; sağlam ve deneyimli kişiler kullanmalarının gerektiğini düşünmekte ve şu öneriyi getirmektedir:

Avrupalı tüccarların, alışveriş yaptıkları reayayı *müste'min* mesleğine özendirecek davranışlardan uzak durmaları temin edilip; bunların yine eskisi gibi yol emr-i şerifi alıp onunla yola çıkmaları sağlanmalıdır

(bkz. lâyıha: *sâniyen*)

Vergi ve Gümrük Gelirleri

Yazara göre, ticaretle ilgili çeşitli vergi ve gümrük gelirlerinin Devletin doğal hakkı olduğu gibi; bunların tam olarak toplanabilmesi için gereken çareye başvurması Devletin doğal hakkı olduğundan, bu konuda her türlü teminatın istenmesi yerinde olacaktır

(bkz. lâyıha: sâlisen)

Bu konu ile ilgili önerileri şunlardır:

- Anlaşmalar gereği *himâyet ve siyânet* maddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde geçerli ve uygulanmakta olup, devlet memurları yeni düzenleme ile iç ticaret hakkında da devletin haklarını koruyacak ve ticaretle uğraşanlardan her türlü vergiyi tahsil edeceklerdir. Ancak halkın ticaret konusunda bilgisiz olması nedeniyle icab eden yerlerde de ticaret kurallarını bilen örneğin *hayriye ve Avrupa tüccarları* veya uygun kişiler arasından seçilerek atanacak olan bir devlet memurunun bulunması ile gümrük ve diğer vergilerin toplanması teminat altına alınabilir.

- Önemi nedeniyle iç ticarette gelişigüzel herhangi bir tüccar faaliyette bulunmayıp, bu etkinlik itibarlı tüccarlarla sınırlandırılmış olacağına, bu tüccarların ikâmet merkezlerinin İstanbul, İzmir ve Selânik gibi iskelelerde olması lâzım geleceğine göre; bugüne kadar *konsolosluk ikâmesi* istenmediği gibi, bundan böyle de istenmeden, ticaret nerelerde yapılıyor ise himayet ve siyanet maddesinin oralardaki devlet memurlarının sorumluluğuna verilmesi

(bkz. lâyıha: râbıan)

- Bu devlet memurunun halk (üretici) ile tüccar arasında yapılacak kontrat veya mukavele senetlerinden haberdar olması; ilerde taraflar arasında bir anlaşmazlık doğduğunda, halkın itiraz etmesine meydan vermemek üzere, senedi kendisinin de mühürlemesi; yansız bir şekilde, her iki taraf içinde kolaylıklar getirecek şekilde çareler bulmak üzere görüşmeler yapılarak konunun Gümrükçü Bey Efendi ile gümrük memurları arasında görüşülmesi

(bkz. lâyıha: hâmisen)

- Bu devlet memurunun gümrük ve diğer vergilerin toplanmasını nasıl teminat alabileceği konusuna gelince,

• Ticaret mallarının Anadolu'dan İstanbul'a veya İzmir'e, Rumeli'den Selânik'e nakledilmesi durumunda,

• gümrük ve vergilerin mutlaka adı geçen (İzmir, İstanbul, Selânik) iskeleler de ödenmesi gerekir ise de,

• eğer bu üç iskeleden başka diğer kıyılara da ticaret malı nakli söz konusu olduğunda, yukarıda bahsedilen devlet ticaret memuru malların cinsini, miktarını ve bu üç limandan hangisine nakl edilmek istendiğini içeren *tezkere* vermesi;

• ve iskelelerde bu tezkereye göre gümrük alınması

• eğer ticaret memurunun hazırladığı tezkere de gideceği yer İzmir yazıldığı halde, başka bir iskeleye mal indirilir ve tezkiresiz eşya kaçırılır ise, ticaret memurları tarafından bu eşyalar ellerinden alınıp muhafaza edilmeli

- bahsedilen ticaret memurunun gümrüklere nezaret etme konusunda emniyet sağlayacağının ve bu emniyet maddesinin de etraflıca belirtilmesi

(bkz. lâyıha: sâdisen)

- iç ticaret hakkında düşünce ve önerileri görülen yazar dış ticaretle ilgili olarak şöyle demektedir: "Ticaret-i hâriciyenin dahi reayayı Frenk'e mecburiyetlerini ve bervech-i serbestiyet ahz ve reayayı müste'min mesleğine idhale teşvik misüllü hareketten mücânebet eyleyüb el-yevm olageldiği vechle yol emr-i şerifi alup anınla seyr ve hareket eylemesi"

(bkz. lâyıha: *âşiren*)

-Lâyıhanın yazarı, o güne değin uygulanmakta olan, ancak hem tüccar hem de devlet açısından pratik olmayışı nedeniyle (burada gümrük, ihtisâb ve damga vs. isimler altında alınmakta olan vergilerin mükellefler açısından herbirinin tek tek ödeme güçlüğü, devlet için toplanması açısından fazla memur gerektiriyor olması

hatırlatılmaktadır) vergi rejiminin değiştirilerek, tüm vergilerin toplamı kadar, uygun bir miktarda ve tek bir vergi düzenine geçilmesi tasarısını "bu suret tahsilâ-ı umur-u ticaretden màdûd bulunmuş" olduğu için olumlu karşılamakta ve bu şekilde uygulanmasına bırakılmasında sakınca görmemektedir

(bkz. lâyıha: *âşiren*)

Balta limanı Ticaret Antlaşmasına göre İngiliz tüccarlarının % 3 dışında şimdiye kadar çeşitli isimler altında alınmakta olan iç ticaret resimlerinin hepsinin yerine geçmek üzere ihracatta % 9, idhalatta ise % 2 ödenmesi kabul edilmiş; böylece ihraç mallarına ödenecek resim % 12; idhal mallarına % 5 olacak şekilde saptanmış olduğunu hatırlayalım.

Provizyonist İlke ve Tekel

Lâyıhada ele alınan bir başka konu provizyonizm ilkesine ilişkindir. Yazar, iç ticaretin, başkent halkının ihtiyacından fazlası için konu edildiğini belirttikten sonra asıl konuya girmekte ve düşüncesini bildirmektedir:

- Özellikle zeytinyağı, afyon (ticareti özel izne bağlı olan) ve zâhireler (şu sıralarda ihracatına izin verilmiş olan) açısından, İstanbul'un ihtiyacının eksiksiz olarak sağlanmasından sonra kalanın alışverişinin yapılması kabul edilebilir.

- Bu maddelerin dışında kalanlar içinde aynı şey sözkonusudur. İstanbul için ayrılan kısma mutlaka dikkat edilmelidir

(bkz. lâyıha: *sâbıan*)

1838 Balta Limanı Antlaşmasına dönersek, bunun ikinci maddesinin[13] en önemli maddelerden biri olduğunu ve İngiliz tüccar ve hizmetkârlarının her cins malın alım ve satım hakkına sahip olabileceklerini görüyoruz. Çünkü, a) önceki antlaşmalarda bulunan ihraç yasakları b) ziraî vs. maddeler üzerine konan her türlü Yed-i vâhid c) satın alınan bir malın bir yerden diğer yere nakli için "tezkere istemi yöntemi kaldırılmıştır.[14]

Perâkende Ticaret

Perâkende ticaretin lâyıhada nasıl ele alındığına geçmeden önce, Osmanlı İmparatorluğunda dış ticareti gerçekleştiren Avrupalı tüccarların (müstemin tüccar) İmparatorluğun iç ticaretine de yönelmeğe başladıklarında yerli esnaf tarafından imal edilen eşyanın az bir kârla ticaretini yapan, bu nedenle tüccardan çok esnafın bir kolu sayılabilecek müslim ve reaya tüccarının da dış ticarete yönelmeğe başladıklarını hatırlıyalım. Ayrıca Balta Lamanı Antlaşmasının örnekleri (müsvette İngilizce, temiz İngilizce ve Çeviri Türkçe) arasındaki farkı da.

Aslında Balta Limanı Antlaşması'nda "perâkende ticaret" yapabilme hakkı, örneğin Yed-i vâhid sisteminin kaldırılmasında olduğu açıkça yazılamamış, bir takım "diplomatik" oyunlar oynanmıştır.

Lâyıha'nın yazarı sanki herşeyi daha önceden sezmişcesine raporunda şöyle yazmaktadır: iç ticaret ile esnaflık düzeni çok farklı şeylerdir. Avrupalı dost devletlerin tüccarlarına her ne kadar iç ticaret yapma hakkı tanınıyor ise de, bunların, müslim ve reâya tüccarlarının (yerli tüccarların) gerçekleştirmekte olduğu ve Osmanlı Devleti'ne ait olan "esnaflık ticaretine ve dirhem ve terâzi ve arşun ile erzak ve eşya fürulıtuna" başlamasına kesinlikle izin verilmemelidir

(bkz. lâyıha: *sâminen*)

Sonuçta Balta Limanı Antlaşması'nın üçüncü maddesiyle[15] İngiliz tüccarlar, yerli tüccarlarla, hatta onların en çok imtiyazlı olanlarıyla aynı haklara kavuşurlar.[16]

İngilizlerin perâkende ticaret hakkını hile ile elde ettilerinin bizzat bir İngiliz konsolosu tarafından ifade edilmiş olması ilginçtir. Bu diplomat, Türklerin ticaret serbestisi verirken perâkende değil toptan ticareti anlatmak istemiş olduklarını; Balta Limanı Antlaşmasından yararlanma ve bu Antlaşmanın uygulanış şeklini beğenmediğini itirâf etmiştir.[17]

Osmanlı Hükümeti'ne gelince, yabancıların perâkende ticaretle ilgilenmeleri karşısında tepki göstermediği söylenemez: Henüz kapitülasyonların yürürlükte olduğu 1834 yılında, İstanbul'da kahve ticaretiyle ilgili olarak Avrupalı tüccarların perâkende ticarete el atması üzerine, bunun yalnız yerli tüccarın etkinlik alanı olduğuna dair emir vermiş; Antlaşmanın uygulanmağa başlamasından sonra yine perâkende kahve ticareti ile ilgili, ancak bu kez Kütahya'da yaşanan bir olay üzerine (Kasım 1839) gereken uyarıyı yapmış; Gün geçtikçe işin ciddileşmesi, bu alandaki etkinliğin boyutunun büyümesi üzerine, bir taraftan İstanbul diğer taraftan Londra kanalıyla İngilizlerle temasa geçerek, Antlaşmanın İngilizce örneğindeki "her nevi ticaret" ifadesinin yanlışlıkla yazılmış olup, bunun düzeltilmesi için girişimlerde bulunmuş; 1841-42'lerde dahi bu yolda girişimlerini sürdürerek tüccarlıkla esnaflığın farklı şeyler olduğunu, iç ticarette "en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar" demenin, perâkendeci esnaf gibi ticaret yapacak tüccar demek olmadığını anlatmağa çalışmıştır.

Ancak bütün bunlar boşunadır. İngilizler her ne olursa olsun elde ettikleri bu kârlı ticaretten vazgeçmezler.[18]

Sonuç

Bir Osmanlı bürokratının, Balta Limanı Antlaşması arifesinde, bu antlaşmayla ilgili olarak, 1838 yılında hazırlamış olduğunu düşündüğümüz *lâyıha*'sından, *Osmanlı iktisadî dünya görüşünün* oturduğu "sacayağı"nın, *tradisyonalizm* (gelenekçilik), *provizyonizm* (iaşe) ve *fiskalizm* (vergi) ilkelerinden oluştuğu bir kez daha anlaşılmaktadır.[19]

Avrupalıların, Osmanlı Devleti'nde *iç ticareti* nasıl yapmaları gerektiği konusunda, *lâyıha*'da be-

irtilen *görüş*, Balta Limanı Antlaşması'nın *ruhuna ve şartlarına* uymamaktadır. Bu durumda, Osmanlı Hükümeti, ya *görüşü* farklı olduğu için bu Antlaşmayı imzalamış, ya da lâyıha'daki *görüşü* paylaşıyor olmasına rağmen Antlaşmayı imzalamak durumunda kalmış olmalıdır. Daha çok son olasılık doğru gibi görünüyor ise de Antlaşma görüşmelerinin dört yıl sürdüğünü ve arşivlerde bu döneme ait pek çok belgenin var olduğunu hatırlayarak, tek bir belgeye ve bunun çerçevesinde yapılan bir çalışmanın bıraktığı izlenime dayanarak, bu konuda ısrar edilemiyeceği açıktır. Kaldı ki bizim belgemizin üzerinde işleme konulduğuna dair tek bir iz yoktur.

Lâyıha'yı hazırlayan Osmanlı bürokratının "ileriyi gören" bir devlet adamı olduğu düşünülebilir. En azından, Avrupa'nın diplomasi alanında ne denli deneyimli olduğunu daha doğrusu ne denli *inceliklerinden* yararlandığını biliyormuşcasına, önemli gördüğü konularda "... yalnız kefâlet-i lâfziye kifâyet etmeyeceğinden bu dahî bir râbıta-ı kavîyyeye bend olunması" veya "...memur-ı merkûmun nezâreti rüsûmât hususunda mucib-i emniyet olacağından bu emniyet maddesi dahî bi'l-etrâf söyleşilmesi" diyebilmektedir.

Bütün bunların ötesinde, lâyıhanın en önemli yanı, Sanayi Devrimi'nin ilk on yıllarında, Osmanlı Devleti'nin, *Dünya Ekonomik İşbölümü*'nde hangi noktada bulunduğuna dair fikir vermesidir. Lâyıhayı hazırlayan ve daha çok merkantil (korumacı) *iktisadî görüşe* sahip olduğunu düşündüğümüz bu Osmanlı bürokratı, Osmanlı Devleti'nin "nizamât-ı mülkiyesine ve hazine-i âmiresine" dokunmamak üzere *serbest ticaret*'e geçebileceğini *şart koşmakla* beraber, *ürünün yarısının* daha tarlada iken tüccarlara (Avrupalı veya yerli) satılmasını (*Selem yolu*) kabul edebilmektedir. Osmanlı iktisat tarihi açısından aynı derecede önemli bir nokta da, bu bürokratın selem yolu ile alım-satımda, önce tarladaki ürünün miktarının tohum veya ekin durumuna bakılarak, tahmin üzerine saptanmasını istiyor olmasıdır. Yazar bu önerisini tam olarak şöyle yapmaktadır: "...ba'd-ezin böyle selem sureti vukuunda alan veren meydanda olan mezru'âta nazar ve nihayet sırf bahasına kadar alunub verilerek..."[20]

Bu çalışma süresinde, bizi uzun süredir meşgul eden bazı konuların, daha belirli düşünceler haline gelmiş olduğunu ayrıca belirtmek isteriz. Bunları, daha emin olduktan sonra ve Balta Limanı Antlaşmasına yapılan değerlendirmelerin kritiği ile birlikte, etraflıca, bir başka çalışmada belirtmeyi tasarlıyoruz. Ancak yine de burada, genel çizgileriyle de olsa, bu düşüncelerden söz etmeden geçemiyoruz.

Osmanlı Devleti'nin "köprü ülke" niteliğinin, dar bir çerçevede, yalnız "iyi bir miras" veya "avantaj" olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağını belirtmekle başlamak istemekteyiz.

Bu "köprü ülke olma" niteliği Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir ekonomik politika izlemesini engellemiş, Devlet, Kapitülâsyonlara sadık kalıyorum derken, (*istesin veya istemesin*; farkından olsun veya olmasın; *Merkez* değil *Taşra* etkinliğiyle sürdürülüyor olsun) kendin, daha 18. yüzyılda "serbest ticaret" veya bir anlamda "liberal düzen" in içinde *bulmuş olabilir.*

Osmanlı İmparatorluğu'nun daha 18. yüzyılda *liberal düzen* içinde Dünya ekonomisi ile bütünleşmiş olabileceği düşüncesi doğru ise, Tanzimat, Osmanlı Devletinde, mevcut liberal düzen içinde ilk kez *Merkez* ve *Taşra*'nın birlikte, bir *bütün* halinde yer aldığı; ekonomik sistemin kısmen organize edilmeğe başlandığı; daha çok *merkez* isteği doğrultusunda uygulandığı bir dönem olarak değerlendirilebilecektir.

Nihayet bütün buraya kadar söylenilenlerde büyük bir yanılgı söz konusu değilse, *Tanzimat*'ın, *Balta Limanı Antlaşması*'nın, *Senedi İttifak*'ın ve *Ayanlık Kurumu*'nun yeniden, belki de birlikte incelenmesi gerekecektir.

Belki çok ileri girmiş olacağız ama en iyisi, Osmanlı Tarihi'nin ancak bu kez ekonomik ve sosyal tarih açısından ele alınarak, yeniden yazılmasıdır. Kapitülasyonlar ve Balta Limanı Antlaşması'nın varlığı, daha geniş kapsamda Ülkenin "köprü ülke" niteliği nedeniyle, Avrupa tarihi her zaman gözönünde bulundurulmalı, özellikle 18. yüzyılda Fransa, 19. yüzyılda İngiltere'nin dış ticaret politikaları dikkatle izlenmeli; çalışmalarda ele alınan konular uzun dönemlerde olmalıdır.[21]

Yeni Dünya'nın Keşfinden Cumhuriyet'e Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi'ni, özellikle 18. yüzyıl atlanmadan, bir bütün olarak yazmada, işin siyasal yanının daha önce ortaya konmuş yani hazır olması, cesaret vericidir.

Son olarak, hatırlanırsa Braudel bir çalışmasında, kabaca çevirirsek "Hangisi olursa olsun, bir toplum karmaşıklığını, anlaşılmazlığını, bizzat kendi geçmişinden alır. Bir toplumun, bazı kesimlerinin bir kaç kez değişmesi ile, farklılaştığı şüphesiz doğrudur. Hatta bazen toplumun bir kesimi tamamen değişebilir de. Ancak toplum, belli başlı yapısal özelliklerini koruyarak farklılaşmakta ve sonuçta kendine benzeyerek değişmekte ve gelişmektedir" der.[22]

Bu sosyolojik gerçeği kısaca "biz bize benzeriz" ifadesiyle formüle eden Şerif Mardin ise bir toplumun kalıcı, yapısal özelliklerini, kısaca toplumsal "kod" şeklinde adlandırır.[23]

İşin iktisatla ilgili yanı düşünülecek olursa, yukarıda sözünü ettiğimiz "sacayağı"nın fiskalizm ilkesinin, en sağlamı olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle "vergi, özellikle gümrük rejimi" Osmanlı Devleti'nin toplumsal "kod"larından biri olmalıdır. Bu konunun 1600-1923 arası, uzun dönemde, izlenmesinin ilginç olacağını ve

böyle bir çalışma'nın, bir yandan az gelişmişlik, öte yandan ticari imkanlardan uzun süre gerektiği gibi yararlanılıp yararlanılamadığı sorununa, cevap verebileceğini sanıyoruz. Cumhuriyet Dönemi için de, aynı şeyin düşünülüp düşünülemeyeceğini ise okurlara bırakıyoruz. ☆

1 Türk-Fransız Ticaret Antlaşması'nın tam metni için bkz: Yusuf Kemal Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti", *Tanzimat* I, MEB 1940, s.304-305 arasına konmuş 12 sayfada; Bu Fransız târifesini henüz "Düvel-i Ecnebiyye Defterleri"ne bakıp göremedik. Ancak 1850'de uygulanmağa başlanan Fransız (İsviçre) gümrük tarifesinden seçilmiş örnekler Y. Tengirşenk'te mevcuttur. (*a.g.e.*, 320. sayfadan sonra).

2 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisâdî Münasebetleri I* (1580-1838), Ankara 1974 [Bundan böyle: *Osm-İng*, I) s. 107.

3 Bunları şöyle sıralamak mümkündür: 1. Balta Limanı Antlaşması'nın, Urquhart tarafından 1836 ilkbaharında hazırlanan ve İngiliz Dışişleri'nce gözden geçirilerek Palmerson'a gönderilen (ve halen İngiliz Devlet Arşivinde bir örneği bulunması gereken) ilk taslağı ve tamamlayıcı olarak iki talimat üzerindeki görüşmeler 1736 yılı sonuna rastlar (Mübahat Kütükoğlu, Osm-İng.,I,s.92-93) 2) Fransız delegeleri 1837 yılında (Nisan sonu Mayıs başı olabilir) târifenin ilkeleri ve detayı hakkında Gümrük Emini Tahir Bey ile görüşmelerde bulunur. Hatta dış ticarete ait teklif edilen değişiklikler üzerindeki tartışmalardan sonra, mal fiyatlarının saptanmasında anlaşmaya varıp, İngilizleri de kendileri gibi harekete geçmeğe teşvik ederler (Aynı eser. s. 98). 3) Mayıs 1837'dan itibaren İngilizler târife düzenlenmesi için İstanbuldaki diğer devlet temsilcileri ile temasa geçerler (Aynı eser s. 100) 4) İngiliz ve Fransız delegeleriyle târife esasları üzerindeki görüşmelere 1838 yılında da devam edilmiştir (Aynı eser s. 100). 5) Mart 1838'de Türk Dışişleri'nin Tahir Bey'e, diğer devletlerin delegeleri ile târife görüşmeleri için yetki verilmiştir (Aynı eser s. 100). 6) İngilizler dokuz madde içeren antlaşma taslağını (müsvette örnek) Bâbıâli'ye Haziran 1838'de gönderildiğinde (s.103). Osmanlıların isteği üzerine tasarıdaki bazı maddelerin zararlı bulunarak değiştirilip yerlerine ilerde gümrükler için faydalı olabileceği düşünülen maddeler ilâve edilmiştir (s.103) 7) Fransız târifesi ancak 6 Nisan 1839'da imzalanabilmiştir (s. 115).

4 İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerstone, "Çarlık Rusyası"nın tehditleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Ticaret Antlaşması'nın imzalanması için çaba harcamış ve bu konuda David Urquhart'la (1830'ların başından 1837'ye kadar İngiliz Elçiliği'nde başkâtip olarak vazife görmüş ve Balta Limanı Antlaşması'nın bütün hazırlık aşamalarında önemli rol oynayan diplomat) çatışmıştır. Palmerstone Osmanlı Devleti için meşruti bir rejimin henüz erken olduğunu, öncelikle devletin bazı alanlarda güçlendirilmesi gerektiğini savunuyor ve iktisadî gelişme için girişilmesi gereken reformlara başlamak için malî sistemin güçlendirilmesini savunuyordu" (Şerif Mardin, "Tanzimattan Cumhuriyet'e İktisadî Düşünce'nin Gelişmesi (1838-1918); *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, s.621).

5 Londra Sefiri Sârım Efendi'nin 19 Mayıs 1838/23 Safer 1254 tarihli tahrîratı: Hatt-ı Hümâyun, Nr 37506-A, Mübahat Kütükoğlu'dan naklen (*Osm-İng.*, I s.90); Sârim Efendi'nin Gümrük Eminliği ve Mâliye Nâzırlığı için ayrıca bkz: Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II, s.71,92.

6 *Lütfi Tarihi* V, İstanbul 1302 s.89.

7 A.du Velay, *Essaie sur l'histoire financière de la Turquie*, Paris 1903, s.76-79.

8 Bkz. not 5

9 Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II, s.115.

10 Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II, s.111.

11 Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, I, s.15; *a.g.e.*, II s.20-21.

12 Bu ilke hakkında bk. Mehmet Genç "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri" Sosyoloji Dergisi, 3/1 (1988-1989), s.179.;

13 Aslında bu madde 3. ve 4. maddelerle birlikte, Antlaşma tasarısının dördüncü maddesinde yer almakta idi (Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II, s.5).

14 1838 Haziranında, Bâbıâlî'nin Yed-i Vahid sisteminin zararlı olduğuna inanmış göründüğü veya inandırılmış olduğu sırada, ileri sürüldüğü gibi "Nasıl olsa Tanzimat'ı Hayriyye'nin ilânından sonra reâya için zararlı olan bu usûlün de kaldırılması icap edeceği" düşüncesi varmı idi, ne kadar paylaşılıyordu bilmiyoruz. (Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, I, s.103) Ancak İngilizlerin 1835 yılından beri Bâbıâlî'yi Yed-i vâhid'in kaldırılması için etkilemeğe başladıkları mâlumdur. (Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II s.95).

15 *Mecmua-i Muâhedat I* İstanbul, 1294, s.173-174.

16 İngiliz tüccarları veya onların kullandıkları adamlardan birinin Osmanlı toprakları dahilinde, alıp satacakları yerli ürün sözkonusu olduğunda, onlardan tahsil edilmesi gereken vergiler, bu konuda en çok imtiyaz sahibi olan yerli tüccarın vereceği miktar ile aynı olacaktı.

17 Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II s.44-45.

18 Mübahat Kütükoğlu, *Osm-İng.*, II s.45.

19 Bu ilkeler hakkında, daha önce belirttiğimiz çalışması'nın dışında, Mehmet Genç'in bir diğer çalışması daha vardır. Yazar burada Osmanlı ekonomik ve sosyal tarih çalışmalarının günden güne artıyor olmasının sevindirici olduğunu belirttikten sonra, sözü edilen alanda, yeni verilerle zenginleşen bilgi stokunun eski problemlerin bir kısmını çözmeğe yardımcı olurken, öte yandan da yeni problemler yarattığına dikkati çekmeden edemiyor. Devlet ile ekonomi arasındaki ilişkilerde karşılaşılan ve çetinleşen problemlerin başında, Osmanlıların dış ticaret karşısındaki tavırlarının geldiğini düşünen yazar çalışmasının ilk satırlarında bu görüşü şöyle açmaktadır: "Osmanlı Devleti'nin oldukça sıkı ilişki içinde bulunduğu Avrupa ülkelerinde, ilk belirtileri modern zamanların başında ortaya çıkan ve merkantilist dönemde zirveleşerek günümüze kadar değişik şekil ve uygulamalar içinde sürdürülmekte olan korumacı iktisat politikalarının tam tersi bir politika izleyerek yüzyıllar boyunca bunda direnmiş olması, anlaşılması zor problemlerin belki en de en ilginç olanıdır...". Kendisine tamamen katılıyoruz ("Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi" isimli bu çalışmayı İstanbul'da, Marmara Üniversitesi tarafından düzenlenen V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi'nde (21-25 Ağustos 1989) Mehmet Genç'ten bizzat dinlemiştik. Yazarın, bu çalışmasının bir örneğini genç arkadaşlarımızdan Araştırma Görevlisi Fikret Yılmaz'a (E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü) vermiş olması nedeniyle, daha basılmadan önce, metin olarak da görme şansımız olmuştur).

20 Burada "17 ve 18. yüzyıllarda Anadolu'da nüfus, tarımsal üretim ve zanaatlar üretimiyle iç ve dış ticaret hacmi'nin ne gibi dalgalanmalar gösterdiği konusunda pek az şey" bilindiğini hatırlatalım. Şevket Pamuk (*100 soruda*.., s.162).

21 "... bu liberal yapı kısmen kapitülasyonların zorlamasıdır" diyen Zafer Toprak ile (*Türkiye Tarihi* 3, İstanbul 1988, s.205); " Osmanlı değişimi Avrupada'ki gelişmelere göre ölçülmelidir" diye düşünen Metin Kunt'u (*Türkiye Tarihi* 3, s.60) ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ikili bir zaman diliminde incelenmesini öneren Reşat Kasaba'yı ("Osmanlı İmparatorluğu'nun Çözülmesi ve Dünya Ekonomisi, *Yapıt*, 10, Nisan-Mayıs 1985 s.47) hatırlatmak uygun olacaktır. Bu son yazara göre, "Birinci dönemde (1750-1839) Dünya ekonomisinin süreçleri Osmanlı sistemine özgü ilişkileri etkileyip" değiştirmiş. İkinci dönemde (1839-1920) "Osmanlı sisteminin yapısı dünya ekonomisinden kaynaklanan güçlere bağlı olarak tümden" yenilenmiştir.

22 Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIII e siècles*, 3, Paris 1979 s.429).

23 Şerif Mardin, a.g.e., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, s.634.

Lâyıha

Gümrükçü bey efendinin düvel-i mütehâbbe ticareti hakkında ticaret-i dahiliyenin icrâsına dair mütâlaası ve evvel emrde Fransa devleti târife memurları ve tüccarı ile müzâkere olunmuş olan mevâddı mübeyyin irâe eylediği müzekkiresi meâli ma'lûm olmuştur ve lillâhil-hamd Devlet-i 'Aliyye her bir nizamât-ı hasenesini tecdîd ve teyîde sarf-ı himmet buyurmakta olduğu misüllü emr-i ticaretin dahî kendü tüccar ve tebaasıyla beraber düvel-i mütehâbbe tüccarı hakkında dahî her türlü teshilât-ı mümkinenin icrâsına ve tevsî-i daire-i ticareti mucîb olur esbâb ve vesâil-i hasenenin ifâ ve istikmâline müstaîd müsaade bulunmağla ticaret-i dahiliyenin müzekkire-i mezkûre mûcibince icrâsına ruhsat-ı seniyye istihsâli hayyiz-i imkanda görünür ise de bu madde gayet cesim ve şâyân-ı dikkat mesâlih-i mülkîyeden olduğundan halen ve istikbâlen vukuu melhûz olan bazı suubat ve mehâzirin def'ine dair şerâit ve takyidâtın derc ve îlavesi ehemm görünmekte ber-vech-i âti beyâna ibtidâr olunur.

Evvela işbu ticaret ale-l-ımiyyâ Rumeli ve Anadolu ticareti itlâk olunması cihetiyle izâhı lazım gelir çünkü Anadolu ve Rumeli'de çıkan mahsûlâtın enva'ı ve mahalleri ma'lûm ve mu'ayyen olmağla ticaret mahallerinin esamîsi bilinmek ve emvâl-ı ticaretin nakl olunacak iskeleleri ma'lûm olmak iktiza edeceğinden buraları dahî müzâkere birle karar verilmesi.

Sâniyen şimdiye kadar müsaadeten câri olan ticaret-i dahiliye düvel-i mütehâbbe tüccarının reâyâ-yı Devleti 'Aliyyeden şerik ve adamları vasıtasıyla olmakta olduğuna nazaran bundan böyle dahî ol vechle olursa da li'ecli't-ticare Anadolu ve Rumeli'de mahall-i mahsûsaya gidecek tâcir ve sevk olunacak şerîk ve adamları her kim ise mazbût olup bu vesile ile erbâb-ı ticaretden olmayan serseri ve uygunsuz adamları içlerine girerek fesadı muceb hareket vuku bulmamak için ticaret ashâbı rabıtalı ve mücerrâb adamlar kullanup ve ahz ve i'tâ eyledikleri reâyâyı müste'min mesleğine idhâle teşvîk misüllü hareketten mücânebet eyleyüp elyevm olageldiği vechle ticaret yol emr-i şerifi alup ânınla seyr ü hareket eylemesi.

Sâlisen işbu ticaret zımmında Devlet-i 'Aliyye hakk-ı sarîhi olan vâridât-ı gümrük ve rüsûmât-ı sâiresini kâmilen istifa edebileceği esbâba teşebbüs eylemesi lâzimeden olduğundan bu bâbda her türlü teminâtı taleb buyurması cây-ı i'tiraftır çünkü Anadolu sevâhilinin ekseri mahalli gemi yanaşır yerler olduğundan tahsis olunacak iskelelerden maada o makûle sevâhile emvâl-i ticaret nakl olunmayacağına yalnız kefâlet-i lafziye kifâyet etmeyeceğinden bu dahî bir râbıta-i kavîyyeye bend olunması.

Râbı'an ticaret-i dahiliye başlıca bir alış veriş olarak buna olur olmaz tüccar girişmeyüp elbette mu'teberân tüccara münhasır olacağına ve onların merkez-i ikâmetleri Asitâne-i 'Aliyye ve İzmir ve Selânik gibi iskelelerde iktizâ edeceğine ve mevâkı'-ı berriyeye şimdiye kadar konsolos ikamesi mesbûk olmadığı misüllü bundan böyle dahî cevâzı müte'azzîr olmağla ticaret maddesi konsolos ikamesi talebine sebep ve illet olmamak üzere mevâkı-i ticaret her nereleri ise oralarda himâyet ve siyânet maddesi Devlet-i 'Aliyye memurlarının uhdelerine ihâle kılınması.

Hâmisen ber mucib-i uhûd ve şurûd himâyet ü siyânet maddesi Memâlik-i Mahrûsanın her bir mahallinde icrâ olunmakda olarak bu ticaret hakkında dahî memûrîn-i Devlet-i 'Aliyye ta'limât-ı cedideye destres olacaklarından erbâb-ı ticaretin her türlü teshîlâta nâiliyetleri derkâr olup ancak ahz ü îtâ maddelerinden ahâli-yi memleket gafil olmaları cihetleriyle ileride niza' ve feza'ı muceb olur halât vuku bulmamak üzere mevâki'-i mu'ayyenede kâide-i ticarete vâkıf meselâ hayriye ve Avrupa tüccarı mu'teberânından vesair münâsîb olanlardan devlet memuru olarak birer şahıs bulunmak ve ahâli ile tüccar beyninde akd olunan konturato ve mukavele senedâtına ol şahıs dahî âgah olmak ve ileride niza'ı vukuûnda ahalinin birşey demelerine mahâl kalmamak için senedât-ı mezkûreyi ol dahî temhîr eylemek ve'l-hasıl şahs-ı merkum ahâli ile tüccar beyninde bir vasıta-i bîtaraf olup tarafeynin teshîl-i ticaretlerine dair esbâbı icrâ etmek mehâziri dâfi' ve enva'-ı muhassenâtı câmi' olmağla bu suretin usûl-ı ticarete tatbîken tesviyesi mümâ-ileyh gümrükçü bey efendi ile memurlar beyninde bi'l-müzakere kararlaştırılması.

Sâdisen mevâki'-i mukteziyede ber minvâl-i muharrer ticaret memuru namiyle birer şahsın bulunması bend-i sâliste olan gümrük ve rüsûmât maddesi kefâletinin husûlüne dahî sebep olabilir: Şöyle ki, beher hal emvâl-i ticaretin Anadolu'dan Asitâne yahud İzmir'e Rumeli'den Selânik'e nakliyle gümrük ve rüsûmâtın zikr olunan iskelelerde istifâsı lâzım geleceğinden işbu sûret esâs-ı maslâhat ittihaz olunmamak iktiza ederse de şayed sâir sevâhile dahî nakl ile iza a-i rüsûmât mütâlaası bertaraf olmak için memur-ı merkum işbu üç iskeleden her kangusuna nakl olunacak ise cins ve miktârını mübeyyin tezkere vermek ve iskelelerde âna göre istifa olunmak ve memur-ı merkumun tezkeresi İzmir'e iken âhar iskeleye emvâl indürülür ve tezkiresiz eşya kaçırılır ise memurları taraflarından ahz u zabt kılınmak velhasıl memur-ı merkumun nezâreti rüsûmât husûsunda muceb-i emniyet olacağından bu emniyet maddesi dahi bi'l-etrâf söyleşilmesi.

Sâbı'an işbu ticaret-i dahiliye Der Sa'adet sekenesinin muhtaç olduğu eşyanın fazlasına olmağla meselâ revgân–ı zeyt ve sabun ve nizam-ı mahsus tahtında olan afyon bu esnada harice fûrûhtuna ruhsat verilen zahâîr maddeleriyle bunlardan tertibât-ı asitâneye vechen minel-vücûh halel getürülmeyüp fazlalarından ahz u itâ olunması ve eşya-yı sa'îreden dahî tertibât vukuûnda bunlara tatbik kılınması.

Sâminen ticaret-i dahiliye ile esnaflık nizâmı beyninde fark-ı küllî olmağla bu vesile ile reâyâ-yı Devlet-i 'Aliyye'ye mahsûs esnaflık ticaretine ve dirhem ve terâzi ve arşun ile erzâk ve eşya füruhtuna düvel-i mütehabbe kat'an tasaddı etmemesi ve ehl-i islâm ve reâyâdan ticaretle meşgul olanların usûl-i hâliyelerine dahî vechen minel vücûh bir gûna sekte irâsını muceb vaz' u halet vuku'bulmaması.

Tâsi'an tüccar-ı merkum mahall-i mahsûsada ticaret-i dahiliyeyi idecekler ise de işbu ticaret vesilesiyle köy ve kentlerde ikamet etmek ve emlâk ve arâzi temellük ve tasarruf eylemek gibi uhûd ve şurûta mugayir bir hareketde bulunmamaları iktiza edeceğine ve bazen vuku bulup niza'ı sürülmekte olduğu vechile ahali mahsûlâtına güvenip yahud evvel ve âhirini mütâlaa etmeyüb selem tarîkiyle tüccardan peşin ziyâdece akçe almakda ve sonra mahsûlâtı aldığı akçeye karşılık gelmiyerek medyûn düşmekte ve çaresiz elinde bulunan emlâk ve arazisiyle istifa-i deyn sureti teklifi işidilmekte olduğundan ba'd-ezîn böyle selem sureti vukuunda alan veren meydanda olan mezru'âta nazar ve nihayet nısf bahasına kadar alunub verilerek ziyadesine cür'et olunmamak ve bu maddeye ticaret memuru dahî dikkat eylemek üzere verilüp hilâfı hareket vukuunda bu makûle dâva istima' olunayacağına ve dâin deynine mukabil emlak ve arazi verecek olur ise ahde mugâyiretinden başka nizamât-ı mülkiyeye münafi' olacağından vakten mine'l-evkat tecviz kılınmıyacağına mebni o makûle tüccar şehir ve kasabalarda misafireten ve müsteciren sâkin olup umûr-ı ticaretiyle meşgul olmaları ve selem husûsuna dahî bervech-i muharrer dikkat eylemeleri iktiza-yı halden olmağla bu babda dahî Devlet-i'Aliyye temin olunması ve bu husûslara dair deâvı, devletçe gümrüğe havale olunup tüccar marifetiyle ne vechile kat' olunur ise olvech icra kılınması.

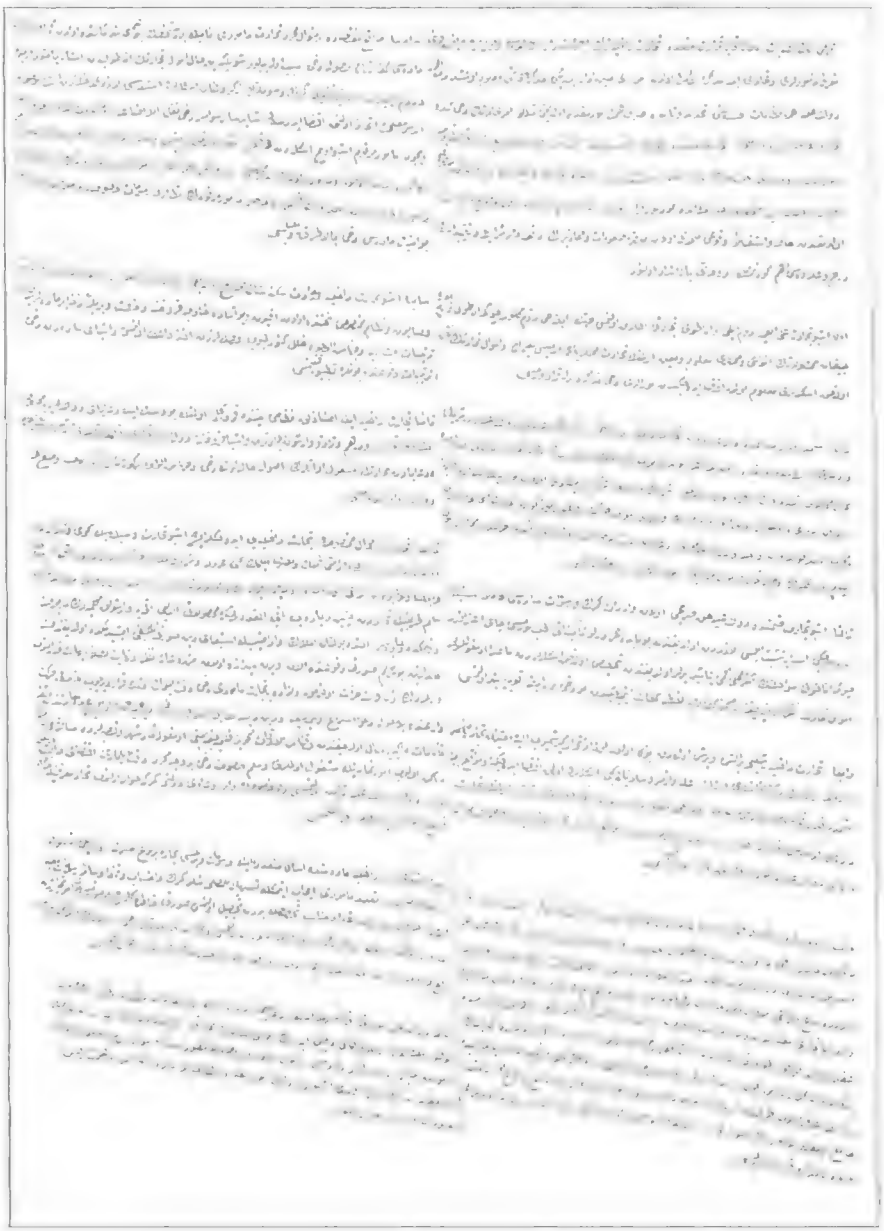

Âşiren işbu ticaret-i dahiliye maddesinde esâmî-i müte'addîde ile rüsûmât verilmesi tüccara bir nevi usret olduğu misüllü istifası zımnında taaddüd-i memuru icâb etmekle teshîlen li'l-maslaha meselâ gümrük ve ihtisâb ve damga vesair rüsûmât-ı muayyene cümlesi toplaştırılarak mikdar-ı münasib tahsîsle birden tahsil olunması sureti hatıra gelmiş ve bu suret tahsilât-ı umur-u ticaretden ma'dûd bulunmuş olmağla bunun dahî böylece icrâ-yı tesviyesine bakılması ve ticaret-i hariciyenin dahî reâyânın frenk'e mecburiyetlerini râfi' ve bervech'i serbestiyet ahz u itâlarını muceb olacak bir suret-i hasenenin dahî icrâsına himmet olunamaması.

Hâtime Devlet-i 'Aliyye umûr-ı ticareti teshîle istidâd-ı âlîsini 'ilân ile beraber nizamât-ı mülkiyesine ve hazine-i 'amiresine dokunur mütalaat ve mülahazâtı derpîş ederek icrâ-yı nizamât-ı ticareti şerâit-i teminâtın ifâsına tâ'lik etmekle memurîn beynlerinde hüsn-i karar ve tesviyesi mem'ul olunur ve bervech-i bâlâ tasavvur olunan mevâdd esâs-ı maslahât demek olacağından gümrükçü bey efendi işbu dairenin tevsiine ve daha hayırlı maddelerin icrâsına himmet eylemesi ma'lumât ve dirayetine havale kılınır. ☆

İsrail'de Abraham Galante Adına Türkiyeliler Sinagog'u, Okuma Köşesi ve Bat-Yam'da Bir Sokak

YAAKOV BARHA

24/7/1969 tarihinde Şıkun Yösef-tal'daki mevcut Türkiye'liler Sinagogu'na Araplar tarafından konulan bomba nedeniyle harap olan binanın yerine iki barakadan oluşan ve öncekinden daha büyük ve iyisini yapma olanağına kavuşan Sinagog'un Yönetim Kurulu, toplumumuzun unutulmayan siması Prof. Abraham Galante'nin adını Sinagog'a vererek bu büyük insana karşı görevini yaptığına inanmıştı.

Aradan yirmi iki yıl geçtikten sonra bugün, barakadan yapıya geçmek ve Sinagog'la beraber Prof. Abraham Galante'nin adını da sonsuzlaştırmak amacıyle eyleme geçerek yeni bir Sinagogun yapımına başladı.

Bu satırların sahibi, aynı yolda devam ederek Kfar-Saba'daki Bet-Holim Meir'in (Hastane'nin) kitaplığında 1972 yılında "Prof. Abraham Galante'nin" adına, (bir kısmını da Dr. Daniel Yahya'nın verdiği) Türkçe, İspanyolca ve Rusça yüzden fazla kitapla bir Okuma Köşesi kurdu.

Bu olumlu eyleme Bat-Yam Valiliği de, Bat-Yam'da bir sokağa "Prof. Abraham Galante"nin adını vererek katıldı.

16'ncı asırdan itibaren haham, dinî savcı, tarihçi, yazar ve filozof soyundan gelme âlim ve yazar Abraham Galante 10 Tevat (4-Ocak-1873)'de Türkiye'de Muğla Vilâyeti'nin bir kazası olan Bodrum'da doğdu. Babası hükümet memurlarından Moşe Galante, annesi Rodoslu Coya Kadron idi.

Abraham Galante Bodrum'da Talmud Tora'da 10 yaşına dek okuyarak babasının memuriyeti icabı Rodos'a gitmesiyle tahsiline Rodos'ta yeni açılmış olan Musevi Okuluna girerek devam etti. Rodos'ta bulunduğu 4 yıl süresinde Türkçe'yi ve Fransızca'yı öğrenerek Bodrum'a döndü, Rüştiye'ye devam etti, sonra 21 yaşında İzmir Lisesi'nden mezun oldu. Liseyi bitirince , kendisini büyük bir çalışmaya verdi. İki yıl öğretime devam eden "Tiferet İsrail" adında Rodos'ta özel bir okul kurdu. Bu kurduğu okulun ilk yılında ayrıca Rodos'un İdadisi'nde Fransızca Öğretmeni ve bir yıl sonra aynı idadide matematik öğretmeni oldu. O zaman merkezi Rodos olan ve bu vilâyete bağlı bulunan Türk Takım Adaları'nda mevcut okulları teftiş etmek amacıyla hükûmet tarafından müfettiş olarak gönderildi. Bu adada kaldığı müddet zarfında Talmud'u Yeşivaya paralel olarak okudu. Yunanca ve Almanca öğrendi, cemaatı tekrar düzenleyenlerden biri oldu.

1902 yılında öğretmenlik görevini üstlendiği Rodos'taki İdadi'den istifa etti ve öğretmenlik mesleğine "İzmir'de "Dar-ül İrfan" adlı Türk Okulunda Fransızca öğretmeni olarak devam etti.

Galante öğretmenlik mesleğini sürdürürken, diğer taraftan gazetecilik yapmaktan da geri kalmıyordu. Bir gazeteci ve düşünür olarak, İzmir'de bulunduğu 1902-1904 yılları arasında Hidmet, İzmir, La Buena Esperansa, El Novelista, El Meseret, Harmonia, La Reforme, La Revue Pedagoji *ve* Velume *gazetelerinde ayrıca Kahire'de çıkan* Progres *ve Arapça* Mısraim *gazetelerinde, edebî ve ilmî nitelikteki* Yeni Mecmua, *Büyük Mecmua,* Türk Tarih Mecmuası, Edebiyat Fakültesi Mecmuası *ve* Hilal-i Ahmer *dergilerinde, yedi yıl müddetle çeşitli Türk gazetelerinde, Musevice* El Tiempo *ve* El Telegrafo, *Fransızca* L'Entente, *Türkçe* Akşam *gazetesinde yazılar yazdı.*

Abraham Galante Kahire'de ayda iki kez çıkan La Vara *adlı gazetesinin kurucusu ve mesul müdürü idi. Birinci sayısı 14 Temmuz 1905'te ve son sayısı 1908 yılının Eylül ayında çıktı. Üç yıl zarfında 65 sayı yayınlanan* La Vara *gazetesinin ilk sayıları İskenderiye'de o zaman İbrani harfleri olan tek bir matbaada ve bunları dizebilen tek bir mürettip tarafından basılırdı. Abharam Galante La Vara gazetesinin kurucusu ve mesul müdürü olarak bulunduğu yıllar zarfında daima engellerle*

Abraham Galante adına Türkiye'liler Sinagog'u

karşılaştı. Fakat bu engeller kendisini yıldırmadı, daha azim ve sebatla eylem göstererek kendisinin yüksek bir gazeteci olduğunu herkese kabul ettirdi.

Yazar olarak Abraham Galante, her çeşit edebî yapıtta çok verimli olduğunu gösterdi. Değişik konulara ait elliden fazla yapıt verdi. Engin bilgisi, yapıtlarını işlemedeki ustalığı sayesinde, ilgi ve arzu ile okunan yazarlardan biri olarak tanındı.

Abraham Galante en üst aşamaya ulaşmış bir tarihçiniizdir. Yaşamının büyük bir kısmını Türk Yahudi tarihi üzerine araştırmalara adayan Galante, Türkiye'de yaşayan Musevilerin geçmişlerini belirtmek amacıyla yıllarca dağınık bir şekilde bulunan her dilden vesikaları, bilgisi ve çeşitli lisanlara vakıf olması sayesinde kolaylıkla inceleme ve değerlendirme yeteneğine sahip idi. Bunları büyük bir titizlikle inceden inceye inceler ve yıllarca üzerinde çalışmalarda bulunduktan sonra yapıtlarına malederdi. Kırk yılı aşan bir zamandan fazla Türkiye'de yaşayan Musevilerin tarihini ilgilendiren tüm alanlarda çalıştı, bugün Türkiye'deki Musevilerin eski yaşamı ve tarihi hakkında biraz bilgi sahibi bulunuyor isek, bunu ancak Abraham Galante'nin yılmak bilmeyen bir azimle çalışarak vücuda getirdiği sayısız yapıtlarına borçluyuz.

Âlim ve eleştirici Galante ise büyük bir üne sahiptir. Yaşamının akışı devamlı bir düşünüş gelişimi içinde geçtiğinden, vücuda getirdiği yapıtları ile Musevi kültürüne büyük faydası dokunmuştur. Genellikle Türk Arap ve Musevi etüdleri üzerinden ihtisas yaparak paha biçilmez değerde yapıtlar vermesinden dolayı tüm dünyada bir âlim olarak unvan kazandı.

İbranice, Arapça, Türkçe, Yunanca, Ermenice, Fransızca ve İngilizce yazılmış tüm yapıtları serbest ve açık bir yargılamaya dayanan bir zekâ ile işlenmişlerdir.

İlmi eylemi üniversite hocalığı görevine paralel olarak gelişti. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde "Doğu Milletler Eski Tarihi Kürsüsü"nü asaleten yönetti.

Bütün bunların dışında Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasından önce ve sonra siyasî alanda gösterdiği eylemler dolayısıyla 1943 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Niğde Vilâyeti'nden Milletvekili seçildi.

Ünü memleket hudutları dışına ulaşan bu ilim adamı, İstanbul Bene-Berit Cemiyetinde Portekiz asıllı Nakşa Dükü Jozej Nassi hakkında verdiği bir konferans, (Yeni vesikalara göre Naxos Dükü Jozej Nassi) isimli etüdü ve yayımlanmamış vesikalara dayanan (16'ncı asırda Hint Okyanusunda Portekiz gemiciliği) adlı diğer bir araştırması dolayısıyle Portekiz İlimler Akademisi'nde muhabir âzâ seçilmiş ve akademi tarafından kendisine bir diploma gönderilerek bu çalışması değerlendirilmiştir.

Bu büyük insan 8 Ağustos 1961'de 88 yaşındayken aramızdan ayrılmıştır.

Nur içinde yatsın.

Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir

Bay B. Nişanyan, bilhassa, nadide kitap ticaretiyle uğraşan ve bu nitelikteki kitapları arayıp bulmasını çok iyi bilen, İstanbul kitapçılarından biriydi. Onun bir özelliği de, mesleği icabı, ilim ve irfana katkıda bulunmaktı.

Kendisini son defa gördüğümde bana, İzmir doğumlu, 1626-1676 yılları arasında yaşamış, ve "Resul"lük iddiasıyla ün salmış, yalancı Peygamber Sabbetay Sevi'nin hayatını konu edinen Ermenice küçük bir şiir kitabı gösterdi, Şiir 20 sayfadan oluşmaktaydı; kapağı ile 17 ve 18 ci sahifeleri yoktu. Bu da gösteriyordu ki, şiirin, ne yazarının adı ve ne de basım yer ve tarihi bilinmiyordu. Ben bu şiiri, İstanbul'da Kınalıada Ermeni Okulu Müdürü Hampartsum Halacyan'a Türkçe'ye tercüme ettirdim. H. Halacyan'ın ifadesine göre bu şiir, eski Ermenice (*Kıraper*) ile kaleme alınmıştı. Ben de onu Fransızcaya çevirdim ve kendime göre de, bazı notlar ilâve ettim. Şiir yedi kısa bölüme ayrılmış olup, her bölümün başında bir de küçük özet yer almaktadır. Ben bu özetlerin baş taraflarına esas metinde bulunmayan, Roma rakamları ilave ettim. Eserin nazım türüne gelince, yazar onu dörtlü kıt'a esasına göre kaleme almıştı ve ben her kıt'anın baş tarafına, kendiliğimden esas metinde bulunmayan, arap rakamları koydum. Okurken de anlaşılacağı

Avram Galante
İstanbul Üniversitesi Eski Profesörlerinden ve Portekiz Bilimler Akademisi Muhabir Üyesi
Sabbetay Sevi
Hakkında
Ermenice Bir Şiir
[Türkçeleştiren Pars Tuğlacı]
Doğu Bölgesi Bene-Berit'inin yayın organı olan "Haménora" dan alınmıştır.
Temmuz-Eylül 1934 Sayısı
-İstanbul-
Kağıtçılık ve Matbaa İşleri Anonim Şirketi
(Hayim Biraderler)
1934

gibi, bu şiirin yazarı, Sabbetay'la aynı devirde yaşamış bir kimse olmalıydı. Çünki, küçük bazı hatalar bir yana bırakılacak olursa yazar, bu sahtekâr insanın etrafı karıştıran davranışlarının sonucu olarak meydana gelen ve yalnız dünya Yahudi cemaatleri arasına karışıklık tohumları saçmakla kalmamış, aynı zamanda hıristiyanların da derin bir yes'e kapılmalarına ve yine onları, zaman zaman Hz. İsa'nın Mesihlik kıymet ve kutsiyeti hakkında bile tereddüde sevk eden olayları, tam bir vukuf ve hâkimiyetle tespit etmesini başarmış bulunmaktaydı.

Sabbetay olayının son bulması şöyle olmuştur: o sıralarda Edirne'de bulunan Sultan IV. Mehmed, Sabbetay'ın bazı mucize ve kehanetlerle kendisini isbatlamasını emreder, ancak Sabbetay böyle bir güç ve kudrete sahip olmadığından bu emri yerine getiremez; bunun üzerine, Sultân onun derhal Müslümanlığı kabul etmesini emir buyurur ve böylece, hem hayatı kurtulur ve hem de, yirmi yıldan beri sürüp giden bu dinî ve sosyal karışıklıklar da bir son bulmuş olur.

Yazar eserini, Hıristiyanlığın bir methiyesi ve gerçek Mesih olan Hz. İsa'nın kendisine karşı olan Sabbetay üzerine tam bir hâki-miyet ve zaferi ile sona erdirmektedir.

Şimdi, aşağıda sözünü ettiğimiz bu şiirin çevirisini veriyoruz.

I

İddia edildiğine göre, sahte Peygamber Sabbetay Sevi, İzmir'de ün kazandıktan sonra, Kudüs'e gider ve oradan kovulunca da Gazze'ye geçer; burada, Peygamberliğini ve kehânet sahibi bir kimse olduğunu cümle-âleme yayabilecek Nathan adında bir kimseyle karşılaşır.

1. Baba mesleği olarak, ayak komisyonculuğu yapan Kara Menteşe[1] adında bir kimsenin oğlu Sabbetay, İzmir'de doğmuş ve kendisini çevreye tanıtmış bir yahudi vatandaşı idi.

2. Orada büyüdü, eğitim ve öğrenimini tamamladı, ait olduğu milletin kitaplarını okuyup anladı; bu kitaplar üzerine yaptığı yorum ve tahlillerle de etrafa ün saldı. Kendisine yöneltilen her soruyu derhal cevaplamak suretiyle de büyük başarı sağladı.

3. Etrafına birtakım müritler toplayıp ve bazı garip işaretlerden de faydalanarak, Allah adını ters taraftan yazıyor ve müritlerine de öyle okumayı öğretiyordu.[2] Onlar bu kelimeyi telâffuz ederken bir çeşit dehşete kapılarak titremeye başlıyorlardı. Sabbetay ise, onları ayıltmak için yüzlerine su serpiyordu.

4. Toplantılar tertip ediyor, hahamları topluyor ve onları, orada açık duran kitaplarla ilgili konularda tartışmaya davet ediyordu.

5. Kudüse gidince, orada da aynı şeyi yapmak istedi. Kendisini önemli bir şahsiyet olarak kabul ettiği için, etraftakilerin de ona göre iyi bir karşılama ve kabul göstermelerini istiyordu. Gayesi, orada bulunan insanları etkileyip, avlamaktı.

6. Bu insanlar, ona inandılar; şöhreti de yavaş yavaş çevreye yayılmaya başladı. Ve nihayet, elinden geldiği kadar bilgelik ilkesi üzerine kurulu bir din tesis etti ve kendisinin büyük bir şahsiyet olduğu yolunda açıkca beyanlarda bulunmaya başladı.

7. Orada bulunan Portekizliler arasında, yaşı oldukça ilerlemiş bir tıp doktoru, aynı zamanda bilgin bir kişi vardı; bu şahıs, Mukaddes Kitapları çok iyi bilen ve bu konuda söz sahibi kişilerle de görüş birliğine varmış bir kimseydi.

İşte bu doktor, Sabbetay Sevi denilen bu şahsın durumunu çok ciddi bir şekilde ele alıp inceledi ve sonunda onu mahkûm etti.

8. Nutuklar irad edip, konuşmalar yaparak, bu Sabbetay denilen adamın, şaşkının, cahilin, utanmazın ve küstahın biri olduğunu cümle-âleme ilân etti.

9. Bu doktor, onu iyice gülünç mevkie soktu, haysiyetini kırmak için de elinden geleni yaptı. Ve sonunda, bölgenin resmî makamlarına teslim etmek istedi. Bu hava içerisinde başına gelecekleri sezen Sabbetay, kaçmayı kararlaştırdı ve hiç beklemeden, hemen Kudüs'den çekip gitti.

10. Kendi başına yükselemeyeceğini anlayan Sabbetay, Gazza'ya indi ve Nathan adında bir kişiye rastladı, onunla anlaşıp bir işbirliği yaptı.

11. Uzun süre beraberce yaşadılar; Sabbetay, Nathan'a şöyle söyledi: Beni dinle, eğer ben düşüncelerimde başarıya ulaşırsam, seni de benim seviyeme yükseltip, imparator yapacağım.

12. Nathan da, menfaati icabı, birçok vilâyetleri dolaştı. Sabbetay lehine propaganda yapıp, onun adına ferman, emir ve nizamnameler yayınladı.

13. Bu ferman ve emirlerde Nathan şöyle bir ifade kullanmaktaydı: Sabbetay, Allah'ın Resûlü ve Peygamberidir ve bu ülkeyi ancak o kurtaracaktır. Böylece *"Smyrne des Lyciens"* [3] ilince takdis edilen Sabbetay, kendisini bu hüviyette bir kişi olarak tanıttı ve böylece yıldızı parladı.

II

Sabbetay, şan ve şöhret kazanmak için İzmir'e gelir ve resmi makamlar durumu haber alırlar.

1. Sabbetay, İzmir'e döner ve Nathan adındaki şahsı, daha önce hiç görmemiş gibi bir vaziyet takınır ve şöyle bir mühür kazdırır: *"Sabbetay, Yahudilerin Peygamberi"*

2. Şan ve şöhreti her gün biraz daha artar, geçeceği yerlere kıymetli kumaşlar serilir, kendisine çok zarif dokunmuş kumaşlar hediye edilir ve şerefine sayısız ziyafetler düzenlenir.

3. Hürmeten, Cübbesinin[4] eteğinden tutulup biraz yukarı kaldırılıyor ve bu arada başı da taçlandırılıyordu. Diğer yandan yığın yığın insanlar da arkasından onu takip ediyordu.

4. Bir işaretle, kendisine inanmayanları linç ettiriyor; işin esasına bakılacak olursa çoğu kişi ona, korktukları için itaat ediyordu. Belli başlı hahamlar artık yas tutmaya

başlamışlardı. Bu arada, muteber üç haham da hakarete uğramıştı.

5. Ona üç tane bakire kız hediye edildi ve bir süre sonra bu kızlar serbest bırakıldı. Fakat uzak ülkelerden ona yine bu türden çok hediyeler (?) gönderildi. Halk ona çok sayıda kıymetli ve lüks hediyelik şeyler verdiler.

6. Birçok kitap ve mektup yazılarak değişik ülkelerde yaşayan Yahudiler bu olağanüstü olaydan haberdar edilmek istendi: *"Size söylüyoruz, ey sefalete gömülmüş tutsak insanlar; evet sözümüz size! ey bütün dünyaya dağılmış insanlar, size hitap ediyoruz ve size kurtarıcı Sabbetay'ın geldiğini müjdeleyen, bu çok büyük haberi veriyoruz!"*

7. Bütün hastalar, deliler, dengesizler ve sar'alılar, kadın erkek hep bir ağızdan şöyle bağırdılar: *"Sabbetay geldi, evet kurtarıcımız Sabbetay koşarak bize geldi."*

8. *O, bir kıral adap ve erkânı ile gelip İzmir'de yerleşti ve kanunları da dilediği gibi değiştirdi. Bizler onun kurtaracağı ülkede hep birlikte yaşayıp gelişeceğiz; ve dünyaya dağılmış bütün İsrail çocukları da buraya gelip toplanacaklar."*

9. Yukarıda sözü geçen her türlü hasta ve düşkünlerin[5] sözleri, bir yandan terennüm edilirken, diğer yandan da onlar yazıya dökülerek tespit edildi. Ayrıca da bu sözler, Sabbetay'ın lehine belge ve deliller olarak teşhir edilip herkese gösterildi. Bu peygamberlik üzerine, çocukların ağzından anketler düzenlendi ve daha buna benzer pek çok çare ve yollara başvuruldu.

10. Bütün bunları görüp işiten bölge hükümet yetkilileri: *"Biz bu durumları Vezir Hazretlerine yazacağız"* diyorlardı; ancak yahudilerin bu söze hiç aldırdıkları yoktu. Görevliler, Yahudilerden bir hayli para cezası ve rüşvet alıp işin peşini bırakıvermişlerdi.

11. İzmir'deki Yahudiler, Yahudi milletinin dağılmış bulunan bölümlerinin Kudüs'te toplanması gereği karşısında, oraya göç etmek istemeleri üzerine, mal-mülk neleri varsa satmaya başladılar.

12. Sabbetay, Hasköy'e[6] getirilince, bütün Yahudiler, onun elini öpmek için, geçeceği yerlerde toplanmaya başladılar. Uzak yakın nerede olurlarsa olsunlar, affedilmek ve *"hâlâs"*a kavuşmak ümidiyle ellerini ona doğru uzatıyorlardı; bütün mes'ele, bu amaca ulaşabilmek için, onun dikkatini üzerlerine çekebilmekti.

III

Şehirde onun şan ve şöhreti üzerine girişilen propaganda-Yahudi milletinin sevinci-Hükümet yetkililerinin durumu Vezir'e bildirmeleri-Sabbetay'ın kelepçeli olarak İstanbul'a sevki ve hapse atılması.

1. Bu olayın meydana getirdiği yankıların yaygınlaşarak, saray'a kadar ulaşması, konunun halk arasında da yaygın bir hal alması ve bunun sonucu olarak Yahudi milletinin cümle-âlemin maskarası olma ihtimalinin yarattığı korku, münevver, ileri görüşlü ve tedbirli hahamların iç dünyalarını sarsmaya başladı.

2. Istanbul'un büyüklü küçüklü bütün halkı, avamı olsun, ekâbiri olsun, hiç de hoş olmayan bir tarzda, hep Yahudi milletini sorup duruyor ve onu şu sorularla kızdırıp öfkelendiriyordu: *"Çifut [7] geldi mi? O haham [8] dan ne haber, geldi mi?*

3. Kadınlar, erkekler, gençler, küçük çocuklar, kızlar ve yaşlılar, nerede bir yahudi görseler, hemen ona *" Peygamber [9] den ne haber? Hz. İsa düşmanı [10] o adam geldi mi?"* diye sormaya başlıyorlardı.

4. Halk, hep aynı küçümser tavırla, yollarda, şu sözleri tekrarlayıp duruyordu: *"Nebi [11]-Peygamber geldi mi? Mesih'ten ne haber, geldi mi?"*

5. Evlerde, sokaklarda şarkılar düzenlendi ve şu kelimelerle oyunlar tertip edildi: *"Subaşı [12], Sabbetay'a bir tokat atmış ve sonra da onu hapishaneye atmış".*

6. Böylesine kötü bir durumda, şehir bir kavga-döğüş yerine döndü. Bütün Yahudi halkı, kapı-pencere evlerini kapadılar ve diğer milletlere mensup halkın hakaretlerine maruz kalmamak için, ne çarşıda-pazarda ve ne de dükkânlarında kalmayıp evlerine kapandılar.

7. Emrindeki güvenlik kuvvetlerine çok sert emirler veren Yeniçeri Ağasına[13], yahudiler bir takım rüşvetler vererek, artık halkın *"O geldi mi?"* sorusunu sormaktan vazgeçmelerini istediler. Fakat Türk halkı heyecandan kabına sığamaz hale gelmişti.

8. Bazı kimseler, bilgi almak için hapishaneye gidiyordu. O'na *"şahsen nasıl bir kişiliğe sahip olduğunuzu düşünmektesiniz?"* şeklinde bir soru yöneltildiği zaman, o buna şöyle bir cevap veriyordu: *"Ben de herkes gibi düşünüyorum ve ben, sizlerin tasavvur ettiğiniz gibi, gaipten haber veren bir Peygamber veya ilerde gelecek bir Mesih değilim."*

9. Bölge emniyet kuvvetleri durumu üst makamlara yazdılar, görüşüp bir karara vardıktan sonra, onu Vezire götürdüler. Orada, birkaç gün nezarette muhafaza altına alındı. Fakat Yahudiler sürekli gelip gidiyorlar ve onu, şu sözlerle selâmlıyorlardı: *"Bize gönderilen sensin".*

IV

Yahudilerin hapishane etrafında toplantıları -Sabbetay'ın Vezir tarafından Çanakkale Boğazı[14] Surlarına sürgün edilmesi - Deniz ve Kara yoluyla oraya gidenler-sopa çekme olayı.

1. Bu günlerde herkesin işi gücü hep Yahudilere hakaret etmekti. Bu insanlar, nasıl olursa olsun, özür dileklerini Vezir Hazretlerine ulaştırması için, Subaşı'nı elde etmeyi başardılar.

2. Vezire şöyle söylenmesi isteniyordu: *"Yahudiler hapishaneyi bastılar, bizi ve gardiyanları çileden çıkardılar".* Vezir Sabbetay'ı hapishaneden çıkarttı ve onu sıkı bir güvenlik ve gözetim altında Çanakkale Boğazı surlarına sürgün edip, oraya kapattı.

3. Vezir[15], Girit Savaşı için merkezden ayrılmıştı. Yahudiler, kadın erkek, kundaktaki çocuklar,

evden ayrılması doğru olmayan yaştaki kızlar[16], kısaca hemen herkes, söz konusu surların yolunu tuttular.

4. Bizim İstanbul Şehri, Polonya'dan, Kırım'dan, Acemistan'dan, Kudüs'ten, Orta Avrupa ülkeleri ile Fransa'dan gelen insanlarla dolup taştı.

5. Bu insanlar deniz veya kara yoluyla gelip gidiyorlardı. Kendilerine dua edip, takdis etmesi için Sabbetay'a yalvarıyorlardı. Ona bir kurtarıcı, bir halâskar gözüyle bakışları ve ona karşı takındıkları tavırlarda: *"Ne zaman gelip bizim Kralımız olacaksın?"* der gibi bir hava sezilmekteydi?

6. Bostancıbaşı[17] sürekli onları gözetlemekteydi; oraya, vapura binerek, deniz yoluyla gelenleri, şefleriyle birlikte, sorguları yapılmak üzere Kaymakama[18] gönderiyordu.

7. Ve bu insanlar ifadelerinde şöyle söylemekteydiler: *"Hapishanede okumasını bilen, bilge bir kişi var. Aramızda çok insan onun kendilerini takdis etmesini diliyor veya bu insanlar, sözü geçen bu kişiye bazı lütufta bulunulmasını niyaz ediyorlar".* Bu sözler üzerine, kaymakam da onları salıveriyordu.

8. Hapishane kapısında nöbet tutan muhafız askerler, bu Yahudiler dışarı çıkarken onlara alaylı bir tarzda: *"Söyleyin bakalım, içerde yatan bu adam'dan ne gibi bir çıkar sağlayacaksınız?"* diye sorarlardı. Yahudiler de bu söze şöyle bir karşılık verirlerdi: *"Neler olacağını siz de yakında gözlerinizle göreceksiniz."*

9. Bir seferinde, bu sözlerin olduğu gibi Kaymakama ulaştırılması üzerine Kaymakam, bu Yahudileri geri çevirtip, onlara güzel bir sopa çektirmişti. Cereyan eden bu olayı işitenler, dehşete düşüp titrediler ve günlerce yas tuttular; ancak yine de şu sözü sürekli tekrarlamaktan kendilerini alamadılar: *"Ümit ettiğimiz günler uzak değildir".*

10. İfade yetenekleri üstün kişiler, bu konuda şarkı gibi, şiir gibi bir çok türden eserler meydana getirdiler ve onları genç ihtiyar herkese yayıp, dillerden düşürmediler, sokaklarda, neş'e içinde hep söylenip durdu.

11. Yahudiler, yine Subaşı'yı elde ettiler. Baş musahipler hemen anlaşmaya razı oldular ve böylece, Sabbetay'a gidiş gelişler, eskisi gibi, hiç kesilmeden sürdürüldü. Tabii bu arada, pek nadide hediyeler (?) de ihmâl edilmiyordu.

V

Sabbetay'ın yayınladığı emirde şöyle denilmekteydi; daha önceki peygamberlerin yazdıkları hususlar gereğince, Kara bayramı[19], özgürlük bayramı[20] olarak değiştirmeyi ben üzerine alıyorum- Birçok insanların coşkunlukları ve geceleri; denizde ve karada yaptıkları turne ve gezintiler.

1. Halkının şaşkınlık ve manevî körlüğünün farkına varan bu kaçık Sabbetay, küstahlığı daha da ileri götürerek şöyle söyledi: *"Ben Allahın oğluyum, özgürlük bize bir "narcisse" gibi geldi (?)"*

2. Ağustos[21] ayının 15'i [22], işte o Kara Bayram denen gündür. Bu yortuya böyle bir adın verilmesinin sebebi, Kaldelilerin, Kudüs'ü böyle bir günde tahrip etmiş olmalarındandı.

3. Jérémie adındaki Peygamberin üzüntülü yazılarında da tasvir edilmiş olduğu gibi, yahudiler bu yortuyu yas ve oruç tutarak ve birçok mahrumiyetlere katlanarak kutlarlar ve onlar, böyle bir günü, başlangıcından bu güne kadar da aslâ unutmuş değiller.

4. Sabbetay, bütün halkına hitaben, daha önce hiç işitilmemiş yazılı şöyle bir tamim yayınladı: *"Yaslarla, tasalarla geçen o eski yortuyu, artık zevk ve neş'elerle dolu bir bayram haline getiriniz.*

5. *Çünki, bu güne kadar etrafınızı hep kapkara yas çevirmişti; bu duruma çok üzülüyordunuz ve kurtulacağımız günü bekliyordunuz*

6. *Patrik Hazretleri Abraham ve çocuklarının dileklerini Allah kabul etti ve ne istedilerse hepsini verdi. O halde, bugün artık neş'elenin, sevinin ve Pak yortusunu kutlayın, Allah, bütün milletler arasında sizi buna lâyık gördü."*

7. Bu kaçık insan nereye gitse, orada yas'ın yerini neş'e ve sevincin aldığını, davulların çalındığını görüyordu[23]. Yahudiler bu güne kadar böyle bir şey görmemişlerdi.

8. İşittiğimize göre Yahudi ileri gelenlerinden 80 kişi böyle bir durumu kabul etmemişler ve şu fikri ileri sürmüşler: *"Bizlere atalarımızdan kalan ve bu güne kadar korunarak gelen bu kutsal hazine Peygamberlerimiz ve kanun adamlarımız tarafından tesis edilmiştir.*

9. *Niçin atalarımızın çizdiği sınırı aşıp, kendi intiharını hazırlayan Sabbetay gibi bir kimsenin sözlerine kulak veriyorsunuz? Bugüne kadar çok sayıda bilginlerimiz, çok ünlü kişilerimiz oldu, ama hiçbir zaman bu insanlar kurulu düzenimizi değiştirmeye kalkmadılar.*

10. *Soralım bir kere, bu adam mucize olarak ne gibi şeyler ortaya koymuştur? Bunun aksine, o kaçayım derken yakalanıp hapse atılmış, önce sürgüne gönderilmiş sonra yine kodese girmiştir.*

11. *Üstelik o bir yalancı, bir sahtekâr ve bir delidir. Ayrıca bu şahısta, beslemekte olduğumuz ümidin hilâfına, büyük peygamberlerin yazılarında yer alan nitelik ve özelliklerden hiç bir iz ve eser de yoktur; ondan hayra alâmet hiçbir şeyin geldiğini de görmedik."*

12. Kalburüstü 80 kişinin bu sözleri açıklanınca, bütün halk bu şahıslara karşı isyan etti ve onları gülünç duruma sokmak ve hatta taş yağmuruna tutmak için ellerinden geleni yaptılar ve ayrıca da, Sabbetay'a gidip onları şikayet ettiler.

13. Sabbetay, halkı yatıştırmak için gayret sarfetti; söz konusu bu 80 kişiyi uyararak ve onlara gönderdiği bir yazıda, kendisini Peygamber yapan iradeye karşı gelmekte olduklarını bildirdi.

14. Halk arasında meydana gelen bu anlaşmazlık olayları, bir çok kere daha tekrarlandı; ancak cahil halk kesimi, her şeye rağmen Sabbetay'a sevgi ile bağlı kaldı. Toplumun ileri gelen kişileri ise (?), ümitlerini hiç yitirmeden, oraya gidip gelip, onu selamlıyorlardı.

15. Ancak bu yüksek tabakadan kişiler oraya giderken tanınıp da hakarete maruz kalmamak için Ermeni kıyafeti giyiyorlardı. Fakat bir def'a da kim oldukları anlaşılırsa,

üst dereceli Türk görevliler tarafından bir hayli cezalandırılıyorlardı.

16. Kardeş kardeşten uzaklaştı; karı kocasından ayrıldı, gelinler kayınvalideleri tarafından kovuldu. Bütün millet ayaklanıp, bu işe müdahale etmek istediler. Ve sonunda, bu sorunlara bir çözüm bulabilmek için, denizden karadan yollara düşülüp O'na başvuruldu.

17. Bu işler için gündüzler yetmediğinden, geceleri de ona gitmek zorunda kaldılar. O'nun hakkında ve lehinde, hiç işitilmedik şeyler anlatılıyordu. Ve insanlar birbirlerine, gerçekle hiç bir ilişkisi olmamakla beraber, dereden-tepeden çok güzel şeyler naklediyorlardı.

18. Gerek herhangi bir mazeretleri sebebiyle ve gerekse, yaşları icabı, onu ziyaret ederek hürmetlerini sunmak imkânından mahrum kalan kimseler, şöyle bir bildiri yayınlamışlardı: *"Mesih Sabbetay, bize uğur getirdi, o bize kurtarıcı olarak tam zamanında gelip, bizleri özgürlüğümüze kavuşturdu."*

19. O, hıristiyanları ortadan kaldırıp, kendisi hükmedecek, maddî ve manevi her türlü zorbalığı kullanarak Türkleri haraç[24] ödemeye mahkûm edecek, kral tahtının kapıları kendiliğinden açılacak ve oraya, Aziz Mesih Sabbetay oturacaktı.

20. Yahudiler, sabah akşam, kapı ve pencerelerinden semaya bakıyor, denizleri uzun uzun temaşa ediyor ve kollarını göğe kaldırıp, ellerini açarak Allah'a dua ediyorlardı.

21. Onlar, başlarını semaya kaldırıp dans ediyor, alınlarıyla değişik mimikler yapıyor, çok garip pozlar alıyor ve sar'a nöbeti gelmiş gibi dişlerini gıcırdatıyor, ağızlarından salyalar akıyor ve yere düşüyorlardı.

22. İşte onların bu tür meşguliyetleri günlerce sürüp gidiyordu; geceleri denizde sandalla gezintiler yapıyorlar, ve gözlerini semaya dikip kendilerine *"yeni ışık ve nur getirecek Resul'ün uçarak gelmesini"* bekliyorlardı.

VI

Günlerce süren güneş tutulması sırasında, Yahudiler dünyanın sonunun geldiğini gösterecek alametler aramaya başlamışlardı- Bu haber bütün dünyaya yayılınca, Hıristiyanlarla Yahudiler arasında bir tartışmadır başladı.

1. Düzeni altüst-olan ve büyük iç sıkıntıları çekmeye başlayan Yahudi milleti, mucizeleri görmek ve mahiyeti hakkında da bazı fikirler edinmek istediler. Ve sonra etrafa şu fikri yaydılar: *"Şimdi çevremizde açık bir şekilde görülen bu işaretler, Peygamber'in emirlerinin doğruluğunu ve derecesini ortaya koyan delillerdir."*

2. Bunun üzerine, gruplar arasındaki mücadele yine devam etmeye başladı; ancak, cahil halk tabakası, O'na gönülden bağlılığını daha uzun süre devam ettirdi. Diğer yandan, toplumda ileri gelen bazı kişiler, ümitlerini hiç yitirmeden, gidip-gelip O'nu selamlıyorlardı.

3. Bazılarına göre, o bir peygamberdi; halkın yaklaşık yarısının kanaatine göre ise, o büyük bir dahiydi. Fakat halkın büyük çoğunluğu, onun göğe çıkıp sonra yere indiğini ve bizim kurtuluşumuzun da, ancak onun tarafından sağlanabileceğini söylüyordu.

4. Temmuz ayının ikinci günü, tam Ay'ın gözüktüğü yerde, güneş tutuldu. Yahudiler böyle bir durumu, meydana gelmesini ümit ettikleri bir olayın işaret ve dellilleri olarak kabul ettikleri için, ekmeklerini ve yemeklerini hazırlamaya koyuldular. [25]

5. Herşeyden önce, bütün âleme şu hususu ilân ettiler: *"Hâkimiyet günlerimiz artık yaklaşmıştır. Bizim gücümüz ve kuvvetimiz karşısında diğer milletlerin kuvvetleri artık çok sönük kalmaktadır. Bizim zayıf olan yönlerimiz de artık kuvvetlenmiştir.*

6. *Olaylar bizim lehimize gelişme gösterdi, bu durumda bizim Sabbetay kıral olacak ve dünyayı biz yöneteceğiz. Vahşi hayvanlarla kuzular birlikte otlayacak "evet" kurt kuzu birlikte otlayacak".* [26]

7. Bu günler boyunca, silahlanmış Yahudilerin, diğer milletlere mensup kimselere saldırmaları ihtimali karşısında, şüpheye düşüp, korkuya kapılan birçok kimseler evlerinden dışarı çıkamadılar.

8. Bütün konuşmalar, hep bu peygamberlik etrafında dönüp dolaşmaktaydı. Yahudiler hıristiyanların kurmuş oldukları hakimiyete karşı artık mücadele açmış bulunuyorlardı.

9. Yahudilerin öyle pek fazla olmayan koşullarına karşın, hıristiyanlarınkiler oldukça fazlaydı. Kurtarıcı Mesih'in gelmesi için tanınan sürenin bitiminde ve yürürlüğü girecek olan yeni anlaşma hükümlerine göre, hıristiyanların Yahudi hüviyetine bürünmeyi kabul etmeleri gerekiyordu.

10. Eğer bu konuda tespit edilen hususlar gerçekleşmeyecek olursa, ve yahudiler vaftiz olmayı kabul etmezlerse, bütün hepsi kılıçtan geçirilecek ve dünya yüzünde bir tek Yahudi bırakılınayacaktı.

11. İleriye sürdükleri koşulları mahkemede[27] resmen ve şahitler huzurunda bir kere daha teyid ettikten sonra, tanzim edilen belgeye, ayı ve yılı ile, tarihini de attılar.

12. Mahkeme kâtipleri gelip yerlerini aldıktan sonra bilginler konuyu ayrıntıları ile tartıştılar, hükümet temsilcisi olan noterler yazmaktan yoruldular ve sonra da Kıral'ın mührü ile anlaşma metinlerini mühürlediler.

13. Polonya'da birçok kişi, bu duruma dayanamayarak mahvoldular; geri kalanların yarısı da, paniğe kapılıp buraya sığınmak zorunda kaldılar. Diğer ülkelerdeki Yahudiler de, darmadağın olup, sürgün edildiler. Geriye kalan son grup ise, diğerleri gibi aynı ümitle, Sabbetay'ın etrafında toplantılar.

VII

Yahudilerin ayıplanması-Yahudilerin Çanakkale Boğazı'nda toplantıları- Sabbetay'ın sebep olduğu ve dolayısıyla onun aleyhine dava açılmasına neden olan olaylara öfkelenip kızan bölge halkının Edirne'ye hareketi- Sabbetay'ın Edirne yolculuğu ve orada müslümanlığı kabul edişi- Bu olayın, toplumda ileri gelen kişilerin bilgilerine sunulması.

1. Kendi ülkesinde yahudilerle uzun süre mücadele etmek zorun-

da kalmış bir Haham oraya geldi ve şöyle söyledi: *"Kendisine inandığımız bu adam yalancının biridir, gidip onu göreceğim ve bu konuyla ilgili olarak onun hakkında tahkikat açacağım."*

2. Bu haham geldi ve Sabbetay'ın yanına gidip ona şu hususları sordu: *"Niçin halkın arasına karışıklık ve nifak tohumları saçıyorsun? Ve niçin, kendini bir Mesih olarak etrafa yayıp ilân ediyorsun?*

3. *Doğup büyüdüğünden bu yana, hayreti mucip ne gibi mucizeler yayıp gerçekleştirdin? İşte meydanda İzmir'de yüzüstü bıraktığın kardeşlerinin hâli; işte herkesin malûmu mücevherlerle donatıp bezendirdiğin kadınların hâli; ve nihayet işte senin hâlin, tutuklanmış bir kişisin sen de bugün.*

4. *Gökteki özel işaretlere bakarak, kitaplarımızda yazılı kanun ve tâlimat gereğince bizi kurtarmak için bu güne kadar neler yaptın?*

5. Sabbetay'ın etrafında bulunanlar bu Polonyalı Hahamı bir hayli azarlayıp tekdir ettiler.[28] (....) [29]

1. Çünki, onların ifadesine göre, ateş onu yakmıyor, suya atıp bıraksalar bile boğulmuyordu. Ne tüfek ve ne de kılıç onu yaralayamazdı; işkence veren her şeyin tesirini hemen yok ederdi.

2. Sonradan müslüman olmuş, bir *dönme* yahudi olan *Hayati Zade* [30] adındaki bir şahıs Taekman (?) dan gelip, Sabbetay ile konuştu ve ona durumun çok ciddi olduğunu enine boyuna izah etti ve *"artık hazırlanmalısın"* dedi.

3. *"Bu son olayla, bütün memleketi altüst ettiğin için Padişah senin öldürülmeni emretti. Eğer senin mucizeler yaratmak ve böylece kendini kurtarmak gücün varsa, yap da görelim, kurtar kendini; böylece hem kendini ve hem de bütün milleti kurtarmış olursun".*

4. Sabbetay, bu sözler üzerine, gerek kendi ülkesinde ve gerekse diğer ülkelerde hakkında söylenenlerin doğru olmadığını beyan edip, hepsini inkar etti. *"Çifut"* un başına kan hücum etti, büyük dehşete kapıldı, ruhi bir sarsıntı ve bunalım geçirdi.

5. Daha sonra, ona şu hususlar soruldu: *"Şahsen kendini ve tüm halkın gülünç, haddini bilmez ve küstah duruma sokmak için, şahsın hakkında etrafa neler söyleyip yayalım?"* Bu sözleri dinleyen Sabbetay, bütün bunların ülke halkı tarafından uydurulmuş şeyler olduğunu ve kendine hiç yakışmayan böyle bir sıfatı vermelerinde yahudilerden başkası olamayacağını beyan etti.

6. Buraya kadar okuduğunuz şeylerden ve benim eklediğim not ve bilgilerden şu sonuç çıkıyor ki, -bu sözler, bu kitapçığın yazarına aittir- cümle-âlemi kurtarmak için dünyaya geldiğini beyan eden bu meşhur Peygamberin böyle bir sıfatı ancak son 20 yıldan bu yana kabul edilmiştir. [31]

7. Demek oluyor ki, işte böylece Allahımız [32] bütün kuvvet ve kudretini ortaya koyuyordu; Meryem Anamızın oğlu O'nu gülünç duruma düşünce, bizim Allahımız Hz. İsa da intikam almak için sahte peygamberi gülünç duruma soktu.

8. Hz. İsa, Şeytanı, Sabbetay'ın başına gardiyan olarak dikti; Şeytan onun sol tarafına geçip, sürekli kontrol altında tutsun diye.

O zamana kadar, onu bir aziz, bir mesih olarak kabul edenler ve etrafa da bu şekilde yayan insanlar, hemen onunla ilişkilerini kesip, müslüman oldular. [33] ☆

"Kara" kelimesi Türkçe'de siyah anlamına gelir. "Mordekhay" kelimesinin Türkçe karşılığı ise "Menteşe"dir. Böylece "Kara Menteşe" sözcüğü elde edilmektedir.

Bu kelime (הָמָן) dir.

Yazar burada, İzmir ilini, Muğla ile Antalya tarihî bölgeleri arasında yer alan havalinin bir parçası olarak göstermekle hata etmiştir. Yazar belki de şöyle söylemek istemişti: "İzmir'in Manisa bölgesine düşen kısmı"; çünki, eskiden bu vilâyet, Manisa havalisi diye adlandırılan bölgeye ait bulunmaktaydı.

Doğu ülkelerinde, din adamlarının giydikleri, kürklü veya kürksüz uzun bir elbise, bir nevi lâta.

Bu bölümün 7'nci paragrafında sözü geçen hastalıklar.

Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu İstanbul'un Hasköy semti

"Yahudi" kelimesinin hakaret olarak kullanılan şekli: Fransız dilinde (hakaret etmek için kullanılan) ve "Yahudi" anlamına gelen "youpin" kelimesinin karşılığıdır.

8 הָכָם = Haham

9 נָבִיא = Peygamber

Apocalyps'e gore. Kıyamet gününden önce, yalancı ve sahtekârlar, huzura gelmek zorunda kalacaklar ve sonra da, bizzat Hz. İsa tarafından alt edileceklerdir.

11 Peygamber anlamında arapça bir kelimedir.

12 Başkomiser; semt komiser muavini

13 Yeniçerilerin kumandanı

14 Çanakkale boğazı.

15 Ahmet Köprülü Paşa.

16 Eski bir âdete göre, 13 yaşını aşan kız çocuklarının, erkeklerin şehvet nazarlarına maruz kalmamaları için dışarıya çıkmalarına nadiren izin verilmekteydi.

17 Eskiden, Boğazçi sahilleri için, adlî merci (yargı organı) olarak da görev yapan, Hükümdar Sarayı ve bahçeleri Vekilharcı.

18 Girit Adası seferine çıkan Sadrazama Vekâlet eden Mustafa Paşa.

19 Ab' ayının 9'u = הָעֲשָׂה בְּאָב

20 Paskalya yortusu

21 Yazarın söylemek istediği Ab. ayının 9 cu günü.

22 Ab' ayı, Ağustos'a tekabül eder.

23 Yazar burada. Mesih'in (Hz. İsa'nın-Kurtarıcının) geleceği günü haber verecek olan "Chofar"ı kastediyor.

24 Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayan tebâanın ödediği vergi.

25 Yazar burada, dinî geleneklere göre Mesih'in geldiği gün tertip edilecek olan "Büyük Ziyafet"e[illegible] imâda bulunuyor.

26 Yazar burada, Hz. İsa'nın bir kehânetine imada bulunmaktadır (Bölüm 11); Peygamber bu kehânetinde Mesihî bir devri öngörmekteydi ve bu öylesine bir adaletin ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir dönem olacaktı ki, kurtla kuzu birarada otlayabilecekti.

27 Mahkeme

28 Bu Polonyalı, Sabbetay'ın Peygamberliğine inanmamış bir hahamdı. Sabbetay'ın taraftarları onu yok etmek istediler, fakat bu adam bir fırsatını bulup oradan kaçar ve Edirne'ye gider. Ve sonra da Müslümanlığı kabul eder. Bu adam, Sabbetay'ı ihanetle suçlayarak, kaymakam Mustafa Paşa'ya ihbar eder.

29 Bu küçük kitabın 17 ve 18 ci sahifeleri noksandı. Daha sonra gelen kısmın VII. bölümün devamı mı, yoksa yeni bir bölümün bir kısmı mı, onu bilmiyorum. 19 cu sayfanın içeriğinden anlaşıldığına göre, Sabbetay hükümet yetkililerine yaptığı işler hakkında hesap vermek üzere Edirne'ye gönderilmişti.

30 Bu doktorun Yahudilik adı, Moşe ben Rafael Abravanel'dir.

31 Sabbetay, 1626'da İzmir'de doğmuş ve 1676'da ölmüştür. Çok gürültü ve hareketli geçen olaylar. 1666 yılında müslümanlığı kabul etmesi üzerine son bulur. Bu kitapçığın yazarının, "Sabbetay'ın halk tarafından bir kurtarıcı olarak kabul edilmesi, ancak yirmi yıl süreyle mümkün olabilmiştir" biçimindeki hükmü de, bir gerçektir.

32 Hz. İsa

33 Yazar burada Sabbetay'ın müritlerini imâ ediyor; onlara hâlen de söylendiği gibi, "donme" sıfatı verilmekteydi.

Alman Kültür Tarihi'nden - X

Türken-Tractatus III

ONUR BİLGE KULA

Türklerin Yasa ve İnançlarının, Kur'an'ın Doğal ve Doğa-Üstü Nedenleri

Yazar, Türklerin inancını, İslamın temel kurallarını sergiliyor, bu kuralların Kur'an'da belirtilen kaynakları dinbilimsel yaklaşımla irdelemeye çalışıyor.

Türklerin ibadet yerlerindeki saygılı ve suskun davranışlarını Hıristiyanlara örnek olabilecek nitelikte görüyor.

İslam'ın gereklerini, beş vakit namaz, oruç, kurban, hacca gitme vs. ayrıntılı sergiliyor; Hacca gitmiş olanların bir takım ayrıcalıkları olduğunu, örneğin bir hacının tanıklığının üç kişinin tanıklığına eşit olduğunu, kervansarayları, aşevlerini, eğitim kurumlarını vs. tanıtıyor.

Şeytanın Yardımı ile Birçok Mucize Gerçekleştiren Türk Din Adamlarına İlişkin

Georg Türk din adamlarından öyle büyük bir yakınlık ve övgü ile söz ediyor ki, sanki Hıristiyan din adamlarına "Bakın, din adamı böyle olur!" demek istiyor.

Georg, Türk din adamlarının sabrını, katlanma gücünü, özüne ve istemlerine gem vurma yeteneğini, yetkinliklerini ve olgunluklarını ayrıntılı ve olumlu yaklaşımla sergiliyor.

Özellikle dervişlerin özverili ve bilge yaşam anlayışları, insanı rahatlatan yorumları, Georg'u büyülemişe benziyor.

Tekkeler, tarikatlar, Georg'un sıcak anlatımı ile, Türklerin İslamlığa yaptıkları özgün ve zenginleştirici katkılar olarak belirginleşiyor.

Nefes oğlanları, Georg'un betimlemesine göre, erkek menisi olmaksızın, kadınların bilinen doğal yordamlar dışında yaptıkları çocuklardır ve o nedenle kutsaldırlar.

Şu karşılaştırma dönemin katı dinci bakışı ve koşullarına göre öğretici ve Hıristiyanlar yönünden cesaretli: "....Türkler, Hıristiyanların Meryem'in kirlenmeksizin hamile kalışına inanmalarını hiç de öyle olağan dışı birşey olarak görmezler. Onlar da İsa'nın Meryem'den erkek katkısı olmadan doğduğunu söyler ve inanırlar."

Dine ve din adamlarına saygı, Georg'un gözlemlerine göre, Türklerin olumlu özelliklerinin başında geliyor; Georg, dinsel törenler, kurallar, toplu yemek geleneği ve kutsal devinimler, dinsel törenler ve törenlerde sürekli söylenen ilahileri duyarak anlatıyor.

Anlatımından öyle anlaşılıyor ki, Georg bu ilahi ve deyişler ile bilinç düzeyinde bütünleşiyor, onları benimsiyor. Şu sözler bu benimsemenin düzeyini gösteriyor: "...Bu tür sözlerden çok sayıda yazmıştım ve aklımda tutuyordum; bu sözler bence, Türklerin inancından çok, Hıristiyanlığı dile getirdikleri için, çok hoşuma gidiyordu."

Georg, insancıl yakın, içeriği yönünden tek dinin sınırlarını aşan ilahi ve kutsal deyişlerden, bu deyişleri söz ve eylemine işlemiş kişilerden, (örneğin derviş ve ermişlerden) övgü ve coşkuyla sözediyor. Şu belirleme ona ait:

"...Bu derviş ve ermişler bütün söz ve eylemleri görenekleri ve tavırları ile öyle örnek kişilerdir ki, dine bağlılıklarını öyle kanıtlarlar ki, insan onları melek sa-

nır! Yüzleri kendini dine vermişliğin öyle yoğun bir belirtisini taşır ki, daha önce hiç görmemiş de olsan, onları hemen tanırsın!"

Bir Kez Daha Doğa-Üstü ve Aldatıcı Belirti ve Mucizelerin Nedenlerine İlişkin

Georg, bu bölümde halk inanışlarını, ermişlerin halkın istemlerini yerine getirdiği savını, dervişlerin istemlerine ters davrananların Tanrı tarafından sert biçimde cezalandırıldıkları görüşünü dile getiriyor.

Seyit Gazi'yi, Hacı Bektaş'ı, Aşık Paşa'yı, Hıdır-İlyas'ı vs. anıyor ve onların halk üzerindeki derin etkilerini sergiliyor. Türklerin, güzel hava, yağmur veya bir kötülüğün ortadan kalkmasını dilemek üzere, bu ermişlerin gömütleri başına gittiklerini, bol miktarda yiyecek-içecek getirdiklerini ve kendisinin bu yiyeceklerden yararlandığını sıcak bir biçemle öyküleyor.

Ululara sürekli adak adayan ve kurallara uyan sahibesine ilişkin bir yaşantısını şöyle anlatıyor: "Sahibem her yıl o uluya belli miktarda tereyağ adar ve adağını yerine getirirdi. Eğer adağını unutur veya ihmal edersem, hemen başıma bir kötülük gelir, derdi. Koyun güderken yırtıcı kurt geldiğinde, hemen o uluya başvurmam konusunda beni de ikna etti."

Buna benzer birçok anı ve anekdot anlatıyor Georg. Anlatımı, Türk kültür yaşamına karşı duyduğu yabancılığı yendiğini, yeni ortamdaki yaşam, düşünce ve inançlara yakınlaştığını kanıtlıyor.

Bu yaklaşım öyle belirgin ki, Georg, özünden, inancından, özgürlüğünü kazandıktan sonra Türkiye'den ayrılıp ülkesine döneceği konusunda kuşkuya düşüyor.

Bir ermiş kişi vardır Georg'un yaşadığı yerin yakınında. Mucizeler yaratıyor; herkese aklından geçeni bile söylüyor.

Bu ermişe ilişkin şu sözler Georg'un kuşkusunun derinliğini gösteriyor: "...Özgürlüğüme kavuşmama kısa süre kalmıştı; bu ünlü kişiye gitmeyi amaçlıyordum; fakat bu hazırlıkları, Türkiye'yi terkedememe korkusu ve özellikle de herşeyden önce Tanrı'nın benim dinim yararına bana verdiği öğüt bunu engelledi. Bu tür mucizeler görmek, herşeyi öğrenmek istemek kuşkusuz inancıma zarar verirdi."

Görüleceği üzere, Georg, ermişe başvurmayı istiyor; ancak ermişin kendisine söyleyeceği sözlerin Türkiyeyi terketmesini zorlaştıracağından çekiniyor.

Bir Hıristiyanı, İnancından Koparabilecek Başka Nedenler de Var mı?

Georg, kendi içinde sürekli hesaplaşıyor; en iyinin, doğal olarak dinsel bakış açısından en iyinin, yollarını arıyor. Önyargısını yeniyor; yer yer bağımlılıklardan kurtuluyor. Sürekli vurguladığı bir şey var: Kuşku. Kuşku, var olanı aşma ve günceli iyileştirmenin itici gücüne dönüşüyor Georg'da. Onun düşünsel durumunu sergileyen bir bölüm: "...İsa'nın inancından kuşku duymana, onu yadsımana yolaçan şey neydi? diye biri bana sorsa, girişte anlattığım felaketimin öyküsüne ek olarak şunu söylerdim." Georg, bu belirlemeye Edirne'de başlayan tutsaklık yaşamı sürecinde, Bergama'ya çok acımasız bir rençbere satıldığını ve Bergamalı sahibinin acımasızlığı yüzünden kurtuluş hazırlıklarına başladığını ekliyor.

Bergamalı sahibin kıyıcı tutumunun, Georg'un İslam'a mesafesini ve soğukluğunu artırdığı anlaşılıyor. Bunun nedeni şu:

Georg ikinci kez kaçmaya kalkışır ve yakalanır. Ceza korkunçtur. Ölüm dışında, Georg'un deyimiyle her ceza Georg'a acımasızca uygulanır. Sahibin iki kız kardeşi, girişimleri sonucu Georg'un cezasını azaltırlar.

Ancak çok süre geçmeden Georg, daha önce betimlediği kaçak insan tacirlerine, karaborsacılara, kendini teslim eder. Dört ay gibi kısa sürede çeşitli yerlerde üç kez satılır. Gözden uzak bir yerde beş yıl geçirir.

En büyük tehlikeleri göze alır, bütün kaçış olanaklarını kullanır. Kaçma girişimleri sonuç vermez; her türlü özgürlük umudunu yitirir. Tanrıdan uzak ve umarsız, özüne ve inancına kahretmeye başlar: "...Şimdiye değin koruduğun inanç, Tanrının gerçekten hoşuna gitseydi, o seni böyle ortada bırakmaz, sana yardım ederdi, seni özgürlüğüne, inancına kavuştururdu. Öyle görünüyor ki, Tanrı öz inancının yerine bu yeni topluluğun dinine geçmeni ve o din içerisinde eriyip gitmeni istiyor!"

Bu sözler salt yaşanılan umutsuzluğun derinliğini göstermekle kalmıyor, Georg'un inanç, konusunda yaşadığı kuşku ve bu kuşkunun yarattığı bunalımın yoğunluğunu da anlatıyor.

Bu yoğun iç hesaplaşma sonuçsuz kalmaz. Georg'un ruh yapısını, günlük yaşamını ve içinde yaşadığı toplumun dinsel doğruları uyarınca biçimlendirmeye başlar. Yaptığı belirlemeler bu oluşumu belgeliyor:

"...Artık aklımda kaldığı kadar ile yazıya döktüğüm ve o zamana değin düzenli uyguladığım (öz) dinimin dualarını, surelerini bırakıp, Türklerin namazlarını ve öbür dualarını iyice öğrenmeye ve özenli uygulamaya başladım."

Georg, düşünceleri ile eylemlerini benzeştiren, kendini kandırmayan biri. İslam'a yönelişi, sahibi ve yaşadığı çevrede iyi izlenim yaratmak gibi sahte bir eylem değil. O gösteriş olsun diye İslam'ı öğrenmiyor; onu uyguluyor: "Niçin buradayım? Niçin bu koşullar altında yaşamak zorundayım?" sorularına bilincinin yettiği ölçüde akılcı çözümler arıyor ve Tanrının öyle istediği, o nedenle, o yaşam ortamında bulunduğu, o ortamda geçerli inanç dizgesini anlaması ve uygulaması gerektiği kanısına varıyor. O bakımdan namazını özellikle gece, kimsenin görmediği yer ve zamanda kılıyor.

Ruhsal yönden huzurunun arttığı gözleniyor. O bakımdan Georg'un yapıtına egemen olan sıcak ve insancıl biçem ve yaklaşım daha da olumlulaşıyor. Türk kültüründe saygın yerleri olan ve adları daha önce anılan ulu ve ermişlerin öğretilerine ilişkin şu bölüm bu sıcaklığın dolaysız anlatımı: "Ermişlerin öğretilerinin iyice tadına varmaya başladım."

Sürekli yaşadığı kuşku yeni, huzursuzluk dalgaları yaratmaya başlıyor. İç hesaplaşma süreçselleşiyor. Süreçselleşen her oluş, yenilikler yaratıyor.

Georg da bu kuralın dışında kalamıyor. Sallantı yoğunlaşıyor, bu kez yeniden Hıristiyanlığa yönelme sözkonusu: Şu sözler bu sallantı ve yeniden Hıristiyanlığa yönelimi sergiliyor: "...Bu sallantı içerisinde altı yedi ay yitirdim. Tanrının yardımı ile birden yaşamımın anlamı değişti. İslamın kutsal kurallarını bıraktım, önceki dinimin (Hıristiyanlığın) gereklerini yerine getirmeye başladım..."

Son sahibinin yanında geçirdiği 15 yıl boyunca İslam'a ilişkin duyduğu ve yaşadığı her türlü olumlulukları, şeytanın işi, onun aklını çalmaya yönelik hileleri olarak görmeye başlıyor Georg. 100 yıl bile orada (Türkiye'de) kalsa bir daha böyle bir kuşku ve sallantı yaşamayacağını savlıyor.

Georg'un tutsaklık döneminin izlerini ve yaşantılarını bu denli canlı ve insancıl bir tutum ile sergileyebilmesi, belki de yaşadığı kuşku ile olanaklı olmuştur.

Nedenlerin Yorumu

Georg, İslam'ın temel öğreti ve kurallarını bu başlık altında topluyor ve getirdiği yorumlar ile, belki de istemeden dönemine uygun ve Türklere olumlu bakışı özendiriyor. Ancak, yaptığı belirlemeler aktarılmayı gerektirecek ilginçlikler içermiyor.

Türklerin Gelecekteki Başarılarının Temelleri

Georg, Türklerin başarılarının bir süre daha sürüp gideceğini öngörüyor ve Hıristiyanlara sesleniyor. Gözlemlerini sunduğunu, Türklerin zaferlerini herkesin öğrendiğini umduğunu vurguluyor. Ve hemen şu uyarıyı ekliyor: "...Bunlar henüz kötülüklerin başlangıcı; bekle, daha ne kıyıcılık yaşayacak, Türklerin daha nice zaferlerini göreceksin! Bütün dünyayı egemenlikleri altına almış olan Romalılar ve Büyük İskender'in zaferleri bile bu zaferlerle karşılaştırılamaz!"

Türkler, Georg'a göre, artık salt bedeni değil, ruhu da öldürüyor, çökertiyor. Dünyanın dört bir yanında onların çökertme, yok etme eylemleri baskın olacaktır. Hıristiyanlar, Türklerin sadece dinlerini savunma ve yayma çabalarına tanık oldular. Türkler asıl güç ve becerilerini daha sonra gösterecektir. Bu sözleri şöyle bütünlüyor Georg: "... (Türklerin) gözüpekliği ve dirençliliği gelecekte öyle büyüyecek, bu şeytani düşüncenin ateşleri bütün insanlık soyunu öyle etkileyecektir ki, gökyüzünün egemeni bile telaşa kapılacaktır!"

Aşırı etkilenme, Türklerin sürekli zaferler kazandığı egemenlik alanlarını sürekli genişlettikleri tarihsel bir dönemin doğal sonucu olarak görülmeli. Bu aşırı etkilenme ve Türklerin doğal gücünü abartma, Türk imgesini olumsuz etkiliyor. Ancak, olumsuzluk yanında Türklere karşı şaşkınlıkla karışık hayranlık belirtileri seziliyor.

Türklerin Sapkın Öğretilerinden (Hıristiyanları) Koruyan Nedenler

Georg, Hıristiyan tutsakları üç öbekte topluyor.

Birinci öbek, yalın yaşamları içerisinde Türklerin yapıp-ettikleri ile hiç ilgilenmeyen, oluşları anlamaya uğraşmayanlardan oluşuyor.

Doğaldır, bir olgu ve oluşu irdelemeyen, anlayamaz, kuşku geliştiremez. Böyle kişiler değişim yaşamaz, inanç ve düşüncelerini korurlar. O bakımdan bu öbekte toplanan Hıristiyan tutsakların, Türklerin "sapkın" öğretisinden (dininden) etkilenmesi, kanması sözkonusu değildir.

İkinci öbek, merakını yenemeyip, inançsız Türklerin işlerini anlamaya, izlemeye çalışanları içeriyor. Bunlar dikkatsiz ve tehlikeleri sezme yeteneğinden yoksundur. Fakat bu tutsaklara Tanrı yardım eder ve onlar inançsızların gizli yönlerini açığa çıkaracak, araştıracak ve bu gizleri yorumlamaya yetecek denli akıllı olurlar ise, salt özlerine değil, başkalarına da güvenlik ve yarar sağlarlar.

Üçüncü öbekte olanlar, inançsızların eylemlerini gözleyen, fakat onları çözümleyemeyenlerdir. Böyleleri bu sapkın öğretinin oyuncağı oldukları gibi, başkalarının bozumuna da yolaçabilirler. Ve bu tür tutsakların sayısı çok fazladır.

Georg, Müslüman din bilginlerinin İslam dinine ilişkin farklı yorumlarını getiriyor ve yorumcuları öbeklendiriyor, halk arasındaki saygınlık düzeylerine ilişkin savlarda bulunuyor.

Sapkın İnançtan Koruyan İkinci ve Üçüncü Nedenler: Türklerin Cahilliği ve İnatçılığı)

Georg, toplum yaşamında günlük kültürel edimde yakınlaştığı Türklerin düşünce biçiminden uzaklaşıyor. Şöyle bir yargıda bulunuyor: "...Her türlü kötülüğü akıl etmede Türklerin üstüne yoktur, dünyasal konularda büyük ve doğa-üstü bir beceri ve deneyime sahipler. Fakat ruh dinginliği ve düşünsel (manevi) bilgi bakımından son derece cahildirler. Yedi serbest sanattan hiçbiri okullarında okutulmaz, öbür bilimlerin tümü (Türklere) o denli yabancı ki, bu bilimlerin adlarını bile bilmezler."

Şu saptamalar, Georg bunları yaşayarak gördüğü savındadır, Türklerin cahilliğini iyice pekiştirmeye yönelik: "...Şarap ve domuz etinin niçin yasak olduğunu, sünnetin niçin buyruk olduğunu bilmezler."

Georg, Türklerin bilgisizliğini, onların en çok savundukları konularda bile hiç bir şey bilmediklerini söyleyerek pekiştirmek istiyor. Ancak bilgisizliklerini kendince dile getirirken, örneğin sünnetin nedeninin temizlik kaygısı olduğunu da söylemeden edemiyor.

Georg, Türklerin inatçılığını, inandıkları şeye körü körüne bağlanmalarına bağlıyor ve savını şöyle gerekçelendiriyor: "...Dinlerini düşünce ve gerekçelerle değil, kılıç ve silahlarla savunurlar. Dinlerine uymayan bir şey duydukları, gördükleri veya algıladıkları zaman, o şeyden şaşkın ve öfkeli ilenmeler ile kaçınırlar. Bu tür şeyleri öldürücü bir zehir gibi görürler."

Georg, kişisel yaşantılarını aktarıyor; Tek tek Türkler ile konuştuğunda aldığı kısa kesin, ama gerekçeden yoksun "Başka türlü olmaz!", "Başka türlü düşünemem, inanamam!" gibi yanıtları irdeliyor. Türlerin inatçılıklarına bir başka örnek olarak, her ulustan yetişkin kişilerin kendi dinlerini bırakıp, Müslüman olmalarına karşın, hiçbir yetişkin Türkün, Hıristiyanlığı seçmeyişini gösteriyor.

Türklerin, Hıristiyanlığa geçmelerini bir "mucize" olarak değerlendiriyor. Yaşadığı bu tür bir "mucizeyi" anlatıyor:

Papa IV. Sixtus'un göreve başladığı ilk yıllarda çok sayıda Türk tutsak Roma'ya getirilir; vaftiz edilirler.

Georg, vaftiz edilen bu Türklerin bazıları ile tanışır. Türkler, Hıristiyanlığa büyük ilgi duyar ve Georg'tan aracılık etmesini isterler. Georg, Türklerden birinin günahını bile çıkartır. Aradan birkaç yıl geçer, nerdeyse Hıristiyanlığa geçmek üzere olan Türklerin hepsi kaçar. Kaçanlar arasında papanın sarayında yaşama olanağı bulmuş olanlar da vardır.

Bu durum, Georg'un yargısını iyice pekiştirir. Georg için şu tartışmasız bir olgudur artık: "Türkleri Hıristiyan etmek olanaksızdır!"

Türklerin İnançlarına Koşulsuz ve Eleştirisiz Bağlılığını Doğrulayan Bir Olay

Georg bu bölümde ilgili savı kanıtlayan olayları sergiliyor:

Padişah ile çeşitli tarikat ve yönelimlerden din adamlarının ilişkisini öykülüyor; yönetim üzerindeki dinsel etkinin ve Türk egemenlerinin bu dinsel etkiye karşı tutumlarını betimliyor.

Hıristiyanlığın Yeniden Canlandırılmasına İlişkin

Bu bölüm Hıristiyanlara, Türkleri ve onların dinini doğru anlamda izleyecekleri yöntemi gösteriyor.

Georg, Hıristiyanlara seslenıyor ve şunları yazıyor:

"...Türklerin dinlerine ilişkin bilmek isteyebileceğiniz büyük ve şaşırtıcı olgu ve olayları beceriksizce sergiledim. Bunları küçümsemeyin! Ancak küçük ayrıntılar doğru görülür ve anlaşılır ise, çoğu büyük şeyleri araştırmaya uygun malzeme sağlanabilir.

Bu ayrıntılar, sadece gerçeğe giden yolu daha kolay bulmaya yardımcı olur!"

Georg, anlatısının sonuna, dönemine göre çok ilginç bir açıklama ekliyor.

Açıklama şöyle: "...Dünya işleri ile ilgili konularda kuşku du-

yulduğunda, deneyime başvurulur. O nedenle ben de Türklerin yaşam biçimleri ve kutsal kurallarına ilişkin anlattıklarımı deneyimime dayandırdım ve anlattıklarıma inanılmasını istiyorum.

Bu deneyimleri kolay edinmedim; 20 küsur yıllık tutsaklığım boyunca kıyımlara uğradım: Korkunç düşünsel kasırgalar, ruh ve beden yönünden ölçülmez tehlikeler geçirdim!"

Deneyimleri, Georg'a göre, çok değerlidir. Çünkü, büyük yoksunluklar, Hıristiyanlığa bağlılığı konusunda derin kuşkular yaşamış, sürekli Türkler ve Hıristiyanların kültürel edimlerini, toplumsal yönelimlerini karşılaştırmış, kalıcı çözümler aramıştır.

Ayrıca Georg, anadilini unutacak denli Türkçe dilini, kendi söyleyimi ile, barbar deyimlerini öğrenmiştir, Türklere yabancı olan bilimi (Teoloji) edinmiştir. Bu bilgi ve öğrenme o denli boyutlu ve yoğun ki, Türk dervişlerden biri Georg'a tarikatına girmesini önermiştir! Bu bağlamda Georg'un öğretici bulduğum şu belirlemesini aktarıyorum:

"...Türklerin yaşamlarına ve kutsal kurallarına öyle uyum göstermiştim ki, din adamları ve dervişlerin vaiz ve yorumlarında kullandıkları dinsel sözlerin ve deyişlerin çoğunu hem yazılı, hem de sözlü olarak biliyordum. O bakımdan çeşitli neden ve buluşmalarda beni dinlemiş olan komşularımızın yanı sıra, başka yörelerden insanlar da benim vaiz ve yorumlarını dinlemeye can atıyorlardı. Hatta din adamları ve dervişlerin bir çoğu bu sözleri ve deyişleri benden öğreniyorlardı."

Bir yabancıyı tutsak olarak satın almak, o yabancıyı insan olarak görmeye engel değildir, olamıyor. İki insan, sahip ve tutsak, birbirini insancıl ortamda tanıyabiliyor ve ilişkileri insancıllaştırabiliyor.

Georg'un yaşamı yukarıdaki durumunun kanıtıdır. Severlik sevmezlik, iyilik kötülük insan davranışının iki boyutudur. En zalim insan bile, eğer zalimliği dizgeli, amaçlı ve karşısındakinin yokedilmesine dönük değil ise, insancıl davranabilir.

Georg'un sahibi insancıl yönü belirgin bir insan. Öyle ki tutsağı ile övünç duyabilecek, onu özoğlu gibi görebilecek denli iyi nitelikli.

Georg, sahibine ilişkin şunları yazıyor: "...Sahibim beni öyle

Özgün Metin		Alman Yayımcının Düzeltisi	
(1)	*Janar itſchim goner oſim* *bon oelī angitſtac* *olim endeſtherczin hoſth* *vululara danſthag*	(1)	*Janar iċim, goner ozim* *ben ölimi añiċak.* *olim endeśesi ne hoś* *ululara dañiċag.*
(2)	*Oliczeris brlli bean* *giſſi iſthimis olor eā* *teneſthir vstine konp* *halk rnginde iuūtſthad*	(2)	*oliseriz belli bean.* *giśśi geċmiś olor o an,* *teneśir ustine konan* *halk uñinde junuċag.**
(3)	*hitſch hilmeczē ben nitge idē* *häke iāna czaffaridē* *yaccaffis don geemgidē* *baſchſis atta binnitſtheg*	(3)	*hiċ bilmeśem ben, niğe_idem,* *hanke janna śaffar idem.* *jakkassiz don geem gidem,* *baśsiz atta binniċeg.*
(4)	*Gelle bāga kauū gardaſth* *ola czimdegi ioltaſth* *Kim olaczar bāga haltaſth* *ben czinūndo egalitſthag.*	(4)	*Gelle baña kamu gardaś,* *ola sine degi joltaś,* *kim olasar* baña haltaś,* *ben sinimde galiċag.*
(5)	*galā ben amalimla* *her nitgeczii halimla* *Gide kauū guule guele* *eſden janga donitſtheg*	(5)	*galam ben amalim ile,* *her niğe_ise, halim ile.* *gide kamu güle güle,* *eſden jaña doniċeg.*
(6)	*Sanga aidirem ai paſſa* *neler gelliczor baſſa* *Kiming iczidem bagir piſſche* *kim ſchraba kanitſthag*	(6)	*saña aidirem, ai paśśa,* *neler gelliser baśśa.** *kim isiden bagri pišše,* *kim śaraba kaniċag.*
(7)	*ĭarrin cziaczar guria* *tſchumla galeik derle* *kime ſinir czcūuān herle* *kimīg icziđē iātſchag.*	(7)	*jarrin sajilisar durla.* *ċumla galejk dirilirle,* *kim emir sajevoan birle,* *kim isiden janiċag.*
(8)	*amal vuer vnda tſthoap* *amalſiſa olor hedep* *Schol biſſchia olmacz hezzep* *bunda azat olitſthag*	(8)	*amal verir unda ċoap.* *amalsiza olor hedep.** *śol bizje ja olmas hezzep,** *bunda azat oliċag.*
(9)	*ĭonus emdi kil iarak* *vtanmeaczin dogri bak* *Tſcumla galeik derle* *atli atilia czaiitlitſchag.*	(9)	*ej* jonus, emdi kil jarak!* *utanmeasin! dogri bak!* *ċumla galejk dirilirle,** *atli atila sajliċag.**

severdi ki, konuşmalarında beni öz oğlundan öte tuttuğunu vurgulardı. O nedenle özgürlüğüme kavuştuğumda beni yanında tutabilmek için ne sözler verdi, ne yalvardı! Ama din bilimi öğrenimi konusunda çok istekli olduğumu bildiği için, öğrenimimi bitirince döneceğim bahanesini uydurdum. O ve ailesi büyük bir üzüntü içinde uğurladı beni. Peygamber ve Tanrı adına döneceğime ilişkin yemin ettirdi bana. Belki şimdi bile öğrenimimi tamamlayıp, döneceğimi bekliyordur..."

Tutsak, yeni yaşam ve kültür ortamının bütün özelliklerini, değerlerini, güçlü ve güçsüz yönlerini, incelik ve kabalıklarını en ince ayrıntılarını öğrenebilecek, günlük edinimde uygulayabilecek denli yetenekli, becerikli ve istekli.

Sahip, tutsağını insan olarak görebilecek, benimseyebilecek ve sevebilecek denli insancıl.

Böyle gelişmeye açık iki ayrı kültürün ürünü iki insan biraraya gelince, insanlığın, insancıllığı sürekli yeniden yaratmaya yetenekli olduğu ve insancıl geleceğe ilişkin umudun ne denli yerinde olduğu ortaya çıkıyor. İnsancıllığa duyulan umudun dayanakları olan, yapıtlar yaratılıyor, insanlığa yeni çevrenler açılıyor.

Georg'un yapıtının şu bitim tümcesi, sıcak insancıl havasına ve Avrupa'daki, Almanya dahil, Türk imgesine yaptığı olumlu katkıya kanıttır.

"...Belgelere dayanan açıklamalarıma, kuşku duyulması olanaksız bir inanç belgesini, Türk halk dilinde söylenmiş iki kutsal deyişi ekliyorum:"

Georg, Yunus'tan aldığını belirttiği deyişlerin Türkçe söylenişini Latin harfleri ile yazmış ve Latinceye çevirerek yapıtının sonuna eklemiş.

Yunus'un insanı her yönüyle kucaklayan, insanın yeterliği ve yetmezliğinin anlatımı olan yumuşak ve düşündürücü şiiri, Georg'un denemesinin içeriğini belirlemiştir.

Georg'un özgün yazımı ektedir. Kolaylık olsun diye ilk dörtlüğü açık ve anlaşılır duruma getirerek yazıyorum:

Yanar içim, göyünür özüm.
Ben ölümü anınca.
Ölüm endişesi ne hoş
Ululara danışınca

☆

Batum'da Bir Adlî Vak'a Amiral de Robeck[1] Arşivinde "İsmail Hakkı"

BÜLENT GÖKAY

İsmail Hakkı'nın ilginç hikâyesini Cambridge Üniversitesi - Churchill Kolej arşivi merkezinde bulunan de Robeck arşivindeki belgelerden öğreniyoruz. Olayı anlatan birinci belge, Dr. Mizzi adındaki bir avukatın müvekkili İsmail Hakkı adına İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 15 Temmuz 1919 tarihli bir mektup. İkinci olarak da, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Sekreter Bennett imzası ile 5 Mart 1920'de yayınladığı özet rapor olayla ilgili gelişmeleri anlatıyor.[2]

Dr. Mizzi'nin mektubu, İsmail Hakkı'ya ait yüklü bir miktar paraya Batum'da İngiliz Askerî otoritelerince el koyulması ile ilgili. Avukat mektubuna İsmail Hakkı'nın saygıdeğer bir Türk tüccarı olduğunu ve Sultan Abdülhamid'in eski saray sorumlusu Faik Paşa'nın da kardeşi olduğunu söyleyerek başlıyor. Mektuba göre, İsmail Hakkı birkaç ay önce yanına güvendiği bir hizmetkârını da alarak Batum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılıyor. Batum'a gidiş amacı, oradan İstanbul'da satmak üzere mal satın almak şeklinde açıklanıyor.

Hikâye, Batum'da aradığı malları bulamayan İsmail Hakkı'nın, parasını kârlı bir işe yatırabileceğini öğrendiği Tiflis'e gitmeye karar vermesiyle devam ediyor. Bu niyetle Batum tren istasyonuna varan İsmail Hakkı, orada kendisini ve beraberindeki yükleri aramak isteyen istasyon görevlileri ile karşılaşıyor. Önce çantalarını açmayı reddeden İsmail Hakkı, şiddetli bir münaka-

şa sonucu bütün bagajları açmak zorunda kalıyor. İsmail Hakkı'nın çantasındaki yüklü miktardaki parayı gören görevliler, diğer mallara bakmadan tamam diyor ve kendisini yalnız bırakıyorlar. Bu durum İsmail Hakkı'yı haliyle kuşkulandırıyor ve Tiflis'e gitme fikrini o an için bir kenara bırakarak istasyonu aceleyle terkediyor.

Avukat Mizzi hikâyeye devamla, İsmail Hakkı'nın iki gün sonra Tiflis'e gitmek amacıyla tekrar istasyona döndüğünü anlatıyor. Bu kez beraberinde hiçbir çanta getirmeyen İsmail Hakkı, bütün parayı kendisinin ve hizmetkârının vücuduna saklıyor. Ne var ki, bu arada yüklü miktarda para taşıdığı İngiliz otoritelerine haber verilmiştir ve sonuç olarak bütün paraya İngilizler tarafından el konuluyor. O geceyi Jakwa istasyonunda gözetim altında geçiren İsmail Hakkı ve hizmetkârı ertesi sabah erkenden bir İngiliz subayı ve dört askerinin eşliğinde, para ile birlikte, Batum'a gönderiliyorlar. Batum'da bütün para, adı İsmail Hakkı tarafından "Kockeles" diye verilen, bir İngiliz generali tarafından alıkoyuluyor.

Avukatın mektubundan, paranın 5620 Türk lirası değerinde altın, 1300 Türk lirası değerinde banknot ve 29 buçuk sterlin banknottan ibaret olduğu anlaşılıyor. Parayı geri almak için İngiliz otoritelerine defalarca müracaat eden ve kendi kimliği ve para ile ilgili her türlü referansı sağlayan İsmail Hakkı hiçbir sonuç alamıyor.

İsmail Hakkı'nın hikâyesi burada bitmiyor. Israrı sürdüren İsmail Hakkı'ya sonunda resmî olmayan bir yolla, paranın İstanbul'a rapor edildiği ve oradan cevap beklendiği söyleniyor. Bu zaman zarfında İngiliz generaline beş ayrı müracaatte bulunan İsmail Hakkı'ya yine sözlü olarak parasını bir süre sonra geri alabileceğine dair bir güvence veriliyor. Ancak bu konuda herhangi bir zaman belirtilmiyor.

Nihayet bir gün bir İngiliz resmî görevlisi İsmail Hakkı'ya, "gülümseyen bir yüz ve kibar bir tavırla", eğer para yerine ona denk değerde petrol verilirse, kabul edip etmeyeceğini sorar. İsmail Hakkı için bu en azından bir çözümdür ve ayrıca petrolün İstanbul piyasasındaki değeri de bu çözümü cazip kılmaya yeter de artar bile. Dolayısıyla bu öneriyi kabul eden İsmail Hakkı İngilizlerle anlaşır: 6000 pound (yaklaşık 3000 litre) petrol bir hafta içinde İstanbul'da kendisine teslim edilecektir.

Ne var ki, sonuçlanmış gibi görünen mesele burada bitmez. İngilizler, Avukat Mizzi'nin tabiriyle, "İngilizliklerine yakışmayan" bir tarzda sözlerini unutarak petrolu teslim etmezler. İki ay geçer. Ancak bu arada İstanbul piyasasında petrol fiyatı düşmüştür ve bu nedenle İsmail Hakkı zarar edeceği korkusu ile petrol almaktan vazgeçtiğini ve parasını olduğu gibi istediğini bildirir.

İngilizler bu isteği de görmezlikten gelirler. Bir zaman sonra da İstanbul'a İsmail Hakkı adına petrol gönderirler. Üstelik sadece 3000 pound yani daha önce vaadettikleri miktarın yarısı kadar.

Avukat Mizzi'nin mektubundan, durumun düzeltilmesi için İngiliz otoritelerine defalarca başvuruda bulunan İsmail Hakkı'nın hiçbir sonuç alamadığını ve sonunda avukatın yardımını talep ettiğini öğreniyoruz. Avukat mektubunu, müvekkilinin tüm parasının, geçen süreden ötürü ortaya çıkan mağdur durumunu da telâfi edecek bir faizle birlikte geri verilmesini talep ederek bitiriyor.

İngiliz Yüksek Komiserliği Sekreteri Bennett'in raporu, Avukat Mizzi'nin mektubunun İngiliz kumandanına iletildiği ve konu ile ilgilenildiğini söyleyerek başlıyor. Ancak rapora göre, olay öyle masum bir ticarî anlaşmazlık olarak görülmemektedir. Avukat Mizzi, İngilizlerle resmen savaş halinde bulunan ulustan bir kimsenin hakkını savunarak aslında suç işlemektedir.

Bennett'in raporuna göre, bu doğrultuda Yüksek Komiserin yetkisi dahilinde avukat Mizzi ile görüşen Yardımcı Ataşe Armstrong avukatı çok sert bir dille suçlamaktadır. Armstrong'a göre, avukat düşman cephesinden bir kimsenin hakkını savunmakla kalmamış, aynı zamanda İngiliz yetkilileri aleyhinde asılsız bir takım ithamlarda bulunarak daha büyük bir suç da işlemiştir. Raporda avukat aleyhinde cezaî müeyyide uygulanabileceği söylenerek, kendisinin bu meyanda İngiliz otoriteleri ile ilişki kurmaya kalkışmaması tavsiye ediliyor.

Rapordaki bir diğer nota göre, 16 Aralık'ta Batum'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne "olayın gerçek yüzünü aydınlatan" bir mektup geliyor.

Ancak bu gerçek yüzün ne olduğuna dair, mektubun içeriğine ilişkin hiçbir açıklama yok. Bu arada avukatın Malta'ya gittiğini ve dolayısıyla kendisi hakkında dava açılmaya gerek görülmediğini yine rapordan öğreniyoruz. Rapor ayrıca Avukat Mizzi'nin 15 Ocak 1920'de Malta'dan konu ile ilgili bir mektup gönderdiğinden de söz ediyor. Ancak ne yazık ki, de Robeck arşivinde bu mektuba dair herhangi bir ipucuna rastlamadım.

Sonuç olarak, İsmail Hakkı'nın parasına ilişkin bu ilginç hikâye bu noktada kesiliyor. İsmail Hakkı'nın kimliği ile ilgili olarak da Faik Paşa'nın kardeşi olmasından öte bir açıklama mevcut değil. Ne var ki, olayın 1919 yılının ikinci yarısında ve Batum'da geçiyor olması insanın aklına ister istemez bazı varsayımlar getiriyor.

Kimbilir belki de, adı geçen belgelerden çıkan sonuca göre, savaş koşullarından yararlanarak kolay para kazanmaya çalışan bir tüccar olarak çizilen İsmail Hakkı aslında işgalci emperyalist güçlere karşı ulusal bağımsızlık için mücadele veren bir militandı.

[1] John Michael de Robeck (1862-1928), İrlanda'da dördüncü de Robeck Baronu'nun ikinci oğlu olarak dünyaya geliyor. "De Robeck", kökeni İsveç'e kadar giden soylu bir aile ismi. 1875 yılında donanmaya giren de Robeck, 1911'de Amiral oluyor. 1915-16 yıllarında Gelibolu'da savaşan Akdeniz donanmasının kumandanlığını yapan de Robeck, 1919-20 yıllarında İstanbul'da işgal kuvvetleri yüksek komiserliği görevinde bulunuyor. 1922-24 arası Atlantik Donanması'nın kumandasını yürüten de Robeck'in son görevi 1925 yılında üstlendiği İngiliz Deniz kuvvetleri kumandanlığı.

Amiral de Robeck'in arşivinde, 1875 ve 1927 arasındaki döneme ilişkin 30 kutu özel ve resmi belge mevcut.

[2] Her iki belge de Amiral de Robeck arşivinde DRBK-6/20 numaralı dosyada bulunmaktadır.

Anadolu İnkılâbı ve İki Düzeltme

HAKKI UYAR
B. EYÜP ERTÜRK

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından, Onunla Samsun'a çıkan subaylar arasında yer alan, Milli Mücadele'de önemli hizmetleri bulunan, milletvekilliği yapan ve 1926 İzmir Suikastı'nda suçlu bulunarak idam edilen Miralay Mehmet Arif Bey (Ayıcı Arif)in Millî Mücadele ile ilgili ilk hatıra olması bakımından da büyük önem taşıyan İstanbul'da 1924 yılında yayınlanan hatıraları Latin kökenli Türk alfabesi ile bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla üç defa yayınlanmıştır.

1924 yılında yayınlanan baskısının künyesi şöyle:

"Anadolu İnkılâbı Mücahedat-ı Milliye Hatıratı
1335-1339
Eskişehir Mebusu Mehmet Arif
Miralay sabık Kolordu Kumandanlarından
İkdam Matbaası, 1340-İstanbul"

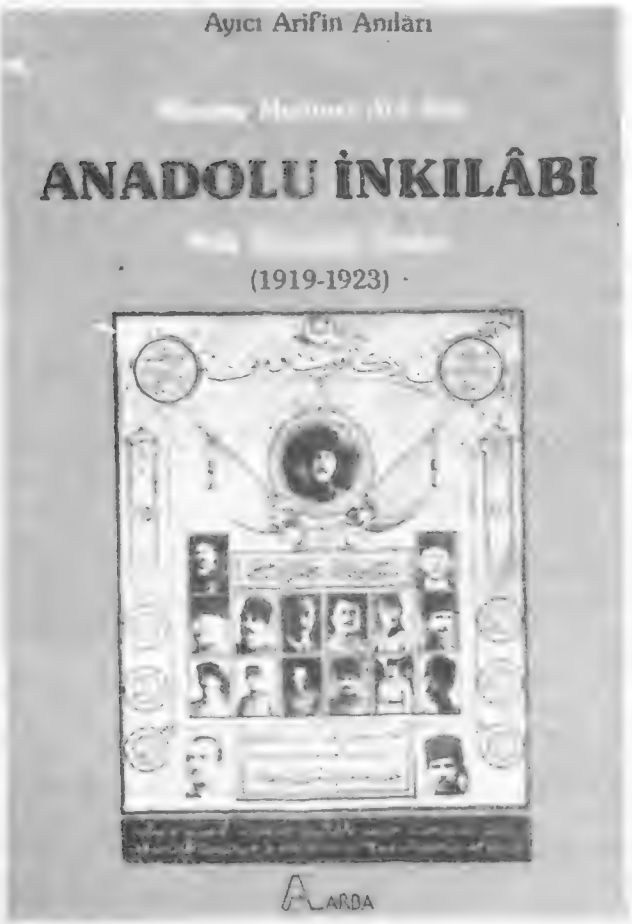

Latin kökenli Türk alfabesi ile 1969 yılında İstanbul'da Yeni İstanbul kültür Yayınlarından (arka kapakta "İstiklal Harbi Gazetesinin ilave kitaplarındandır," yazıyor.) bir kitap olarak yayınlanmış. Kitabın sarı-kırmızı olan kapağında "Anadolu İhtilali" yazıyor. İç sayfada ise bu hata düzeltilmiş, "Milli Mücadele Hatıratı, Anadolu İnkılabı, Yazan: Mehmet Arif, Miralay, Sabık Kolordu Kumandanlarından yazıyor. Dilinde sadeleştirme yoluna gidilmemiş, Latin harflerine çeviren kişinin adı da verilmemiş.

1972 yılında Dr. Fethi Tevetoğlu'nun sadeleştirmesi ile Hayat Tarih Mecmuası'nın 1 Mayıs 1972 tarihli 4. sayısının ilavesi olarak yayınlanmıştır. Bu ikinci yayınlanışta 36 sayfalık ilavenin 3 ve 4. sayfalarında "Kitap ve Yazar Hakkında" adlı sunuşta F. Tevetoğlu; B. Lewis ve İ. Arar'ın kitap hakkındaki görüşlerine yer veriyor. T B M M Zat İşleri Müdürlüğü'ndeki sicil dosyasındaki hal tercümesini aktarmış ve "Milli Mücadele tarihimizin bu değerli kaynağını gençlerimize ve araştırmacılara kazandırmayı bir milli hizmet sayıyor; bu vesile ile eserin Milli Mücadele kahramanı talihsiz yazarını hayr ile anmış olmaktan da ayrı bir mutluluk duyuyoruz," diyor. Yani F. Tevetoğlu bir önceki yayından habersiz ilk defa eseri latin harfleri ile yayınladığını ileri sürüyor.

Aynı hataya 1987 yılında İstanbul'da ARBA Tarih/Anı Dizisinin 1. kitabı olarak Bülent Demirbaş'ın yayına hazırladığı ve Sunuş'unu Toktamış Ateş'in yazdığı zaman da düşülüyor. Kitabın 5. sayfasında Sunuş yazısında Toktamış Ateş,"... Mehmet Arif Bey'in "Anadolu İnkılâbı, Mücahedat-ı Milliye Hatıratı" başlıklı kitabı, altmış yıl sonra yeniden gün ışığına çıkıyor," diyerek bu kitabın daha önceki 1969 ve 1972 baskılarından habersiz görünüyor. Kitapta M. Arif'in anılarının sonuna "Mehmet Arif Beyle İlgili Anılar" bölümü eklenmiş. Burada; F, Tevetoğlu, A.F. Cebesoy, D. Arıkoğlu, R. Apak, H.E. Adıvar, Armstrong, S Borak, Kılıç Ali, Kandemir'in kitaplarından alıntılar yapmıştır.

Ayrıca kitabın arka kapağında, İ. Arar, B. Lewis, F. Tevetoğlu, T. Ateş'in görüşlerine yer verilmiştir.

Miralay Mehmet Arif Bey'in "Anadolu İnkılâbı" adlı hatıraları ile ilgili bu iki hatayı düzelterek, okuyucu ve araştırmacıların dikkatine sunuyoruz.

Kaygusuz Abdâl'ı Kaygulandıracak Bir Eser: Sarâynâme*

MEHMET BEKİROĞLU

XIV. Asırda yetişen ve tekke edebiyatımızın önemli isimlerinden birisi olan Kaygusuz Abdâl'ın "Sarâynâme"si yayınlanalı hayli uzun zaman oldu. Birinci hamur kağıda basılan bu eser, sekiz bölümden oluşmaktadır: Sözbaşı'ndan itibaren Sarâynâme'nin Edebî hususiyetleri incelenmiş; metin verildikten sonra, Bibliyografya, Sözlük ve İndeks konulmuş.

Sözbaşı'nı okumaya başlıyorum, fakat daha ilk cümlede takılıyorum: *"Türk milleti, millî kültür mefkûresinde merkezden muhite yayılma ve birleşme simgesini her zaman göstermiştir."* (s.V)

Ne demek yayılma ve birleşme simgesini göstermek? Çözebi-

len, buyursun anlatsın! Sonra şöyle bir cümle geliyor: "Kaygusuz Abdal bu dönemlerde Anadolu, Balkanlar ve Mısır'a kadar giderek o bölgelerin Türkleşmesi ve İslamlaşması için alperenlik görevini ifa etmiştir." (s.V). Allah Allah! Ne mübarek bir insanmış Kaygusuz... Türkiye'nin İslamlaşması ve birliği tamamlanınca boş durmuyor; elinde kılıç, pala uzanıyor Mısır'a. Öyle yâ, Alperen ne de olsa...

Araştırmacı, acaba başka bir şey mi demek istiyor, bilemiyorum. Bildiğim şu ki, Kaygusuz'un Mısır'a gidişi, Hac meselesinden kaynaklanıyor. Ayrıca o devrin tekke hayatında uygulanan bir metod var. Bu metoda göre, sülûk ehli, bir zaman gurbete gönderilir. Gurbete gönderilen müritler, bazen hiç geri gelmezler. Gittikleri yerlerde konaklarlar; irşat vazifesi ile gönderildilerse, vazifelerini icra ederler. Kaygusuz da bu sebeple yollara düşmüştür. Bu alperenlik de nereden çıktı?

Sonra şöyle bir cümle geliyor:

"Kaygusuz Abdal'ın eserleri, nitelik ve nicelik itibariyle bir hayli yekun tutar" (s.V) *Bu cümlede ileri* sürülen "*nicelik* itibariyle bir *hayli yekün tutan*" eserleri anladık da, "*nitelik itibariyle yekun tutan eserleri*" anlayamadık!

Araştırmacı devam ediyor: "Kaygusuz'un Saraynamesi'ndeki üslubu hareketli ve çeşitlidir. O, doğrudan doğruya anlatımdan delil ve isbat yoluyla anlatıma kadar bütün türleri kullanır. Tekrir ve Seciler, hususiyle lirik söyleyişler arasında sık sık kullanılır." (s.VI)

Bu cümlede iddia edildiği gibi, anlatım bir tür müdür? Yoksa "anlatım çeşitleri" mi demek isteniyor? Sonra hareketli üslub ne demek? Acaba bu üslubun aksine bir de "hareketsiz üslub" mu var?

Bir de şu hüküm var "ilk bakışta bu şiirlerin tasavvufî olduğu hissedilmez." (s.VI) Esasen bu cümle, eserin muhtevasıyla tamamen zıttır. Evvela bu eser için "bu şiirler..." diye bir ibare kullanılamaz. Çünkü, eser bir tek eserdir ve manzum-mensur karışıktır. Yani eserde "şiirler" yoktur. Şiir vardır! İkincisi bu eser, Kaygusuz'un doğrudan tasavvufu (vahdet-i vücudu) anlatmak için kaleme aldığı bir eserdir. Yukarıdaki hüküm, sanki eser okunmadan, çala kalem verilmiş bir hükümdür. Gelişigüzel aldığımız şu beyitlere bakınız:

Bu sarayın sahibi kanda olur
Ol kâmil insana sorun ol bilur

Zira kim insan kabildür hikmete
bu civâhir heman insanda bite

İnsana keşf ola bu ilm-i ledün
Cümle halka delil insan oldı çün

İnsanun zatında kodı Hakk ezel
Sırr-ı tevhid ma'rifet ilm-ü kemâl

Bu hikmet vechinde ezel ol Ganî
Cümleye halife kıldı insanı (....) (s.53)

Hemen bütün beyitler böyle olduğu halde, "bu şiirlerin tasavvufî olduğu hissedilmez" demek doğru mu?

Sonra şöyle bir cümle : "Atasözleri ve deyimleri de halkın anlayabileceği bir üslub içinde:

Tuz ekmek hakkını sakla iy safa
Ta ki hoşnut ola senden Mustafâ

demek suretiyle gayet mâhirane bir şekilde söyler." (s. VII) Burada cümlenin kuruluşunu mu incelemeli, yoksa, atasözlerinin ve deyimlerin halk tarafından anlaşılabildiği fikrine mi takılıp kalmalı? Halkın malını halka öğretmeye çalışan araştırmacı herhalde haklıdır!

Sonra devam ediyor sayın profumuz: "XIV. Yüzyıl imlâ hususiyetlerine uymaya gayret ettik. Ne var ki eserde yer yer bazı aruz hatalarına rastlamak mümkündür." (s.VI-VII) Burada birbirini tamamlayan iki cümle var. Acaba sayın araştırmacının uymak istediği imlada aruz hataları mı bulunuyor? Yahut, imla aruz demek mi? Keşfetmek pek zor. İmla bozukluğu gerçi aruzun bozulmasına sebep olabilir, fakat, cümle bunu vermiyor ki. Sayın Prof. uymak istediği imlâyı öğrenseydi, ısrarla "irüşdi" (msl. s.56, 60, 68) veya "unutmuş" (msl. 63) vs. der miydi? Tabii ki hayır! Bu kelimeler devrin fonetiğinde "irişti" ve "unutulmış" olmalıydı. Bu tür hatalar sayılmayacak kadar çoktur. Netice itibariyle tabiî ki, aruz bozulacaktır. Aruz hatalarının müsebbibi, araştırmacının kendisidir. Görülen odur ki, beyitler okunurken aruz kontrolü yapılmamıştır. Eğer aruz kontrolü yapılsaydı, doğru vezinler eğriltilir miydi? Bazı kelimelere gereksiz uzatmalar konulur muydu?

Şu mısralara bakınız

Bu haberler *âkîle* yiter hemân (s. 216)
Bu sarâyun *evvelî* vü *ahîri* (s. 214)
Bu âdem ki *sevetiyle*dür iy *sâdîk* (s. 199)

(Daha uzatmaya gerek görmüyoruz.) Aldığımız örneklerde âkîle, evvelî, ahîri, sâdîk kelimelerinin okunuşları yanlıştır. Neden bu tür okuma yanlışları var? Eseri gözucuyla tarayan birisi hemen şu hükme varacaktır: "Laubalilik!"

Hiç böyle bir eser baştan savma hazırlanır mı a efendin?

Şu cümleler de Cennetlik:

"Saray Kaygusuz Abdal'da ise ıstılah manasında ele alınır." (s.1) (Burada sarayın manâsı ıstılah oluyor!)

"Bunda buldi Nebî ilm-ü hikmeti" (s.2) mısraının doğrusu şöyle olacaktır: "Bunda buldı Nebî ilm-i hikmeti".

Şu cümleye ne demeli?

"Bazı insanların inkâra yol vermediği için bu sarayın sırrına akılları ermemiştir" (s. 8) şu da aynı sayfadaki bir cümle:

"Sultanı bilen hazîneye yol bulan bu sarayda yol bulmuştur"

Eserin bir yerinde "Sarâynâme, nasihat ve hitap yoluyla anlatma üslubuna dayanır (s. 15) dendiği halde başka bir yerde "Sarayname'de şu anlatım yollarından yararlanılmıştır." denilerek altı çeşit ifade şeklinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla Kaygusuz bu eserinde her çeşit ifade şeklini kullanmış olmaktadır.

Bilindiği gibi, mesneviler tahkiyevî eserlerdir. Kaygusuz'da tahkiye ağır bastığı gibi normal olarak her ifade şekli görülecektir. Bunun aksine birşey düşünmek ve söylemek kabil değildir. Sayın araştırmacının eserde her çeşit üslup keşfetmeye çalışması abesle iştigal etmekten başka bir şey değildir.

Eserin 11. sayfasında yazmalar tanıtılıyor. Burada, dört yazmanın tavsifi yapılmış. Aynı tavsif "Kısaltmalar" başlığı altında (s. 19) yeniden değerlendirilmiş. Bu kısımda, kısaltma harfleri hariç, diğer bilgiler gereksizdir. İsmi üzerine "Kısaltmalar"(!) öyleyse neden uzatıyorsun efendim?

Eserin hazırlanışı sırasında, metin tenkidinde birinci dereceden ve ikinci dereceden esas alınan nüshalar önsözde belirtilmiş. Metinde, Marburg nüshası esas alınmış, fakat neden esas alındığı söylenmiyor. Tabii, eserin tek nüshayı esas alarak hazırlanışı hatalıdır. Nitekim kurulan metinde pek çok isabetsizlikler vardır. Bunların bazılarını aşağıda göstereceğim. Eserdeki bütün hataları, şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

1- Tercih hataları
2- Transkripsiyon hataları.
3- Okuma hataları
4- Vezin hataları
5- Türkçe bazı arkaik kelimeler ve eklerin yazılışında yapılan hatalar

Şimdi, gelelim bu mühim eserin yazık edilen metnine ve ilk bakışta görülen bazı hatalara:

"Talîbi ko nazarı sen kadr kıl" (s. 23) şekli yanlış. Şöyle olma-

lıydı: "Tâlibi ko nazarı sen kâdir kıl."

"İy tâlib bir dem kulak ol bu söze" (s. 31) şekli yanlış. Mısradaki "kulak ol" deyimi "kulak ur" olmalıdır. Nitekim bu şekil bir başka nüshada mevcut olduğundan dipnota düşülmüş.

Pek çok mısrada tekrar edilen "Hakk'dan" (msl. s. 31) yazılışı, yanlıştır. Kelime "Hak'dan" okunmalıdır.

"Hikmeti cân kulagınla dinledük" (s. 31) değil, "Hikmeti cân kulagıla dinledük" olmalıdır.

"Yanmagile" (ms. 31) okunan kelime -ki bu okuyuş pek çok tekrar ediliyor "yanmagıla" okunmalıdır.

"Söyledügim" (s.31), değil, "söyledüğüm" olmalıdır.

Neden "Tamû" (s.32)? "Tamu" değil mi!

"Mürşîd" değil, "mürşid" (s.33).

Bir beyit şöyledir:

"Mustafâ ilmünden aça gözü (i)
Dem-be-dem toprağa koya gözü (i)

Beyit şöyle olmalıydı:

Mustafâ ilminden aca gözi
Dem-be-dem topraga koya yüzi

"Nefsi dilegüne harîs olmaya" (s.34) değil, "Nefsi dilegine harîs olmaya".

"dirlügi" ve "varlugı" (s.35) değil. "Dirligi" ve "varlıgı".

"Ta ki yakîn ehlüne yakîn ola" (s.35) değil, "Yakîn ehline yakın" olmalı.

"İlm içinde bulabulsa Hakk'a yol" (s.36) mısraı şöyle olmalı idi:

"İlm içinde bulabilse Hakk'a yol"

"Ki bile özüni bula ma'bûdı" mısraının doğrusu şöyledir: "Ki bile özini bula ma'bûdı".

"Bile ki padişâhındur bu sarây" (s.39) mısraının doğrusu şudur: "Bile ki pâdişâhundur bu sarây"

"Kudretün aşkâra kıldı ol' âlîm" (s.40) mısraının doğrusu şudur: "Kudretin aşkâre kıldı ol 'alîm"

"Hem Hakk'la yakîn oldı yakînı" (s.42) mısraının doğrusu şudur: "Hem Hak'ıla yakın oldı yakîni"

"Ka'b(e) Kavseyn'e irüşdi menzili" (s.43) mısraındaki "Kabe" kelimesini anlaşılan sayın profumuz "mescid-i haram" zannetti! Halbuki, kelimenin orijinali "Kabe kavseyn" şeklindedir. (Bkz. Necm suresi, ayet 9) Ayrıca, "irüşdi" kelimesi de "irişdi" okunmalıdır.

"zâte" (s.43) değil, "zâta" olmalıydı.

"Kişi var ki 'akl irmez işüne" (s.43) değil, "Kişi var ki 'akıl irmez işine" olmalıydı.

"kişi var ki şöyle sergerdân geçer" (s.44) değil. Buradaki "geçer" kelimesi, "gezer" olmalıydı. Nitekim bu kelime başka başka nüshada olduğu için dipnotta gösterilmiş. Doğrusu dipnotta, eğrisi üstte. Tuhaf!

"Kişi var ki cömri geçdi..." (s.44) mısraındaki "cömri" manasız. "Ömri" olmalıydı.

"Kalubdur" (s.45) değil. "Kalupdur". Metinde bu - (u) p gerindumu daima yanlış olarak "b" ile gösterilmiş. Bu ek -p ile gösterilir değil mi?

"Kulak ol" (s.45) değil. "Kulak ur" değil mi? Nitekim doğrusu gene dipnotta kalmış. Deyimlerden haberi olan birisi bu hatayı yapar mı?

Şu da Cennetlik bir okuyuş:

"İnsan isen civâna olma neseb
"Bî-edeb olma edeb bekle edeb"

Beytin dipnotuna bakıyoruz, şöyle bir mısra:

"Âdemisen alma hayvan ki neseb"

Bu mısradaki "hayvan ki" ibaresinin doğrusu"hayvana" olmalı ve bu mısra esas alınmalıydı. Dolayısıyla beyit şu haliyle metinde yer alabilir:

Âdemisen olma hayvâna neseb
Bî-edeb olma edeb bekle edeb

Hoppala! aynı hata... Böyle edisyon kritik mi olur:

"İnsan ile insân olursın bile
Velî huyun civân ile silsile" (s.52)

Doğrusu tabii ki dipnotta olan bu beytin ikinci mısraındaki "civân" okunan kelimesi "hayvân" okunursa, beyit düzelir.

"İlm-i ledün" terkibinin "ilm-i leddün" (s.53) olduğunu da, yeni öğrendik.

"Sırr u tevhid" (s.53) değil, doğrusu "sırr-ı tevhîd".

"Bu sarâyda evvel âhir n'oldiyse
Allah'un hikmeti her ne kıldiyse (s.61)

beytindeki son kelimeler "n' oldısa" ve "ne kıldısa" şeklinde okunursa, hem okunuş hem de vezin düzelir.

"Efsane-i külli (yi) unutmuş ola" (s.63) mısraı kanaatimizce şöyle okunmalı: "Efsâneyi küllî unutmış ola".

"İnsana kec nazar olma ey bahîl" (s.63) mısraındaki "nazar olmak" deyiminin dipnottaki şekli "nazar eylemek"tir. Doğrusuna yazık edilmiş

"Bu sarâyda niye düş olmuş gözüm" (s.76) mısraının doğrusu şöyle olmalıdır: "Bu sarâyda niye duş olmış gözüm"

"Hakk'a fatûl olmadı..." (s.106) değil, "Hakk'a fodul (fuzul) olmadı" olmalıydı.

Eserin sonundaki indeks de bir harika. (s.239-243). El-insaf, efendim el-insaf! Bu kadar laubali hazırlanan bir indeks görülmüş müdür, bilmiyorum. Bir kaç örnek şöyle:

Abid: 185
Adem: 41, 119, 161
Ene'l Hak: 163
Ka'b(e) kavseyn: 43
Terîkat: 166
vs.....

Bu tabirleri gelişigüzel kaydettik. Madem ki bunlar önemli tabirler idi, eserde hiç atlanmadan neden tespit edilmedi? Yazık değil mi bu kadar emeğe! İndekste olmayan tabirler okuyucu tarafından yeniden mi ayıklansın? "Ka'b(e) kavseyn" cehaleti de devam edip gidiyor.

Bu eseri okuyup bitirdiğimiz zaman, sayın prof.'umuzun mükemmel bir istikrarını gördük. Maalesef sayın prof. hatalarda o kadar istikrarlı ki sormayın!

Daha yorum yapmak ihtiyacı kaldı mı bilmiyorum; galiba "el elin eşeğini türkü söyleyerek arıyor!" Kaygusuz bu eserinden ne kadar muztariptir, bilmem. Bildiğim o ki, bu eserin yeni bir neşri yapılmalıdır. Ya bu eserin faturası ne olacak? İki husus pek mühim, bu eserin raporunu veren kimse ortaya açıklanmalıdır! Bu devletin parasını hiç kimsenin çar-çur etmeye hakkı yok! Yazık!

Kaygusuz Abdal, *Sarâynâme*, Hazırlayan: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel) Ankara 1989, s. 243.

Yanlış Bir Kitap Daha

ATİLLÂ ŞENTÜRK

Geçtiğimiz yıl Namık Kemal'in dil, edebiyat, tiyatro, eğitim, Osmanlıca imlâ, edebî estetik vb. konularda kırkı aşkın yazısı derlenerek bir kitap hâlinde neşredildi. Doç. Dr. Kazım Yetiş tarafından "*Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*" adıyla hazırlanan kitap 600 sayfayı aşkın bir hacimde olup, içindeki yazıların bir kısmı daha önceki neşirlerden aynen aktarma yoluyla, diğer bir kısmı da bizzat okunarak vücuda getirilmiştir.

Nâmık Kemal, Türk edebiyatı tarihinde eski ile yeni arasında köprü vazifesi gören önemli bir şahsiyettir. Arap ve Fars edebiyatlarını hazmetmiş, bunların ışığında eski edebiyat geleneğini kendine has bir üslupla değerlendiren, edebiyatın mücâdelesini veren böyle bir şairin Türk dili ve edebiyatı hakkında fikir beyan eden yazılarını bir araya getirmenin, kültürümüze ne büyük bir hizmet olacağını takdir etmemek mümkün değildir.

Konu itibariyle son derece sevindirici bulunan kitap, eski kültür değerlerimizin bugüne aktarılması çalışmalarında sık sık düşülen yanlışlıklara sahne olması ve bu furyaya yeni bir örnek teşkil etmesi bakımından üzücü bir manzara arzetmektedir.

Kitabın önsözünde Sayın Kâzım Yetiş, "*Biz bu eserle hem araştırıcılara, hem üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerine, hem de Türk aydınına ve ilgilenecek okuyucularımıza hizmet etmek istedik*" demektedir. Eserin hemen her sayfasında karşılaşılan okuma hatâları, metni yanlış anlamadan kaynaklanan noktalama ve terkip işaretleri sebebiyle bazı yerlerinde Kemal'in kastetmek istediği anlam ile taban tabana zıt cümle ve fikirler oluştuğundan; eski metinleri iyi anlayıp okuyabilen araştırmacılarca "karîne" ile doğrularını tesbit suretiyle ve ihtiyatla kullanılabileceği, buna karşılık üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümü öğrencilerinin istifadesinden -bilgi ve zihinlerini karıştırabileceği endişesiyle- uzak tutulması gerektiği görüşü ağır basmaktadır.

Namık Kemal 26 Safer 1283 (= 10 Temmuz 1866) tarih ve 403 numaralı *Tasvîr-i Efkâr*'da çıkan "*Usûl-i Tahsîlin Islâhına Dâir*" başlıklı yazısında Sıbyan Mektepleri'nde gerçekleştirilmesi öngörülen birtakım eğitim reformları arasında yer alan Arap harflerinin değiştirilmesi fikrine şiddetle itiraz ederken şöyle demektedir; "*Tebdîl-i hurûf olunduğu halde kütüb-i mevcûdeden karn-ı müteâkibde hiç kimse istihrâc-ı meâl edememek lâzım geleceği için hudûd-ı Çin'den, Muhît-i Garb'a kadar yayılmış olan Millet-i İslâmiye'nin 1200 senede meydana getirdiği te'lifâtı umûmen eşkâl-i cedîdeye nakletmek lâzım gelecektir. Bunun muhtâc olduğu mesârif ve tekellüfâta kudret mi tealluk eder?*" Görüldüğü üzere Kemal'in harflerin değiştirilmesi konusundaki asıl endişesi, 1200 senede meydana getirilen telif eserlerin tamamını yeni harflere çevirmede karşılaşılacak maddî külfetlerdir. Şâir belki hiçbir zaman bu metinleri kimin nasıl doğru okuyup yeni harflere çevirebileceği gibi bir endişeye kapılmamıştı. Bugün ise eski eserlerimizi okuyup anlamada mühim ve ciddî bir boşluk hissedilmektedir. Günümüzde Kemal'in endişe ettiği maddi külfetlerden çok, eski metinleri doğru-dürüst okuyabilecek elemanların yetişebilmeleri meselesi önem kazanmıştır.

Ağdalı Osmanlıca ile kaleme alınmış manzum ve mensur metinleri bir yana bırakınız; çok değil bundan daha elli-altmış sene önceki insanlarımızın vapurda, tramvayda yolculuk ederken okudukları gazete ve mecmuaları günümüzün bazı araştırmacıları, masalarının üzerinde boylarınca lugat ve kaynak kitaplar eşliğinde doğru - dürüst okumakta aciz kalmaktadırlar. Eski kültür değerlerlerimizi bugüne aktarmayı meslek edinecek elemanları yetiştirmekle görevli bazı akademik kariyer sahiplerinin bu hatalarda adeta öncülük etmeleri üzücü ve şaşkınlık verici bir durum teşkil etmektedir.

Yetişmekte olan araştırmacı arkadaşlara, üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümü öğrencilerine, aydınlarımıza ve ilgilenen okuyuculara örnek teşkil etmesi bakımından, eserin hazırlanışında düşülen yanlışlardan birkaçını ve bunların doğru karşılıklarını burada göstermeyi faydalı buluyoruz. Hacmi genişletmeme ve konuyu dağıtmama düşüncesiyle, kitabı meydana getiren kırkı aşkın yazıdan sadece birini oluşturan ve 143-204. sayfalar arasında yer alan "*Ta'kîb*" üzerinde durulacak, gerektiğinde diğer bölümlerden de bazı örnekler sergilenecektir.

Öncelikle şunu ifâde etmeliyiz ki Osmanlı harflerini her öğrenenin Osmanlıca metin okuyabilmesine imkan yoktur. Zira iş harfleri bilip kelimeleri hecelemekle bitmez. Eğer kelime hecelemekle metin okumaya cesaret gösterilirse, Kemal'e isnat edilen

Ben gittiğiniz yola gideydim
Bir müntehabât cem'edeydim
Şehnâmeler etmiş olsam inşâd
Bir bitimi eylemezdi îrâd (s.122)

beyitlerinde olduğu gibi *be*, *ye* ve *te* harflerinden oluşan "*beyt*" kelimesini "*bit*" (malum asalak böcek, ilmî adı *Pediculus Anoplura*) şeklinde, "*hamam kubbesi*"ni "*hamam kabası*", "*sevilirmiş*"i "*söylermiş*", "*bezm-i üdebâ*"yı "*bizim üdebâ*" vb. okumak da mümkündür.

Namık Kemal'in yazılarını bırakınız neşretmeyi, okumaya kalkışan bir şahsın her şeyden önce eski edebiyatla biraz olsun yakınlığı bulunması icap eder. "*Cür'a*"nın ve "*hum-hâne*"nin ne demek olduğunu bilmeyen, "*tâs-ı mâkûs-ı felek*"in ne gibi bir şey olabileceğini düşünemeyen ve belki de bu metinle karşılaşmayan önce hiç duymayan bir şahsın

Rind-i âlî-meşrebim hum-hâne-i endîşede
Tâs-ı ma'kûs-ı felek bir cür'a-dân olmaz bana

beytini

Rind-i âlî meşrebim ham-hâne-i endîşede
Tâs-ı ma'kûs felek bir cür'adan olmaz bana (s.151)

şeklinde tamamen anlaşılmaz bir hale sokması kaçınılmazdır. Fuzûlî'nin şu nefis

Sen ol şâhenşeh-i Levlâk-mesnedsin ki bin Mûsâ
Asâ–ber-kef kapunda pâsbândur yâ Resûlallah

beytini bir edebiyat fakültesi öğrencisi

Sen ol şâhenşeh-i levlâk-i mesnedsin ki bin Mûsâ
Asâ bir keff kapında pas-bândır ya Resûlallah (s.176)

diye okusa sınıf geçebilir mi?.. Bilindiği üzere "*şâhenşeh-i levlâk-mesned*", -kendisine Allah'ın "*Levlâke*" (sen olmasaydın..) hitâbı sebebiyle, Levlâk tahtında oturan sultan demektir. "*Asâ-ber-kef*" de (elde asâ) anlamına gelir ve gerek Kur'an'da gerekse edebiyatta Musa Peygamber elindeki asâ ile zikredilir. Yani şâir, Hz. Muhammed'i en büyük peygamberlerden Hz. Musa ile mukayese ederek hitâben "Yâ Resülallah! Sen Levlâk tahtında oturan öyle bir sultansın ki Müsâ gibi bin tanesi senin kapında elde asâsıyla ancak bekçi olabilir" demektedir.Hal böyle iken "*şâhenşeh-i levlâk-i mesned*" (mesnedin levlâkinin şâhenşehi) hangi memleketin hükümdarı oluyor?- "*Asâ bir keff*" ne demektir?

Osmanlıcayı henüz okumaya başlayan biri, eski edebiyatla yakından- uzaktan alâkadar olan çok kimsenin ezberinde olan

Bûydan hoş renkden pâkîzedür nâzük tenün
Beslemiş koynında gûyâ kim gül-i ra'nâ seni

beytinin ikinci mısraını

Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i ra'nasını (s.107)

diye okusa ne dersiniz?..

Güzel sanatlarla ilgilenenler için edebiyat ve şiir, aynı zamanda dil hakimiyeti ve anlayışını da gerektiren bir şubedir. Bir milletin edebiyatını anlamak için o milletin kültürünü biraz olsun tanımak, edebî motiflerini öğrenmek ve hepsinden önemlisi dilini bilmek gereklidir. Sokak Türkçesiyle edebî metin okumaya kalkışmak olmaz. Aksi takdirde büyük hatalara düşmek kaçınılmaz bir hal alır. İzzet Molla'nın belki de bir dîvâna bedel nefâsetteki

Andelîbî verd-i sad-berg ile tekfîn itdiler
Bir Gülistân beytini üstünde telkîn itdiler

beytini

Andelîbi virdi-i sad-berk ile tekfîn itdiler

Bir gülistan beytini üstünde telkîn itdiler (s. 161)

diye okuyarak, dünya edebiyatlarında belki de en çok kullanılan çiçek unvanını hâlâ kaybetmeyen gülün eski edebiyatımızdaki yaygın isimlerinden olan "*verd*"in "*vird*" şekline sokulması bir edebiyat doçenti için nasıl mazeret bulabilir? Beyitte ölen bir bülbülün gül yapraklarıyla kefenlenmesi mazmunu bulunmaktadır. Definden sonra bülbülün kabri başında Şeyh Sâ'dî'nin *Gülistan*'ından bir beytin, telkin yerine okunduğu esprisi ise şiire ayrı bir renk katmaktadır. Nâşirin "*gülistân*" ibâresini bir kitap adı olarak anlamadığı, kelimeyi küçük harfle çevirmesinden anlaşılıyor.

Bir metni okurken tutulması gereken en önemli yol, metnin sentaksını bugünkü Türkçe ile doğru tesbit edip anlayabilmektir. Metin ne kadar ağır olursa olsun esas itibariyle Türkçe temel üzerine kurulu bulunduğundan, bütün ağırlıklar çıkarıldığında geriye daima Türkçe bir cümle iskeleti kalacaktır. Bu yolla manası anlaşılamayan bir cümle veya ibarede bir yanlış okumanın sözkonusu olması kuvvetle muhtemeldir. Meselâ

Dil ider bir tavr ile mi'râc-ı kurb-ı vasla kim
Cân hayrân, sâkinân-ı arş-ı a'lâ bî-haber (s.95)

şeklinde okunan beyitte böyle bir aksaklık sözkonusu olmalıdır. Bu okunuşa göre "*mi'râc-ı kurb-ı vasl*" (vuslata yaklaşma mirâcı) terkibi kendi bünyesinde bir anlam ifâde edebilir. Fakat cümle içinde düşünülecek olursa "dil, vuslata erme mîrâcına bir tavır ile eder..." (?!) gibi bir ifâde ortaya çıkar ki bu cümle "ne eder?..." sorusunu cevapsız bıraktığı için hatalıdır. Metnin doğru okunuşu

Dil ider bir tavr ile mi'râc kurb-ı vasla kim

şeklinde olmalıydı. Bu durumda cümlenin fiili "mîrâc etmek" olacaktır.

Yine

Bâkî'ye gelince nazm-ı gûyân
Oldu kudemâ-yı ehl-i irfân (s. 93)

diye okunan beyitte "*nazm-ı gûyân*" ibaresi (söyleyenlerin nazmı) demektir ki bunun da "*kudemâ-yı ehl-i irfân*" olmasına imkan yoktur. Dolayısıyla öncelikle buradaki "gelince" kelimesinin (geldiği zaman) değil (gelene kadar) anlamında kullanıldığını bilmek, sonra da ibâreyi "nazm-gûyân" (şiir söyleyenler) şeklinde okuyarak metni tamir etmek mümkündür. Farsça ve Arapça terkiplerde yüzleri aşan ve sayfalar boyuca defalarca tekrar edilen "*pâk-i dâmen*" (s. 70, 194) doğrusu: pâk-dâmen), "*hadd-i nâ-şinâslık*" (s.86, d: had-nâ-şinâslık), "*şâir-i sâhip-i iktidâr*" (s.96, d: şâir-i sâhib-iktidâr), "*pâk-i tıynet*" (s.106, d: pâk-tıynet), "*bir güzide*" (her yerde, d: ber-güzîde), "*mâ-lâ-mâl*" (her yerde, d: mâl-â-mâl), "*havâsı ruh-ı bahşâ*" (s. 123, d: havâsı rûh-bahşâ), *nev-rüstegân* (her yerde, d: nev-restegân), "*zât-ı vâlâ-yı firdevs-i pesende*" (s.144, d: zât-ı vâlâ-yı Firdevs-pesende), "*iltizam-ı mâ-lâ-yelzem*" (s. 148, d: iltizâm-ı mâ-lâ-yülzem), "*ma'lûm-ı dekâyık-ı âşnâyâneleridir ki*" (s. 160, d: ma'lûm-ı dekâyık-âşnâyâneleridir ki), "*elsine-i sülüse*" (her yerde, d: elsine-i selâse), "*berî*" (her yerde, d: berî), "*güm-nâm*" (her yerde, d: kem-nâm), "zahm-ı tîr-nigâr" (s. 170, d: *zahm-ı tîr-i nigâr*), "*âzerde*" (s. 178, d: âzürde) vb. yanlış okumaların en önemli sebebinin metnin anlamına dikkat etmeye lüzum görmemekten kaynaklandığı söylenebilir.

Namık Kemal gibi Doğu ve Batı'nın medeniyet, kültür ve edebiyatlarına vâkıf, fikrî ufku geniş, edebî estetik konusunda son derece mutaassıp ve hepsinden önemlisi Türkçeye tam hakimiyeti olan bir müelliften; bir avuç harfi karmakarışık serpiştirip şiir diye okuyucusuna takdime çalışacağını beklemek olmaz!... "Tahrîb-i Harâbât'ın Mukaddime-i Manzûme'sinde yer alan

Şâir demek ehl-i dil demekse
Hoş meşreb ü mu'tedil demekse
Lâyık mı ola o rind-i kâmil
Meddâh-ı e'âzım-var ezel? (s. 69)

mısralarının sonuncusunda dil âdetâ ayrı bir çehreye bürünmektedir. Öncelikle "*e'âzım-var*" (?!) ibaresinin ne demek olduğunun araştırılması gerektiği gibi bundan bir netice alınamadığı takdirde değişik okuma yollarının denenmesi, en azından daha önceki yayın veya antolojilerin karıştırılması gerekirdi. Hangi dilden olduğu dahi anlaşılamayan bu cümleyi nâşirin nasıl olup da soru cümlesi diye yorumlayarak sonuna bir soru işareti yerleştirdiği ise tam bir muammâdır. "*E'âzım-var ezel?*" ibaresini meydana getiren *vav*, *elif*, *ri*, *elif*, zı ve *lam* harfleri sırayla yazıldığında ortaya çıkan ifade son derece açıktır. Üstelik bir önceki mısraın son kelimesi "kâmil" olduğuna göre ikinci beytin kafiyesi de "-il" ile biten bir kelime olmalıdır. Yani mısra

Meddâh-ı e'âzım u erâzil

olarak tesbit edilmelidir...

Burada konuları fazla dağıtıp uzatmamak için daha çok manzum örnekler üzerinde durulmakla beraber aynı keşmekeşin nesir cümlelerinde de sürdüğünü belirtmemiz gerekir. Mesela ".. *Ziyâ Bey Efendi şâir değildir dedim, ki Harâbât'a keşkûl-i be-dest-i gazel-hân olarak girer gibi üç münasebetsiz beyit ile duhûl mu'âmelesine lâyık olayım!*" cümlesinde N. Kemal'in kendisi için kullandığı "*keşkûl-be-dest gazel-hân*" (elinde keşkül tutan gazelhan) benzetmesi "*keş-kûl-i be-dest-i gazel-hân*" gibi anlamsız bir kılığa sokulmuştur. Bu garip terkibi günümüz Türkçesine çevirmek için ne kadar gayret sarfetsek boşunadır.

Osmanlıca okumak, anlamına dikkat etmeden keyfin istediği her yere Farsça bir izafet terkibi takmak da değildir. Naşir çok yerde anlamı düşünmeye gerek duymadan rasgele kelimelere "*-i*" ilave ederek metin okuduğunu zannetmiştir. Meselâ 147. sayfadaki "... *Öyle bir zâtın evsâf-ı şûrişe düşmekle ne olurmuş?*" diye okunan cümleye bir anlam vermenin imkânı yoktur. "... *zâtın evsâfı şûrişe düşmek...*" şeklinde okunduğunda bir anlam kazanabilecek bu ibâreye hiç gereği yokken "-ı" iyelik eki yerine Farsça terkipler yakıştırmaya çalışmanın anlamı nedir? Yahut " gavvâslıkla sadef sayd etmek" ibaresi ne diye "gavvaslıkla sedef-i sayd etmek" gibi tuhaf bir kılığa sokulmuştur, anlaşılmaz.. Bu alışkanlığın günümüz Türkçesi kadar açık ve sade cümlelerde de sürdürülmeye çalışılması okuyucunun sabrını taşıracak ölçülere varmaktadır. Mesela

Söyledikçe ol iki leb âşıkı eyler helâk
Geh sükût eylerse bir dem kan olur kan üstüne

beytini

Söyledikçe ol iki leb-i âşıkı eyler helâk
Ki sükût eylerse bir dem kan olur kan üstüne (s. 187)

şekline sokmanın, ve hemen aynı sayfada gözü rahatsız edip kulağı tırmalayan

Kemâl-misâl kec-i maksadun takarrub ise
Atılma ok gibi yabana istikâmet ile

beytindeki "*kec-maksad*"ı "*kec-i maksad*" diye okumanın ne gereği vardır? Üstelik bu ve benzeri yüzlerce anlamsız terkip her defasında aruzu katledip bozmaktadır. Bu arada söz açılmışken, aruz bilgisinin de edebî metin okumak için gerekli olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır...

Bir de kitap boyunca adetâ bir tik hâlinde seyreden olur-olmaz yerlere Farsça isim yahut sıfat terkibi işâretleri yerleştirme alışkanlığının, asıl gerekli olduğu yerlerde sanki kasıtlı olarak kullanılmadığı görülmektedir. Mesela hemen bir önceki sayfada (s. 185) yer alan

Âşık-ı sâfî derûnundur girerdün gönlüne
Bir nigâh-ı lutf ile baksan eger âyîneye

okunuş biçimine göre beyti bugünkü nesre çevirmek gerekirse

"saf âşık senin derûnundur.." gibi anlamsız bir ifadeyle karşılaşılır. Halbuki ibarede gerekli sıfat terkibi işâreti yerli yerine konursa bu defa "*âşık–ı sâfî-derûnundur*" şeklinde doğru olan ve (ayna senin içi tertemiz bir âşığındır; bir lutuf nazarıyla baksan onun gönlüne girerdin" diye nesre çevrilebilen doğru bir metin okunmuş olurdu.Görüldüğü üzere eski metinleri okurken kullanılan terkip işaretleri süs için konulmamaktadırlar..

Terkip işaretlerini kullanmakta görülen alışkanlıkların zaman zaman nokta, virgül, soru işâreti vb. diğer noktalamalara da sirayet ettiği sıkça karşılaşılan diğer bir hususdur. Noktalama işâretlerinin metin içerisinde yerine göre anlamı etkileyici bir takım fonksiyonları bulunduğundan, bunların da keyfîce serpiştirilmeleri son derece sakıncalıdır. Meselâ 150. sayfadaki "*Şu kadar var ki efendimize Harâbât, irfânda nedîm olduğu için hemmeclisân-ı devletlerini de her hatâlarında ma'zûr tutmak kâbil olamıyor*" cümlesinde Ziyâ Paşa'nın harâbâtı kastedildiği zannedilerek büyük harflerle yazılması bir tarafa, "*harâbât*" ile "*irfân*" kelimeleri arasına bir virgül yerleştirilerek cümle, Harâbât'ın Ziyâ Paşa'ya irfanda nedîm olması (?) gibi tuhaf bir kılığa sokulmuştur. İbârenin doğru şekli "*harâbât-ı irfân*" olmalıydı... N. Kemal bu cümle ile Paşa'ya irfan harâbâtında nedîm olan hemmeclisleri kastetmektedir. Metinde Harâbât'tan iyhâm yoluyla bahsedilmesi, sözkonusu kelimenin büyük harfle yazılmasını gerektirmez..

Bütün bu örneklerde görüldüğü üzere naşir, metni okurken anlamaya çalışma zahmetini adeta gereksiz bulmaktadır. Takıldığı yerlerde lugat karıştırmayı da lüzumsuz addettiğini gösteren bazı ip uçlarına rastlanması üzücü bir durum teşkil etmektedir. Yeri gelmişken şunu da ifâde etmelidir ki lugat bakmak ayıp değildir. Bu sahalarda üstat hocalarımızın çocuklar gibi heyecanla lugat karıştırdıklarına defalarca şahit olmuşuzdur. Ancak lugat derken lise seviyesindeki Osmanlıca-Türkçe sözlükleri değil, Arap harfli kaynak lugatları kastediyoruz. Eğer naşir bu ikinci kısım lugatlardan birini kullansaydı, meselâ

Çöz düğmeni ki olmaya âzerde gerdenün

mısraındaki doğrusu "*âzürde*" olması gerekli "*âzerde*" vb. yüzlerce yanlış okumadan kendini kurtarmış olacaktı.

Eski metinler kâtip yahut mürettibin yanlışlığından, yazı malzemesinin zamanın tahribine uğramasından yahut da sinek pisliği kabilinden bir takım leke ve noktacıklar sebebiyle okuyucuları için umulmadık sürprizlerle doludurlar. Meselâ

Sahn-ı sadr-ı sakkası ma'mûre-i dârü'l-karâr
Câ-yı dîvân hânesidir üç kisrâ-yı zaman (s.108)

beytinde aslı "*soffa*" olması gereken kelimenin "*sakka*" (?) diye okunması bu kabildendir. İkinci mısradaki "*üç kisrâ-yı zaman*" ibaresinin de yukarıdan beri sayılagelen aynı tutumlardan kaynaklandığı anlaşılıyor. Öncelikle nâşir eski edebiyatta çokça geçen Kisrâ'dan habersiz ve nasıl bir nesne olduğunun da farkında değildir. Ayrıca "*evc*" (tepe, en yüksek yer) kelimesini de "*üç*" -bir yerde de "*uç*"- şeklinde okumakta ısrarlı görünmektedir. Beytin doğru okunuşu

Sahn-ı sadr-ı soffası ma'mûre-yi dârü'l-karâr
Cây-ı dîvân-hânesidür evc-i Kisrâ-yı zamân

olmalıydı..

Klasik edebiyat metinleri estetik açıdan son derece titizlikle kaleme alınmış yazılardır. Nakım Kemal'in ifadesiyle "Ey Aşık Ömer aç başını tuz sürecekler!" kabilinden olur-olmaz sözlere bu gibi metinlerde yer verimez. Dolayısıyla tencere, kazan, kapkacak, kova, cezve vb. incelik ve ahenkten mahrum bir takım alet isimlerine bunlarda pek rastlanmaz. Bu sebepten

Kovaya geldi halel çün göründü mû-yı sefîd
Güm oldu rahatımız leylimiz nihâr olalı (s. 199)

diye okunan beyitteki "*kova*" nın, kuyu çıkrığına bağlanan kova ile bir alâkası olabileceği düşünülemez. Burada "kova" diye okunan kelimenin aslı, güç-kuvvet anlamına gelen "*kuvâ*" olmalıdır. Kaldı ki kova devrilse, yahut delinip içindeki nesne boşalsa buna hiç bir zaman "*kovaya halel geldi*" denmez. Şair burada "saç sakal ağarınca gücümüze halel geldi" demek istemektedir. Aynı beytin ikinci mısraındaki "*nehâr*"ın (gündüz) Arapçanın hangi lehçesine göre "*nihâr*" şeklinde okunduğu da anlaşılamamaktadır.

Yukarıdaki örnekler arasında zikredildiği üzere klasik edebiyatta kova vb. aletlere yer verilmediği gibi, şu içinde kahve pişirilen "*cezve*"den de pek bahsedilmez.

Bin pâre olsa zerre degül ol dehân kadar
Yanında cezve-i lâ–yetecezzî cihân kadar (s. 168)

şeklinde okunan beyitteki "*cezve*", aslında *cim, zı, vav* ve *hemze*den oluşan "*cüz*" yani "parça" anlamındaki Arapça kelimedir. "*cezve-i lâ–yetecezzî*"nin sonundaki "i" de naşirin zannettiği gibi akuzatif eki değil "yâ-yı memdûde" olup "â" sesi verir. Yani ibarenin aslı "*cüz'-i lâ-yetecezzâ*" (eski fizik bilgisine göre maddenin bölünemeyen en küçük parçası, yani atom) şeklinde tesbit edilmeliydi. Şâir diyor ki: "Benim sevgilimin dudağı o kadar küçük ki, zerre bin parçaya ayrılsa yine de onun kadar küçülmez". Nazîm'in bu beyti gulüvve misal olmak üzere lise ders kitaplarına girecek kadar meşhurdur.

Eski edebiyatın estetiğinden söz açılmışken konuya bir örnekle daha temas etmekte fayda vardır. Daha çok aşk gibi ince duygular üzerinde yoğunlaşmış bu gibi metinlerde, şarabı çekip kafayı bulmuş, çenesinden, dirseklerinden yağlar sızan ve iştahla "bir yandan kebap isteyen" obur tiplerin tasavvuruna da yer verilmez. Sayın Yetiş'in

Çeşm-i mesti şarâb-ı nâb içmiş
Dil bir yandan kebâb ister (s. 171)

diye okuduğu beyitte eski edebiyatta en ince motiflerle işlenmiş âşık gönlüne böyle bir tasavvur isnat etmek haksızlık olmuştur. Büryan kebabını en azından ismen herkes bilir. Şâir sevgilisinin gözlerini naz şarabıyla mest olmuş tasavvur edip âşığın yanık gönlünden kebap umduğunu kastederek

Çeşm-i mesti şarâb-ı nâb içmiş
Dil-i büryândan kebâb ister

demek istemektedir. N. Kemal, Ziya Paşa'yı Harâbât'a bu beyti alması sebebiyle "*... beyitten, az buçuk tenezzül buyursanız elbette istikrah ederdiniz! İnsan bir diğerinin şahsını veya gözlerini yamyam kıyas eder de sonra nasıl hüsnüne alâka-bend olabilir?*" diyerek şiddetle tenkid ediyor. Acaba beytin yukarıdaki gibi okunduğunu görseydi ne demezdi...

Bâğ-ı mânâ-yı hayâlüm o kadar nâzükdür
Berk-i gül-berk-i ter tab'a batar lafz-ı diken (s. 118)

beytinde ikinci mısrada vezin oturmadığı gibi, cümleyi meydana getiren unsurlar da altüst olmuştur. "*Lafz-ı diken*" in tab'a battığı anlaşılmakta fakat "*berk-i gülberk-i ter*" ibaresi açıkta kalmaktadır.

Berg-i gülberg-i ter-i tab'a batar lafz-ı diken

şeklinde okunsa hem vezin tamamlanır, hem de şairin kastetmek istediği "Hayâlimin mânâ bahçesi o kadar nazik ve hassastır ki, diken lafzı bile sanatkar tabiatımın taze gül yaprağı gibi ahengine batar, yani ahengini bozar" esprisi ortaya çıkmış olur. Bütün bu yanlışlıklardan sonra sayın Yetiş'ten

Kalur hayretde ol âyîne her âyîne âyîne (s. 160)

diye okuduğu beyitte "*her âyîne*"yi "*herâyîne*" şeklinde okumasını beklemek insafsızlık olacaktır.

Esâfil olmasa olmaz e'âlî nâil-i sâmân
Viren zîrâ ki sûret câme-i zer-târa sözündür (s. 167)

beytinde mantıken sözün câmeye sûret vermesi mümkün olmadığından, metinde "*sözün*" diye okunan kelime iğne anlamına

gelen "*sûzen*" şeklinde düzeltilmelidir. Tevfik'in

Dehşet verirüz lâf u güzâf ile adûya
Çün nakş-ı esed-i bî-zararız îk mehîbiz (s. 172)

şekline sokulan beytindeki "*nakş-ı esed-i bî-zarâr*" (zararsız arslanın resmi) ibaresi çok tuhaf duruyor. İkinci mısra

Çün nakş-ı esed bî-zarârız îk mehîbiz

şeklinde düzeltilmelidir. Ziya Paşa'nın

Nizam-ı halk âlem-i muhteremdir 'ind-i Bârîde
Hüdâ kâdirdir ammâ sîmi zer leyli nihâr etmez (s. 174)

diye okunan beytinde "nizam-ı halkın âlem-i muhterem olması" gibi garip bir iddia oluşturulmuştur. İlk mısraı

Nizam-ı halk-ı âlem muhteremdir 'ind-i Bârî'de

olarak düzeltilmelidir.

Gâh ider bir neşter-i mesmûm merhemden zuhûr
Gâh eyler nûş-i dârû kâse–i semmden zuhûr (s. 163)

diye okunan beyitteki "*nûş-i dârû*" ibaresi "ilaç içmek" anlamına gelir ve beyit içinde saçma düşer. Doğru okunuş "*nûşdârû*" (panzehir) olmalıdır.

Aşkın bilinen çeşitleri arasında "*aşk-ı mi'mârî*" denen bir türü yoktur. Dolayısıyle, Fuzuli'nin

Aşk-ı mi'mârî yapan sâatde gerdûn mahzenin
Dûd-ı âhum çıkmağa açmaz kevâkib revzenin (s. 165)

beytindeki yanlış okuma

Aşk mi'mârı yapan saatde...

olarak düzeltilmelidir. Aynı şekilde

Felek bir mâh-rû ışk ile devr itdirdi dünyayı
Benim bahtım aceb bir kevkeb-i seyyâre tâbi'dir (s. 163)

beytindeki "mâh-rû ışk" ibaresi yanlıştır. Aşkın mîmârîsi olamayacağı gibi mâh-rû'su da olmaz. Mısraın doğrusu

Felek bir mâh–rû aşkıyla devr itdirdi dünyâyı

olmalıdır.

Aşkın sergerdânı da olmaz.

Aşk-ı sergerdânum göğsümde yer yer dağlar

mısraında "*aşık*" okunan kelime "*âşk*" olmalıdır. Böylece

Âşık-ı sergerdanum göğsümde yer yer dağlar

diye hem anlam hem de vezin kurtulur.

İlde berk-i lâle-veş temkîn-i devlet bî-sebât
Suda aks-i servetin te'sîr-i tâli' vâj-gûn (s. 165)

diye okunan beyitteki "*il*" (herhalde memleket anlamında) okunuşu yanlış olup, doğrusu "*el*" (insan eli) olmalıdır. Servetin aksinin suya düşmesi nasıl olur bilinmez, fakat "*servet*" diye okunan kelimenin aslı "*serv-tek*" olmalıdır.

Metnin okunuşunda düşülen diğer bazı hatalar, arkadaşımızın edebiyat tarihi bilgisi açısından da yetersiz olduğu endişesini uyandırmaktadır.

Güftâr-ı mu'allakı Lebîd'in
Makbûlüdür a'kal u belîdin (s. 71)

beytinde *Tahrîb-i Harâbât*'ın neşrinde yer alan "Lebid b. Rebia b. Mâlik" hakkındaki hâşiyeden "*Lebid*" ibaresinin bir şair adı olduğu anlaşılarak büyük harfle yazıldığı, buna karşılık onun "*Muallaka*" şairi olduğu bilinmediğinden buradaki kelimenin küçük harfle yazıldığı görülmektedir. Bu durumda karşımıza "Lebid'in muallak sözleri" gibi tuhaf bir anlam çıkmaktadır. 79. sayfada Muallaka şairlerinden Tarafe'nin adı "*Tarfe*" şekline sokulmuştur. 112. sayfada geçen "... *Çelebi Hakîm Fârabi'nin ilmiyle zahir Karyabî'nin tabi'atını cem' eylese yine Urfa ağzı nağme-sâzlığa elbette meyletmez?*" cümlesinin nasıl soru cümlesi olduğu meselesi bir tarafa, Fârâbi'ye "*Çelebi*"lik unvanı izafe edilmesi ve meşhur İran şairi Zahîr-i Faryâbî'nin adının "*Karyâbî*" şekline sokulması bu endişelerimizi güçlendirecek mahiyettedir.

Bırakınız İran ve Arap edebiyatı tarihlerini, kitapta sayın Yetiş'in Türk edebiyatı tarihinden dahi habersiz olduğunu gösteren pek çok ipuçları vardır. Meselâ Ziya Paşa, *Harâbât*'ta baba-oğul şair padişahlardan Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'dan bahsederken, her ikisinin de dil ve edebiyata büyük hizmetlerde bulunduklarını ifade ettikten sonra "efâzıl zümresini sohbet meclislerine nedîm "(yani bir büyük şahsı güzel söz ve fıkralarla eğlendiren kimse) ettiklerini belirtmişse de sayın Yetiş, buradaki "*nedîm*" kelimesini bizim "Lâle Devri Nedim" zannedip

Meclislerine Nedîm dâhil
Olmuş idi zümre-i efâzıl (s. 78)

diye merhumu 200 sene önceye getirip yerleştirivermiştir. Hele 274. sayfada geçen Nef'î, Sabrî, Nâilî, Ceyrî (ve belki de Hikmet, bkz. str. 9) gibi isimlerin etkisinde kalarak Nef'î'nin

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı

mısraındaki Farsça "*zihî*" edatını, "*Zihnî*" mahlasında bir şair zannedip sonra da zavallı şairi

Zihnî semend-i mülâyim ki...

diye uysal bir beygire benzetmesine gülmeli mi ağlamalı mı bilemiyoruz..

Yapdı iki taşralı bu hâli
Vanlı birisi biri Rehalı
Yani biri Nef'-yi sühan-ver
Hem digeri Nâbi-i mu'ammer (s. 79)

diye okunan beyitlerde Nefî'nin Van'lı gösterilmesine N. Kemal

Ey vâkıf-ı her-mekânı Rûm'un
Bir adı da Van mı Erzurum'un?

diye takılıyor. Acaba Ruha'nın (Urfa) "*Reha*" (?) diye okunmasına ne derdi merak konusudur..

Kitapta akuzatif "-i"si, iyelik "-i"si ve bir de nisbet "-î"-sinin sık sık karıştırıldıklarına şahit oluyoruz. Meselâ "... *beytine gelinceye kadar irad buyurulan tedkikata nazar olunursa Bâkînin bıraktığı tarz-ı edebî Nef'î ile Nâbî değiştirmişler*" (s. 94) cümlesinde "*tarz-ı edebî*" terkibinin sonundaki akuzatif "-i"si yerinde bulunan Arapça "ye" harfi nisbet "ye"si sanılmış ve anlamı hiç düşünülmeden "*tarz-ı edebî*" şeklinde okunmuştur. Bu durumda cümleye yöneltilecek "Nef'î ve Nâbî neyi değiştirmişlerdir?" sorusu cevapsız kalmaktadır. Yine ... *Yunanlılar bu kısm-ı edebî Hind taraflarından iktibas etmiş olsalar bile...*" (s. 355) ibaresindeki akuzatif "-i"si de aynı şekilde nisbet "-î"si zannedilmiştir. "*Arab ve Garb'ın musavverât-ı hayâlî nazar-ı idrâk önüne nur-ı gurubdan mahlûk* (...) *nice yüz bin nâzende timsâl-i edeb arz edip dururken...*" (s. 345) ibaresinde bu sefer de "*hayalî*" kelimesinin sonundaki iyelik "-i"si nisbet "î"si zannedilerek kelime "*hayâlî*" olarak yazılmıştır.

Sayın Yetiş, Türkçede "dahi" anlamında kullanılan "da, de" edatlarının kendinden önce gelen kelimeden ayrı yazılması gerektiğini iyi bildiğinden bu konuda herhangi bir hataya düşmemiş. Ancak bu hususa dikkat sarfedeyim derken bu defa bitişik yazılması gereken -de, -da lokatif eklerini de ihtiyaten ayrı yazmaktan kendini alamamış.. Mesela 145. sayfadaki "*Efendimizden evvel de Cevdet'le Nazîf birer mecmû'a-i intihâb tertîb eylemişler; onlar da bu kadar kudemâ–perestâne kabul olunmuş bir beyit bile yok*" cümlesindeki "onlar da" ibâresi bu kabildendir. Metnin doğru okunuşu "Cevdet ile Nazîf'in derledikleri mecmualarda" anlamına gelen "*onlarda*" kelimesiyle gerçekleştirilmeliydi. Aynı şekilde "*pek ziyâde gözüme çarpmayan şeyler de uzun lakırdı söylememeyi iltizâm ettiğim cihetle..*" (s. 177) ibaresinde "*şeyler de*" diye ayrı yazılan kısım da bu kabildendir.

Sayın Kazım Yetiş'in kelimeleri telaffuzunda da kulağı rahatsız edici bir takım aksaklıklar bulunmaktadır. Bilindiği üzere Türkçe ve özellikle İstanbul Türkçesi, Arapça, Farsça ve diğer dillerden aldığı kelimelere kendine has bir âhenk kazandırmış; gerek ses uyumu gerekse yaygın telaffuz geleneği sonucu adeta her kelime

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 3546

Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle

NÂMIK KEMAL'in
Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları

Hazırlayan :
Doç. Dr. Kâzım YETİŞ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1989

konuşmada yerine göre ayrı bir mûsikiye sahip olmuştur. Hal böyle iken eserde, bizim yaygın olarak hâlâ "*fevkalâde*" diye imla ve telaffuz ettiğimiz kelime "fevkalada" (s. 153 vd.), veya "yakîn hâsıl eylemek" dediğimiz tabir "*yakın hâsıl eylemek*" (s. 350), "âsâr-ı müntehabe"- "*âsâr-ı müntahaba*" (s.143, 172), "umûr-ı ma'lûmedendir ki" - "*umûr-i ma'lûmadendir ki*" ( ) "selâhiyyet" - "*salahiyet*" (s. 340) vb. gereksiz yere bir kalınlaştırma temayülü görülmektedir.

Miyânından haber sordum didi ol gözleri âhû
Varası kûh-ı billûre çıkar bir ince yoldur bu (s. 153)

beytindeki "*varası*" diye okunan "*verâsi*" (ötesi) kelimesinin de bu kalınlaştırma temayülünün bir tezahürü olduğunu kabul etmek istiyoruz. Bu tutum bazen de tam aksine bir inceltme telaşına dönüşmektedir. Mesela: "mastaba-i sânî" – "*mıstabe-i sânî*" (s. 143), "merâma çalışmak" - "*merâme çalışmak*" (s. 143), "İrâda cevaz" , "*İrâde cevaz*" (s. 93), "hassa"-"*hasse*" (her yerde), "âhar" (diğer, başka anlamında) - "*âher*" (sözlük anlamı bir cins nişasta muhallebisi), "mu'âsırîn"-"*mu'âsirîn*" (s. 196), "hassa-i garîbe"- "*hasse-i garîbe*" (s. 197) gibi.

Daha da kötüsü bu telaffuz aksaklıkları bazen Rumeli şivesine (msl. mütemeddine-*mütemedine*-s.340), bazen eski azınlık ağızlarına (msl. kallâşlık-*kalaşlık*) s. 172, müteessir-*mütessir* s. 197, berî değildir-*beri değildir* s. 340, âcizâne-*acizâne* s. 143) bazen Doğu'ya (msl. şahne-*şıhne* s. 335, reşk-*rişk* s.232) bazen de tecvidden taviz vermeyen medrese mollası taklitlerine (msl. davul ve zurna*tabl ve sûr-nâ* s. 159) dönüşerek okuyucuyu şaşkına çevirmektedir.

Eserin hazırlanışında ciddi bir imlâ düzeni de görülmemektedir. Kitapta değil sayfalar, satırlar değiştikçe kelimelerin imlâsında da bir takım değişikliklere uğratılmıştır. Meselâ 150. sayfanın 3. satırında "*Hızrın dânâsı*" ibaresinde "*Hızr*" diye tesbit edilen kelime has isim olduğu halde yukarıdan kesme işareti ile ayrılmamışken, 6. satırda bu defa "*Hızır'ı*" olarak imlâ edilmiş, neyse ki kesme ile ayrılmıştır. Kitabın çok yerinde "*türehhât*" şeklinde okunan kelime 74. sayfada "*türrahât*", 87. sayfada "*türrâhât*", 88-89. sayfalarda ise "türrehât" olarak imlâ edilmiştir. Bunu gibi mısra' "*mısrâ*" (s. 154), nevi' "*nevî*" (s. 194), kemterâne "*kem-terâne*" (s. 195), şeş-der "*şeşdür*" (s.229), tâbende "*tâ bende*" (s. 235) gibi ilginç imlâ denemeleri de dikkat çekicidir.

Dahi anlamına gelen da, de edatlarının akla estikçe, "*İnsan candan geçecek te ondan sonra zülf-i cânânı bulacaktır*" yahut "*Hardi bu yaprak ta geçsin*" örneklerinde olduğu gibi *ta*, *te* şeklinde imlâsı metin arasında rahatsızlık uyandırmaktadır. "*Olmıyaca*" (s. 344), "*gelmiyecek*" (s. 346) vb. imlâlar da böyledir...

Bazı has isimlerin küçük harfle yazılmaları (msl. *kelîm* s. 164, *kisrâ* s. 108 vb.) ne demek oldukları bilinmediğinden ise bir şey diyeceğimiz yok. Fakat biz yine de has isimlerin büyük harfle yazılmalarının gerektiğini hatırlatalım.

Türkçe ses uyumunu hiçe sayan "*inadçıyım*" (s. 174), "*söyleden*" (s.188) gibi yüzlerce kelimenin imlâsı da ayrı bir keşmekeş oluşturmaktadır.

Türkçe imlâ konusunda bu derece serbest ve başıboş davranışlar sayın Doç. Dr. Kazım Yetiş'in Türk Dil Kurumu üyesi olmasından kaynaklanan bir ayrıcalıksa buna da diyeceğimiz yoktur...

Dergah'ın 10. sayısında "*Son Dil Kurultayı ve Türkçenin Meseleleri*" unvanıyla Orhan Şaik Gökyay ile yapılan bir röportajda Sayın Gökyay, sözü geçtiğimiz sene Amerika'da yayımlanan bir kitaba getirerek şöyle diyor: "... *Asıl Faruk Sümer bir şey yaptı, Dede Korkut Kitabı'nda. Bir Amerikalı, Faruk Sümer ve Ahmet Uysal. İngilizceye çevirmişler Dede Korkut'u. ( ) Sonra Amerikalıya rastgeldim bir kongrede, 'Ne âlemde Dede Korkut?' dedim. 'Türk arkadaşlarına sor' dedi bana. Ama bu adamların bilim namusları çok kuvvetli. Amerika'da neşredilen Dede Korkut, benim makalem üzerine piyasadan kaldırılmıştır.*" Görüldüğü üzere Amerikalılar, Türk kültür ve edebiyatı ile ilgili çalışıp hazırladıkları, masraf ettikleri bir kitapta istemeyerek düştükleri birtakım hatalardan dolayı geri adım atarak kitabı piyasadan toplatmışlardır. Bu davranış utanılacak bir hareket değil, bilim ve kültüre saygının bir ölçüsü olarak kabul edilmelidir.

Bizim de kültürümüzü alâkadar eden bu tür yayınlarda hasbelkader düştüğümüz birtakım yanlışları telafi için gerektiğinde bu gibi davranışlarda bulunmamız son derece tabii karşılanmalıdır. Dolayısıyla Sayın Yetiş'in, kitabını toplatmak için girişeceği bu teşebbüsün şimdiden takdir ve saygı ile karşılanması gerektiğini peşinen ifade etmeliyiz.

Bu gibi tenkid yazıları belki önceleri muhatabını rencide eder de, zamanla çalışmaların daha ciddî ve sıhhatli bir zeminde sürdürülmesine sebep olacağından faydalıdır. Eski edebiyatçılarımızın biribirlerini yazılarında ne kadar acımasız usluplarda tenkid ettiklerini, buna karşılık her zaman samimi birer dost olarak münasebetlerini sürdürdüklerini biliyoruz. İlim ve sanat tenkidsiz yürümez. Bu sebepten Sayın Kazım Yetiş'in bu yazıyı anlayışla karşılayacağına inanıyor, kendisinden titiz ve daha dikkatli çalışmalar bekliyoruz.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

Hüsnü Göksel Koleksiyonu

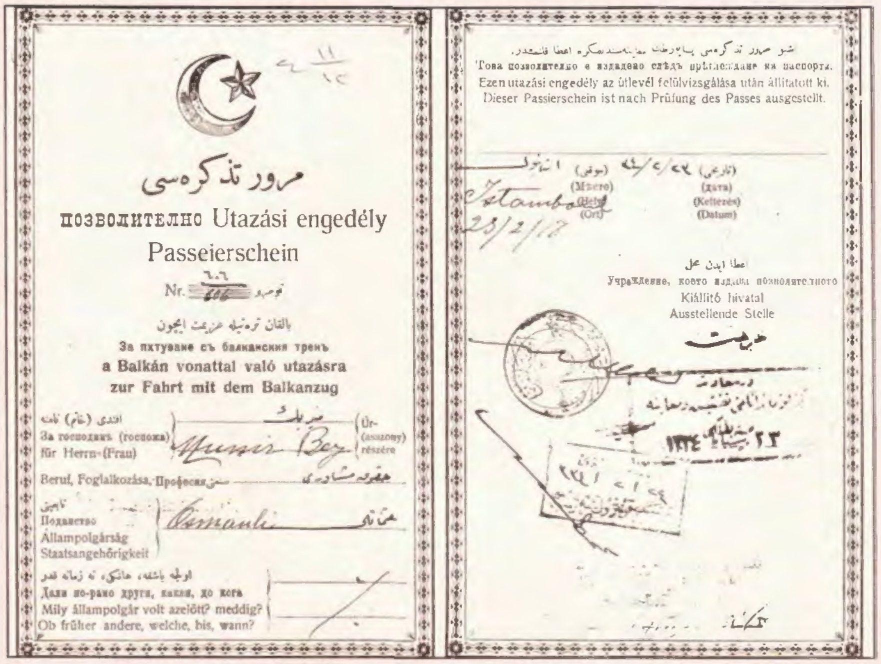

مرور تذكره سى

ПОЗВОЛИТЕЛНО Utazási engedély
Passeierschein
Nr.

За пхтуване съ балканския тренъ
a Balkán vonattal való utazásra
zur Fahrt mit dem Balkanzug

За господинъ (госпожа) für Herrn (Frau) — Münir Bey
Beruf, Foglalkozása, Професия
Подданство / Állampolgárság / Staatsangehörigkeit — Osmanlı
Дали по-рано други, какви, до кога / Mily állampolgár volt azelőtt? meddig? / Ob früher andere, welche, bis, wann?

Това позволително е издадено следъ пръглеждане на паспорта.
Ezen utazási engedély az útlevél felülvizsgálása után állitatott ki.
Dieser Passierschein ist nach Prüfung des Passes ausgestellt.

(Мѣсто) (Helye) (Ort) — İstanbul — (Дата) (Kelte) (Datum) 23/2/18

Учреждение, което издава позволителното / Kiállító hivatal / Ausstellende Stelle

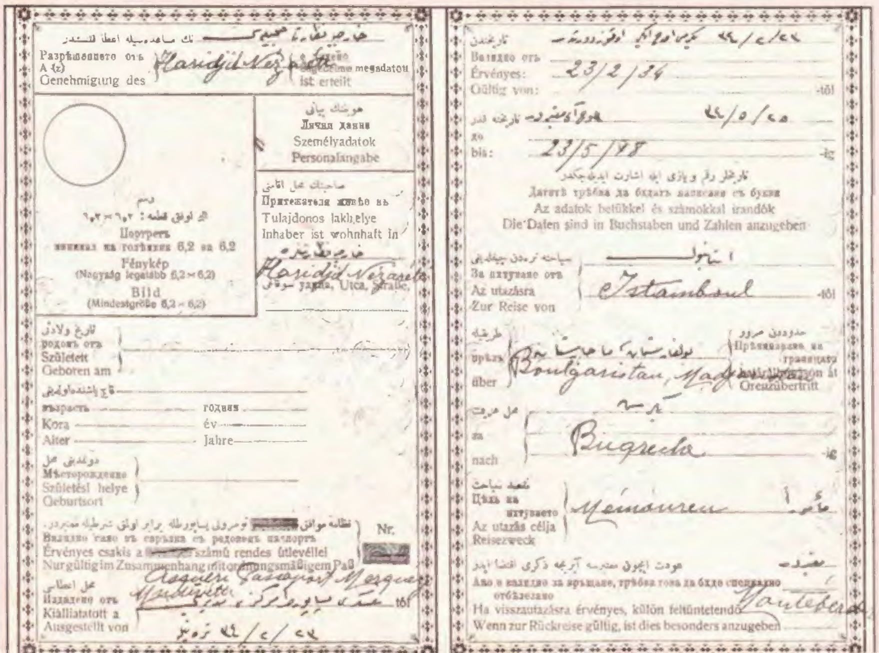

Разрешението отъ / Genehmigung des — Hariciye Nezareti — ist erteilt

Лични белези / Személyadatok / Personalangabe

Портретъ / Fénykép / Bild

Притежателя живѣе въ / Tulajdonos lakhelye / Inhaber ist wohnhaft in

Родомъ отъ / Született / Geboren am
Възрасть / Kora / Alter — години / év / Jahre
Мѣсторождение / Születési helye / Geburtsort

Валидно само съ съответния редовенъ паспортъ / Érvényes csakis a [redacted] számú rendes útlevéllel / Nur gültig im Zusammenhang mit ordnungsmäßigem Paß
Издадено отъ / Kiállíttatott a / Ausgestellt von — Askerî Pasaport Merkezi

Валидно отъ / Érvényes / Gültig von — 23/2/34
до / bis — 23/5/18

Датата трѣбва да бъдатъ написани съ букви / Az adatok betűkkel és számokkal írandók / Die Daten sind in Buchstaben und Zahlen anzugeben

За пхтуване отъ / Az utazásra / Zur Reise von — İstanbul
Прѣминаване на границата / Grenzübertritt
презъ / über — Boulgaristan, Madjaristan
за / nach — Bugreda
Цѣль на пхтуването / Az utazás célja / Reisezweck — Memouren
Ако е валидно за връщане, трѣбва това да бъде специално отбелязано / Ha visszautazásra érvényes, külön feltüntetendő / Wenn zur Rückreise gültig, ist dies besonders anzugeben — Muteber

Birinci Dünya Savaşı'nın Ünlü Balkan Treniyle Azimet İçin

Bir MÜRUR TEZKERESİ

Türkçe-Bulgarca-Macarca-Almanca

Münir **[Ertegün]** Beyefendi namına
Sanatı: **Hukuk Müşaviri**
Tabiyeti: **Osmanlı**
Evvelce başka, hangi,
ne zamana kadar: ______

İşbu mürur tezkeresi pasaportun muayenesinden sonra ita kılınmıştır.

Tarihi: **23/2/34 (1918)**
Mevkii: **İstanbul**
İta eden makal: **Hariciye Nezareti**
...

Nimaza muvafık __ numaralı pasaportl beraber olmak şartıyla muteberdir.

Askerî Pasaport Merk
Müdü+riyeti

23/2/34 tarihinden (itibaren) üç ay muteberdir. 23/5/18

Seyahate nereden çıktığı **İstanbul**
Huduttan mürur **Bulgaristan, Macaristan** Tarikiyle
Mahall-i azimet **Bükreş [Bugreche]**
Maksad-ı seyahat **Memuren**

Avdet için muteberse ayrıca zikri iktiza

Muteberdir.